

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის
ინსტიტუტი

გურამ შარაძე

მ ა ს ა ლ ე ბ ი
ბელა ვიჟარის არქივიდან

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1981

8 Г 1 /
83.3 Гр 1
899.962.1.092[რუსთაველი]
შ 254

წინამდებარე ნაშრომში განხილულია უნგრეთის სახალხო რესპუბლიკის არქივებში მოძიებული მასალები და მოცემულია მათი მეცნიერული ანალიზი. ზოგიერთი ახლად მიკვლეული მასალის საფუძველზე იგი შეუქს ჰენს ვეფხისტყაოსნის პირველი უნგრული თარგმანის ისტორიას, რომელიც შეასრულა გამოჩენილმა უნგრელმა მეცნიერმა და მთარგმნელმა ბელა ვიკარმა (გამოიცა ბუდაპეშტში 1917 წელს).

რედაქტორი ს ა რ გ ი ს ც ა ი შ ვ ი ლ ი

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

დღემდე შეუწელებელ ინტერესს იწვევს ვეფხისტყაოსნის პირველი უნგრული სრული პოეტური თარგმანის ისტორია, უნგრულ-ფინური ფოლკლორისა და ეთნოგრაფიის ცნობილი მკვლევრის, უნგრულ ენაზე „კალევალას“ უბადლო მთარგმნელის, უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტისა და ფინეთის მეცნიერებათა აკადემიის საპატიო წევრის, პროფესორ ბელა ვიკარის (1859—1945) ნიერ ამ მიმართულებით გაწეული კეთილშობილური შრომა და ღვაწლი, რომელსაც (ადრინდელ ქართულ და უნგრულ პრესაში გამოქვეყნებულ რეცენზიებს რომ თავი დავანებოთ) თავიანთი წერილები და გამოკვლევები მიუძღვნეს დ. რადომ, მ. იშტვანოვიჩმა, ლ. ტარდომ, პ. შელკენმა, გ. ბაქრაძემ, გრ. წერეთელმა, გ. ჩიმაკაძემ, ს. კლდიაშვილმა, ალ. ბარამიძემ, ი. მეგრელიძემ, ლ. მენაბდე, ს. თურნავამ, ჯ. გაგნიძემ და სხვებმა, რომელთა შორის, რანდენ-მე ნაშრომი ჩვენც გამოვაქვეყნეთ¹. ცალკე აღნიშვნის ღირსია კრებული „შოთა რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში“ (მთ. რედაქტორი ლ. მენაბდე, ტ. II, თბ., 1978), რომელშიც შესულია რჩეული უნგრული რუსთველოლოგიური ლიტერატურის ქართული თარგმანები—ერცელი კომენტარებითა და ბიბლიოგრაფიით.

ბელა ვიკარის თარგმანის (ბუდაპეშტი, 1917 წ.) გარდა, უნგრულ ენაზე დღესდღეობით არსებობს ვეფხისტყაოსნის შანდორ ეგორეშისეული სრული პოეტური თარგმანი (1954 წ.), რანდენიმე პროზად გარდათქმული შინაარსი (არპად ზემპლენის, იოჟეფ ფარაგოს და იოჟეფ რომანისა) და კიდევ, როგორც ამას ჯ. გაგნიძემ მიაქცია ყურადღება, პოემის ორი სტროფის (962,967) იშტვან კომიატისეული თარგმანი².

¹ გ. შ ა რ ა ძ ე, ქართული სიძველენი ბუდაპეშტში, „ლიტ. საქართველო“, 7. VIII. 1970; მისივე, სამეცნიერო ექსპედიცია უნგრეთში, წიგნი: „არქეოგრაფიული ძიებანი“, თბ., 1973, გვ. 157—163; მისივე, ვეფხისტყაოსნის უნგრულ თარგმანი, „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 11. II. 1975; მისივე, მიხაი ზიჩი და ქართული კულტურა, თბ., 1979, გვ. 94—109.

² დაწვრილებით მათ შესახებ იხ. Д. Р а д о, Венгерская критическая литература о поэме «Витязь в тигровой шкуре» Шота Руставели и о венгер-

სურ. 1. ბელა ვიკარ—ვეფხისტყაოსნის უნგრელი მთარგმნელი

ских переводах, иллюстрациях и изданиях поэмы, კობ. «Литературные взаимосвязи», II, Тб., 1969, с. 5—23; ადრე გამოქვეყნდა ამ ნაშრომის შემოკლებული უნგრული ვარიანტი: Radó G., Rusztaveli eposza és Magyarok, «Világirodalmi Figyelő», Budapest, 1962, № 1, გვ. 40—50, ხოლო უკანასკნელად ოდნავ შემოკლებული ქართული თარგმანი ი. ვოლიძისა: იხ. კობ. „რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში“ II, თბ., 1978, გვ. 123—141, 411; მ. იშტვანოვიჩი, ვეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანისათვის, „ლიტერატურული აპარა“, 1964, № 3, გვ. 60—62; Istvánovits M. A Magyar Rusztaveliana kezdeteinél, კრ. ბ. Vikár Béla Emlékünnepség. Kaposvár—Hetes, [1970], გვ. 33—40; Schelken P. Emlékezés Vikár Bélára, იქვე, გვ. 16—25; ლ. შენაბდე, რუსთაველი და უნგრეთის საზოგადოებრიობა, „მნა-

ამათ გარდა, გამოჩენილი უნგრელი პოეტების დიულა იეშისა და შანდორ ვეორეშის ცნობით, არსებულა ვეფხისტყაოსნის შესა-

სურ. 2. ზელა ვეკარი

მე სრული პოეტური უნგრული თარგმანი, შესრულებული გეზა შუპკას (1883—1956) მიერ. აღნიშნულ ცნობაში ადრე ექვი შეპქონდა ჯ. გავნიძეს: „ეურნალ „ორსაგ-ვილაგში“ დ. იეშის განცხა-

თობი“, 1974, № 8; ჯ. გავნიძე, ვეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანები, თბ., 1975; კრებული „რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში“, II, მთავარი რედაქტორი ლ. მეზაბდე, თბ., 1978, გვ. 16—18, 37—39, 101—144, 390, 406—413.

დება. გეზა შუპკას მიერ ვეფხისტყაოსნის თარგმანზე, საექვოდ მიგვაჩნა. მით უმეტეს, რომ ამის თაობაზე არაფერია ნათქვამი „უნგრულ ლიტერატურულ ლექსიკონში“, რომელიც ყველაზე სრულ და სანდო წყაროდ არის მიჩნეული უნგრეთის ლიტერატურულ წრეებში. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ვეფხისტყაოსნის მთარგმნელის შანდორ ვეორეშის მიხედვითაც არსებობს პოემის მესამე პოეტური თარგმანი, მაგრამ მისი მთარგმნელი ვეორეშისათვის უცნობია. ჩვენ ი აზ რ ი თ. რ ო გ ო რ ც დ. ი ე შ ი ს, ა ს ე ვ ე შ. ვ ე ო რ ე შ ი ს გ ა ნ ც ხ ა დ ე ბ ა ვ ე ფ ხ ი ს ტ ყ ა ო ს ნ ი ს მ ე ს ა ნ ე პ ო ე ტ უ რ ი თ ა რ გ მ ა ნ ი ს ა რ ს ე ბ ო ბ ი ს უ ე ს ა ხ ე ბ, ნ ა კ ლ ე ბ ა დ ს ა რ წ მ უ ო ა, რ ა დ გ ა ნ ა რ ც ე რ თ მ ა თ გ ა ნ ს ე ს თ ა რ გ მ ა ნ ი პ ი რ ა დ ა დ ა რ უ ნ ა ა ა ვ ს. ამ თარგმანის წესაზე არავითარი ბიბლიოგრაფიული მონაცემი არ მოიპოვება ბუდაპეშტის სეჩენის სახ. სახელმწიფო ბიბლიოთეკასა და უნგრეთის ნეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ფონდებში. ამდენად, ეს საკითხი ჭერჭერობით გადაუწყვეტელი რჩება“³.

1973 წლის აპრილ-მაისში უნგრეთში სამეცნიერო მოვლინების დროს საგანგებოდ დაინტერესდით გეზა შუპკას თარგმანის ბედით. სეჩენის სახელობის მუზეუმში ამის თაობაზე ნოთხრეს, რომ გეზა შუპკას გარდაცვალების (1956 წ.) შემდეგ მისი არქივი პოეტის ქალიშვილის განაარგულებაშია, რას გამოც დღემდე დაუმუშავებელია და ყველასთვის ხელნაწერდომელია; შეიძლება, ეს თარგმანი (თუკი იგი მართლაც არსებობდა!), სწორედ იქ ინახებოდესო.

აღნიშნული შეზღუდვების დასაბუთება ვცადეთ 1974 წელს შესრულებულ წლიურ ნაშრომში⁴ და აგრეთვე 1975 წლის 11 თებერვალს გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტში“ გამოქვეყნებულ წერილში: „დიულა იეშისა და შანდორ ვეორეშის ცნობით, არსებული ვეფხისტყაოსნის მესამე სრული პოეტური უნგრული თარგმანი, შესრულებული გეზა შუპკას (1883—1956) მიერ. ეს თარგმანი არ

³ ჯ. გაგნიძე, ვეფხისტყაოსნის უნგრული მთარგმნელები და თარგმანები (საკანდ. დისერტ. ხელნაწერი, დაცულია რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში), თბ., 1973, გვ. 33—34, (აზი ყველგან ჩვევია. გ. შ.); Дж. Гагнидзе, Венгерские переводчики и переводы «Витязя в тигровой шкуре», (автореперат), Тб., 1973.

⁴ მოხსენა რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის რუსთველოლოგიისა და ძველი ქართული მწერლობის განყოფილებათა გაერთიანებულ სხდომას 1974 წლის 31 ოქტომბერს, ოქმი № 16, (რეცენზენტები ფილ. მეცნ. დოქტორი ნ. მახათაძე და ფილ. მეც. კანდიდატი ლ. ანდლულაძე).

ჩანს და შეიძლება მთარგმნელის პირად არქივში ინახებოდეს, რომელიც ჭერჭერობით დაუმუშავებელია⁶.

1975 წელს გამოქვეყნდა „მეცნიერებაში“ გამოსცა ჯ. გაგნიძის წიგნი „ვეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანები“, რომელშიაც ავტორს შეუტყვია ამ საკითხზე თავისი აღრინდელი შეხედულება. მას მოჰყავს 1966 წლის 9 ოქტომბერს გაზ. „ნეპსაბადშაგში“ გამოქვეყნებული ცნობილი უნგრელი პოეტის, კოშუტის პრემიის ლაურეატის ლასლო ბენიამინის ინტერვიუ, რომელშიც ვეფხისტყაოსნის გეზა შუპკასეულ თარგმანზე დ. იეშისა და შ. ვეორეშის ანალოგიური ცნობაა მოწოდებული⁷, რაც დამატებით ახალი საბუთია შუპკასეული თარგმანის არსებობის სასარგებლოდ: „ამ უნგრელ პოეტთა (დ. იეშის, შ. ვეორეშის, ლ. ბენიამინის) განცხადება, თუმცა არც ერთ მათგანს ეს თარგმანი საკუთარი თვალთ არ უნახავს მეტად საგულისხმოდ გვეჩვენება. ამასთან ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ თარგმანის შესახებ არავითარი ბიბლიოგრაფიული მონაცემი არ არსებობს ბუდაპეშტის სეჩენის სახელობის სახელმწიფო ბიბლიოთეკასა და უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ფონდებში. მიუხედავად ამისა, ამ მიწართულებით დომავალში მსაქირო იქნება ძიებების გაგრძელება“⁸.

დ. რადოს სიტყვებით, „ქართული ლიტერატურის გაცნობა და მისი შესწავლა უნგრეთში იწყება XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისში და დაკავშირებულია ორი უნგრელი ენთუზიასტის სახელებთან, რომლებიც ფართოდ არიან ცნობილი საქართველოში: მხატვარ მიხაი ზიჩისა (1827—1906) და მთარგმნელ-ეთნოგრაფ ბელა ვიკარის (1859—1945) სახელებთან“⁹.

მართალია, ვეფხისტყაოსნის პირველი უნგრული თარგმანის ისტორიის შესახებ უკვე საკმაო ლიტერატურა დაგროვდა და ამ თარგმანთან დაკავშირებით ბევრ საკითხს თითქოს შუქიც მოეფინა, მაგრამ ირკვევა, რომ ზოგიერთ მათგანზე სპეციალისტთა შორის მაინც აზრთა სხვადასხვაობაა. ზოგჯერ კი დაშვებულია ფაქტო-

---

⁶ გ. შარაძე, ვეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანი, „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 11. II. 1975; შდრ. გ. შარაძე, მიხაი ზიჩი და ქართული კულტურა, თბ., 1978, გვ. 94—95.

⁷ Barátok között, Benjámin László a magyar íróküldöttség szovjetunióbeli útjáról, გაზ. „Népszabadság“, 9. X. 1966.

⁸ ჯ. გაგნიძე, ვეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანები, თბ., 1975, გვ. 29.

⁹ დ. Pado, დას. ნაშრ., გვ. 5; ქართ. თარგმ., გვ. 124.

ბრივი უზუსტობანიც. ამის მიზეზი, პირველ რიგში, საჭირო მასალებისა და დოკუმენტების უქონლობასა თუ უკმარისობაში უნდა ვეძიოთ.

ამიტომ, ეფიქრობთ, ამ მიმართულებით გადადგმულ ყოველ ახალ ნაბიჯს გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება წარსულში ქართულ-უნგრულ კულტურულ-ლიტერატურულ ურთიერთობათა უკეთ წარმოსაჩენად⁹.

---

⁹ აქვე გესურს მადლობა მოვახსენოთ პროფ. ლ. მენაბდეს, რომელმაც თავაზიანად დავეითმო სარგებლობისათვის ზოგიერთი ბიბლიოგრაფიული პირველწყარო, აგრეთვე, ახალგაზრდა მთარგმნელს ეანო იშერლიშვილს უნგრული-სპეციალური ლიტერატურის გაცნობისათვის.

ვეფხისტყაოსნის გელა ვიკარიშაული თარგმანის
ისტორიისათვის

როგორც უკვე ითქვა, დღეს უნგრულ ენაზე რუსთაველის პოე-
მა რამდენჯერმე არის ამეცხველებული. და აქ, უწინარეს ყოვლი-
ნა, უნდა მოვიხსენიოთ დიდი უნგრელი მხატვრის მიხაი ზიჩის

სურ. 3. მიხაი ზიჩი—ვეფხისტყაოსნის უნგრელი ილუსტრატორი

(1827—1906) ღვაწლი, რომელმაც თავის თანამემამულეთა შორის პირველმა გაუქაფა გზა რუსთველის სახელსა და მის ქმნილებას¹.

ცნობილია, რომ შოთა რუსთველი და ნისი ვეფხისტყაოსანი პირველად უნგრულ ენაზე ნახსენებია 1884 წელს ჟურნალ „კოსო-რუში“ გამოქვეყნებულ წერილში „მიხაი ზიჩი ქართულ ლიტერატურაში“, სადაც ნათქვამია:

„ქართული ლიტერატურის უდიდესი სიამაყეა რუსთველის დიადი პოემა „ვეფხისტყაოსანი“ („ვეფხის ტყავე“). 1593 სტროფისაგან შემდგარი თხზულების მდიდრულად გაფორმებული გამოცემა უახლოეს მომავალში იხილავს დღის სინათლეს. ჩვენს თანამემამულეს მხატვარ მ. ზიჩის სთხოვეს თხზულებისათვის ილუსტრაციების მომზადება. ერთმა ქართველმა ლიტერატურის მოყვარულმა გ. ქართველიშვილმა ათი ათასი მანეთი შესწირა გამოცემის ხარჯების დასაფარავად, პოემა მალე ხელმისაწვდომი გახდება ევროპელი მკითხველისათვისაც. რადგან თბილისის „კავკაზის“ რედაქციის ერთ-ერთ თანამშრომელს ი. მეუნარგიას იგი ფრანგულ ენაზე უთარგმნია“².

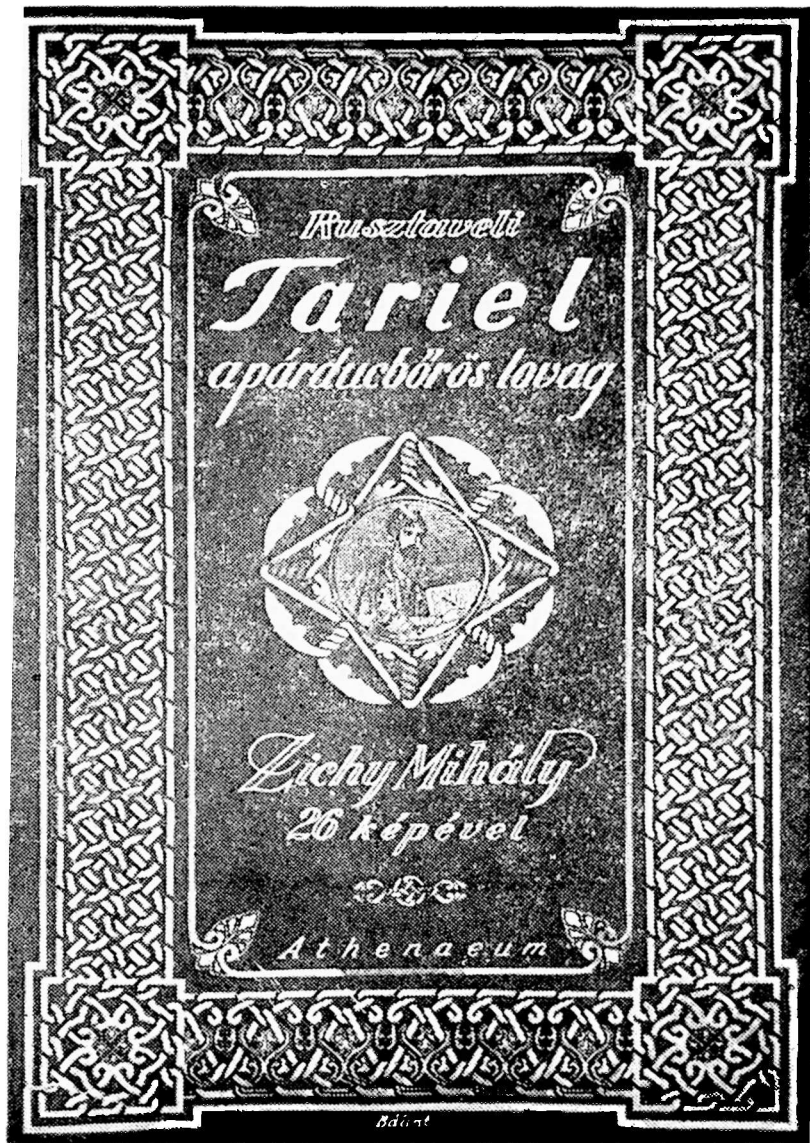
ვეფხისტყაოსნის ეს გამოცემა მ. ზიჩის შესანიშნავი ილუსტრაციებითურთ მართლაც განხორციელდა 1888 წელს და გიორგი ქართველიშვილის გამოცემის სახელითაა ცნობილი. ანის შემდეგ მ. ზიჩიმ ითავა მეორე დიდი კეთილშობილური წამოწყება—ცნობილ უნგრელ მეცნიერსა და მთარგმნელს ბელა ვიკარს შთააგონა მშობლიურ ენაზე უთარგმნა და თავისი ხალხისათვის გაეცნო რუსთველის უკვდავი ქმნილება. ლ. ალიოშინას სიტყვები რომ გავიმეოროთ, „ამით ზიჩიმ ხელი შეუწყო საქართველოს ფარგლებს გარეთ მისი უდიდესი ეროვნული პოეტის ქმნილების პოპულარიზაციას“³.

ფინური ეპოსის „კალევალას“ უნგრულ თარგმანზე მუშაობისას 1889 წელს ბელა ვიკარი სოფელ ლახტაში შეხვედრია მიხაი ზიჩის. მას სურდა გამოჩენილი მხატვარი დაეყოლიებინა „კალევალას“ დასურათებაზე, მაგრამ მომხდარა პირიქით: მ. ზიჩიმ მას გააცნო ვეფხისტყაოსნის 1888 წლის ქართველიშვილისეული გამოცემა, ბრწყინვალედ ილუსტრირებული თვითონ მის მიერ და ურჩია ახალგაზრდა უნგრელ მთარგმნელს მშობლიურ ენაზე გადაელო

¹ დაწერილებით იხ. ბ. გორდენიანი, ზიჩი საქართველოში, თბ., 1966; გ. შარაძე, მიხაი ზიჩი და ქართული კულტურა, თბ., 1978.

² იხ. კრებული: „რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში“, II, თბ., 1978 (თარგმანი ქ. გაგნიძისა), გვ. 102; შდრ. დ. P a d o, დასახ. ნაშრ., გვ. 6; ლ. მენაბდე, დასახ. ნაშრ., გვ. 183—184; ქ. გაგნიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 7.

³ Л. А л е ш и н а, Михай Зичи, М., 1975, с. 135.

სურ. 4. ვეფხისტყაოსნის ვიქტორიული უნგრული თარგმანის
(ბელაპატი, 1917) გარეკანი

Zichy Mihály
illusztrációi

26 műlap
Rusztaveli grúz költő

Tariel
a párduebörös lovas

című képekkel és szöveggel

Budapest, 1917.

Mihencsuk irodalmi és nyomdai t.
kiadása.

სურ. 5. ვეფხისტყაოსნის ეპიკოსული უნგრული თარგმანის
(ბუდაპეშტი, 1917) კონტრტურული

იგი⁴. 1912 წელს „ბუდაპეშტი სემლეში“ გამოქვეყნებულ წერილში, აგრეთვე კეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანის (ბუდაპეშტი, 1917) წინასიტყვაობაში ბელა ვიკარი ასე გადმოგვცემს ამ ამბავს:

„მე მას ვესტუმრე როგორც მხატვარს იმ მიზნით, რომ მასში ინტერესი გამეღვივებინა „კალევალას“ მიმართ. მე მინდოდა, უბადლო ილუსტრატორი როგორმე დამეყოლიებინა, ხელი მოეკიდა ცნობილი ეპოსის დასურათებისათვის, რადგან იგი სწორედ შესაფერძალას წარმოადგენდა ჩემთვის... საქმე ისე წარიმართა, რომ ეს საგანგებოდ აწყობილი გეგმა ჩამეშალა, ზიჩიმ მდიდრულად დასურათებული წიგნი მიჩვენა, რომელიც ამ ხანებში იყო გამოცემული. ჩემს წინაშე იდო ჩემთვის უცნობ ენაზე, უცხო შრიფტით დაბეჭდილი, ქართული ერის უდიდესი პოეტის შოთა რუსთაველის რომანტიკული ეპოსი, მიხაი ზიჩისავე ილუსტრაციებით“⁵.

ან კიდევ: „ფინეთში პირველი მოგზაურობის დროს, 1889 წლის ზაფხულში, ვესტუმრე ჩვენს სახელგანთქმულ მხატვარს მიხაი ზიჩის. მან პეტერბურგის მახლობელ პატარა ფინურ სოფელ ლახტაში მიმიღო და ჩემდამი ისეთი განუმეორებელი თავაზიანობა და უნგრული სტუმართმოყვარეობა გამოიჩინა, რომლითაც სარგებლობდა ყოველი ჩვენი თანამემამულე, რომელიც მის ნახვას მოისურვებდა. მ. ზიჩიმ მაჩვენა მდიდრულად გაფორმებული წიგნი, რომელიც იმ ხანებში იყო გამოცემული. ჩემს წინაშე იდო ჩემთვის უცნობ ენაზე, უცნობი შრიფტით დაბეჭდილი ქართული ერის უდიდესი პოეტის, XII საუკუნის მოღვაწის, შოთა რუსთაველის რომანტიკული ეპოსი მ. ზიჩის ილუსტრაციებით“⁶.

ბელა ვიკარი იგონებს მიხაი ზიჩის ნამბობს საქართველოში

⁴ გ. ბაქრაძე, Tariel (კეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანის ისტორიისათვის) „ლიტ. გაზეთი“, 12. XII. 1934; ვ.რ. წერეთელი, კეფხისტყაოსანი უნგრულ ენაზე, „ლიტ. მემკვიდრეობა“, I, თბ., 1935, გვ. 661—664; გ. ჩიშაკაძე, ქართული კულტურის მოამბე, „დროშა“, 1959, № 9 გვ. 8—9; ბ. გორდეზიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 80—85; ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთაველი, თბ., 1966, გვ. 366; 1975, გვ. 331; ი. მეგრელიძე, რუსთაველოლოგიები, თბ., 1970, გვ. 246—248. ლ. ტარდი, უნგრეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან: თბ., 1968, გვ. 26—27; Д. Радо, დასახ. ნაშრ. გვ. 9—10; ლ. მენაბდე, დასახ. ნაშრ., გვ. 184; ქ. გავნიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 8—11; გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 96.

⁵ Vikar B., Rusztaveli Georgiai költő és műve, «Budapesti Szemle» 1912, № 152, გვ. 271. მოგვყავს ქ. გავნიძის თარგმანის მიხედვით: იხ. დას. ნაშრ. გვ. 10—11.

⁶ Vikar B., Előszó: Rusztaveli, Tariel, a párdueböröslovag..., Budapest, 1917, გვ. 3; მოგვყავს ქ. გავნიძის თარგმანის მიხედვით: იხ. კრებ. „რუსთაველი მსოფლიო ლიტერატურაში“, II, თბ., 1978, გვ. 103.

ვეფხისტყაოსნის ცოცხალი სურათების დადგმისა და პოემის ილუსტრაციებზე მუშაობის შესახებ⁷ და დასძენს: „როგორც ჩანს, ამ პირველმა წამოწყებამ, რომელმაც დიდი წარმატებით ჩაიარა, ლიტერატურისა და ხელოვნების ქართველ თაყვანისმცემელთა შორის ვეფხისტყაოსნის მ. ზიჩის შენწოვით დასურათების აზრი მოამწიფა. რამდენიმე წლის შემდეგ მ. ზიჩი განმეორებით მოხვდა თბილისში. იგი ამჯერად ახლდა ალექსანდრე მესამეს, რომელმაც ამ მხარეში მოგზაურობდა. მეფეს ქართველთა დელეგაცია ეახლა და მას შემდეგი თხოვნით მიმართა:

—თქვენო უდიდებულესობავ, თქვენ გყავთ ცნობილი მხატვარი, ჩვენ კი ცნობილი პოემა გვაქვს. ნება გვიბოძეთ, ისინი ერთმანეთთან დაეკავშიროთ. გთხოვთ, ნება დართოთ თქვენს მხატვარს, ერთი-ორი თვე აქ დარჩეს და ჩვენი დიდი პოეტის თხზულება დაგვისლათოს მდიდრული ეროვნული გამოცემისათვის.

მეფემ მ. ზიჩის ჰკითხა: გინდა? მე არაფერი მაქვს საწინაღმდეგო.

მხატვარმა განაცხადა, რომ იგი კეთილშობილ ქართველ ერს. დიდი სიამოვნებით შეუსრულებს სურვილს. მეფის ნებართვით იგი რამდენიმე თვეს დარჩა საქართველოში. მას ეპოსის შინაარსს რუსულად უთარგმნიდნენ. დიდ დახმარებას უწევდნენ მოსამზადებელ სამუშაოებში, რომელთაც იგი უსაზღვრო ნონდომებით შეუდგა იქ, სადაც მიმდინარეობდა პოემაში აღწერილი მოქმედება.

ასე შეიქმნა ვეფხისტყაოსნის დიდებული ილუსტრაციები, რომლებიც თვითონ მ. ზიჩისაც კი ყველაფერს ერჩია. მას შემდეგ, რაც მდიდრულად გაფორმებული წიგნი გამოიცა, ილუსტრაციები მ. ზიჩისავე ხელით მიწერილი განმარტებებით სხვადასხვა უცხოურ გამოფენაზე მრავალმა დამთვალიერებელმა ნახა და მოიწონა. მ. ზიჩი ჩემთან საუბრისას აღფრთოვანებით იგონებდა, თუ თბილისში ყოფნის დროს ქართველი დიდებულები რა დიდი სიყვარულით უმართავდნენ მას ზეიმებს მისადმი ღრმა პატივისცემისა და აღიარების ნიშნად. საქართველოში მისი სახელი ისევე პოპულარული გახდა, როგორც თამარ მეფისა ან რუსთველისა⁸.

ბელა ვიკარს თავის მოგონებაში რამდენიმე უზუსტობა მოსვლია: 1888 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში ალექსანდრე მესამის

⁷ დაწვრილებით იხ. გ. შარაძე, მიხაი ზიჩი და ქართული კულტურა, თბ., 1978, გვ. 36—62.

⁸ V i k a r B., Előszó., გვ. 4; ქართული თარგმანი ჯ. გაჯნიძისა, დასახ. კრებული, გვ. 103—104.

საქართველოში ჩამოსვლის დროს, რომელსაც თან მ. ზიჩიც ახლდა, ვეფხისტყაოსნის ილუსტრაციები მხატვარს უკვე კარგა ხნის დამზადებული ჰქონდა და ისინი დაბეჭდილიც იყო პოემის ქართულიშვილისეულ გამოცემაში (გამოიცა თბილისში 1888 წლის აპრილ-მაისში, ხოლო ამ წიგნში ჩართული მ. ზიჩის ილუსტრაციები, რომელთა კლიშეები ვენაში დამზადდა, დაიბეჭდა ლაიფციგსა და პეტერბურგში). მაშასადამე, ალექსანდრე მესამესთან ქართველების დელეგაციისა და მ. ზიჩის დიალოგები ვეფხისტყაოსნის დასურათების თაობაზე, ბ. ვიკარის ფანტაზიის ნაყოფად უნდა ჩაითვალოს. აღსანიშნავია, რომ ვიკარის ეს მცდარი ცნობა გადასულა თანამედროვე რუსი საბჭოთა ხელოვნებათმცოდნის ლ. ალიოშინას ნაშრომშიც⁹. ამას გარდა, ბ. ვიკარის ცნობით, მ. ზიჩის თითქოს ვეფხისტყაოსნის „შინაარსს რუსულად უთარგმნიდნენ“. სინამდვილეში კი, როგორც ეს კარგადაა ცნობილი, რუსთველის ქმნილების შინაარსის უკეთ გასაგებად, იონა მეუნარგიამ 1884 წელს პოემა ზიჩის ფრანგულად უთარგმნა, რაზედაც მხატვარს მეგობრული შარეებიც კი შეუქმნია (დღეს ზიჩის ეს შარეები დაცულია ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში, ხოლო ვეფხისტყაოსნის მეუნარგიასეული ფრანგული თარგმანი ჭერჭეროვით დაკარგულად ითვლება)¹⁰.

მიუხედავად ამ უზუსტობებისა, ბელა ვიკარის ნათქვამიდან მთავარი მაინც ისაა, რომ ვეფხისტყაოსნის უნგრულად თარგმნის ინტერესი მისთვის მიხაი ზიჩის გაუღვიძებია:

„გადათარგმნეთ ეს პოემა! — მითხრა მან.

იმ ხანებში, როცა ყოველივე ამას მ. ზიჩისაგან ვისმენდი, იმდენად ვიყავი დაკავებული „კალევალას“ თარგმნით, რომ რუსთველის ნაწარმოების თარგმანზე ფიქრიც კი არ შემეძლო. მაგრამ დიდი მხატვრის შთამაგონებელი სიტყვები არ დამვიწყებია...“¹¹.

1908 წელს ბ. ვიკარმა დაასრულა „კალევალას“ თარგმნა, რითაც „შესანიშნავმა მცოდნემ არა მარტო ფინური ენისა, არამედ ფინელი ხალხის ცხოვრებისა, ბ. ვიკარმა შეძლო უნგრული ლიტერატურის გამდიდრება „კალევალას“ მშვენიერი, ჭერაც სწორუბოვარი თარგმანით“¹².

⁹ Л. Алешина, Михай Зичи, М., 1975, с. 134.

¹⁰ გ. შარაძე, ვეფხისტყაოსნის მეუნარგიასეული ფრანგული თარგმანის ფრაგმენტები, „მაცნე“, 1968, № 4, გვ. 116—170; G. Saradze, Zichy Mihály publikáltlan műnyrajzai es illusztrációi Iona Meunargijáról es S. Rusztaveli., „Művészet ertecito“, Budapest, 1971, XX/4, გვ. 51—54.

¹¹ V i k a r B., Előszó..., იქვე.

¹² Д. Радо, დასახ. ნაშრ.; გვ. 9., ქართ. თარგმ. ო. გოლიაძისა, კრებ. „რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში“, II, გვ. 126.

ახლა უკვე შეიძლება ზიჩისთვის ჯერ კიდევ ოცი წლის წინათ მიცემული სიტყვის შესრულება; უკეთ, დადგა დიდი მხატვრის გულმხურვალე თხოვნის ასრულების დროც. ბ. ვიკარი (1912, 1917 წწ.) გვამბობს:

„ხელი მოვკიდე ქართული ენის შესწავლას. სამწუხაროდ, მალე დავრწმუნდი, რომ დამოუკიდებლად ქართულს, მსოფლიოს ერთ-ერთ უძნელეს ენას, ვერასოდეს დავეუფლებოდი ისე კარგად, რომ პოეტის ქმნილების თარგმნა გამებედა“¹³.

უფრო დაწერილებით ქართული ენის შესასწავლად გადადგმულ პირველ ნაბიჯებზე ბ. ვიკარი მოგვითხრობს 1942 წელს გამოქვეყნებულ წერილში:

„ჯერ კიდევ ომისწინა წლებში შევიძინე გერმანელი დირის ქართული გრამატიკა ოსკარ აშბოთის წინასიტყვაობით გერმანულ ენაზე. დავიწყე სწავლა. საკმაო წარმატებებსაც მივაღწიე; ასე რომ, ერთგვარი თვითღარწმუნებით ავიღე ხელში რუსთაველის შედევრი, მაგრამ არაფერი გამომივიდა, ერთი-ორი სიტყვა-ღა თუ გავიგე მხოლოდ“¹⁴.

აქ ბ. ვიკარის მიერ მოხსენიებულ „გერმანელ დირის ქართულ გრამატიკაში“ იგულისხმება ა დ რ ი რ ი ს (Ad. Dirr) „Theoretisch-praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) Sprache...“, Wien und Leipzig, (1904)“.^{15, 21}

---

¹³ Vikar B., Ruszlaveli..., „Budapesti Szemle“, 1912, № 152, გვ. 273; ქ. ვაგნიძის დასახ. ნაშრ., გვ. 11; Vikar B., Előszó..., Budapest, 1917; ქართ. თარგმ. იხ. აგრეთვე დასახ. კრებ., გვ. 104. .

¹⁴ Vikar, B., A Kalevalától a Parducbörös lovagig, „Turan“, 1942, № 1; მოგვყავს მ. იშტვანოვიჩის თარგმანის მიხედვით: იხ. მ. იშტვანოვიჩი, ვეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანისათვის, „ლიტ. აპარა“, 1964, № 3, გვ. 61. (გადაბეჭდილია კრებულში: „რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში“, II, თბ., 1978, გვ. 113-116).

¹⁵ შდრ. ქ. გაგნიძე, ვეფხისტყაოსნის უნგრული მთარგმნელები და თარგმანები (საქანდ. დისერტ. ხელნაწ.), თბ., 1973, გვ. 12.

¹⁶ ქ. გაგნიძე, ვეფხისტყაოსნის ვიკარისეული უნგრული თარგმანის ისტორიისათვის, „მაცნე“, 1972, № 2, გვ. 145.

¹⁷ Д. Радо, დასახ. ნაშრ., გვ. 10.

¹⁸ Istvánovits M., A magyar Ruszlaveliana kezdeteinél, „Vikár Béla Emlékünnepség“, Kaposvár—Hétes, 1970, გვ. 35; ქართ. თარგმანი იხ. დასახ. კრებ., გვ. 117.

¹⁹ გ. შარაძე, ვეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანი, „ახალგ. კომუნისტი“, 11. II, 1975.

²⁰ ქ. გაგნიძე, ვეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანები, თბ., 1975, გვ. 11.

²¹ იხ. კრებ. „რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში“, II, თბ., 1978, გვ. 127.

ადოლფ დირის სახელმძღვანელოს გარდა, ბ. ვიკარს, მისივე ცნობით, ხელთ ჰქონია ზიჩისაგან ნაჩუქარი „ვეფხისტყაოსნის“ 1888 წლის ქართველიშვილისეული გამოცემის ცალი და პოემის ერთ-ერთი მერმინდელი „სახალხო გამოცემა“, აგრეთვე, დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონი; ამას გარდა, ვეფხისტყაოსნის ლათინისეული გერმანული თარგმანი (Dresden—Leipzig, 1889), მ. უორდროპისეული ინგლისური თარგმანი (London, 1912) და კიდევ რომელიღაც რუსული თარგმანი²². ჯ. გაგნიძის დაკვირვებით, ვიკარი „მის მთარგმნელს არ ასახელებს, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ეს უნდა იყოს პოემის ბარტდინსკისეული თარგმანი, რადგან ვეფხისტყაოსნის, სათაურის ვიკარისეული გააზრება «Tariel, a párdücbürös lovag» წარმოდგენს ამ რუსული თარგმანის მიბაძვას (შეად. „Таріє.тх, барсова кожа“). არც ერთ სხვა რუს მთარგმნელს პოემის სათაური ამ სახით არ უთარგმნია“²³.

ჯერ ერთი, ვეფხისტყაოსნის ი. ბარტდინსკისეული რუსული თარგმანი მხოლოდ 142 სტროფს შეიცავს²⁴, ხოლო ვიკარი თავის ცნობილ მკაცრ შეფასებაში²⁵ მხოლოდ ფრაგმენტულ თარგმანზე ასეთ დასრულებულ წარმოდგენას ვერ შეიმუშავებდა. და თუკი, ჯ. გაგნიძის სიტყვები რომ გავიმეოროთ, „ბუნებრივია, ვიკარი, ამ თარგმანის ასეთი მკაცრი შეფასების შემდეგ, მას ნაკლებად ენდობოდა მუშაობის პროცესში“ (იქვე), რაღა მაინცდამაინც „ვეფხისტყაოსნის სათაურის გააზრებაში მიბაძვდა“ მას? ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აქ შეიძლება უფრო მეტად იგულისხმებოდეს „Барсова кожа Руставели в рассказе И. Мейнаргия“,²⁶ მით უმეტეს, როგორც ვხედავთ, არც პოემის სათაურის მეუნარგისეული გააზრებაა მაინცდამაინც დაშორებული ვიკარისაგან. აქ თუ იმასაც გავიხსენებთ, რომ ვეფხისტყაოსნის ი. ბარტდინსკისეული თარგმანი მაინც პოეტური იყო, რომელსაც თავის დროზე საკმაოდ მაღალი შეფასება მისცა ქართულ-რუსული ენებისა და რუსთველის პოემის ისეთმა

²² «Budapesti Szemle», 1912, № 152; «Turan», 1942, № 1,

²³ ჯ. გაგნიძე, დას. ნაშრ., გვ. 13.

²⁴ იხ. «Иллюстрация», № 6—7, СПб, 1845; დ. ჩუბინოვი, ქართული ქრისტობატია, II, СПб, 1846, с. IX—XXVIII; შდრ. Е. С. Сталински й, Барсова кожа..., Тиф., 1888.

²⁵ V i k a r B., Rusztaveli Georgiai költő és műve, «Budapesti Szemle», 1912, № 152.

²⁶ იხ. პირველი გამოცემა: Тип. Я. Линбермана, Тифлис, 1888, 32 გვ; მეორე გამოცემა: Тифлис, 1890, 32 გვ.

შესანიშნავმა მცოდნემ, როგორც იყო პროფ. დ. ჩუბინაშვილი²⁷ (ვიკარი კი მას ვერ გაუტოლდება ვერც რუსულ-ქართული ენების და ვერც ვეფხისტყაოსნის ცოდნაში), და ამასთან, ეს თარგმანი ამ დროისათვის ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობასაც წარმოადგენდა (გამოქვეყნდა ვიწრო სპეციალურ გამოცემებში—«Иллюстрация-სა» და „ქართულ ქრისტიანობაში“ 1845-46 წწ.), უნდა ვივარაუდოთ, რომ მ. ზიჩის უახლოესმა მეგობარმა იონა მეუნარგიამ მხატვარს უსახსოვრა მის მიერ რუსულ ენაზე პროზად თავისუფლად გარდათქმული ვეფხისტყაოსნის შინაარსის 30-გვერდიანი წიგნაკი. ეს უნდა მომხდარიყო სწორედ 1888 წლის შემოდგომაზე, როდესაც მ. ზიჩი, როგორც კარის მხატვარი, იმპერატორ ალექსანდრე მესამესა და დედოფალს ჩამოჰყვა საქართველოში, ხოლო მეუნარგიასეული აღნიშნული რუსული თარგმანი, როგორც ვიცით, სწორედ ამ შემთხვევისათვის მომზადდა და გამოიცა თბილისში, რომელიც ვეფხისტყაოსნის ქართველიშვილისეულ გამოცემასთან ერთად მიაღწევს იმპერატორსა და დედოფალს, რის გამოც გ. ქართველიშვილმა და ი. მეუნარგიამ დედოფლისაგან იაგუნდითა და ბრილიანტებით შემკული ბეჭდები დაიმსახურეს²⁸. მით უმეტეს მიიღებდა ამ წიგნაკს მ. ზიჩი, რადგან მის 31—32 გვერდებზე მოთავსებული იყო «Объяснение рисунков Зичи, приложенных к грузинскому изданию «Барсовой кожи», ხოლო ზიჩისაგან, კი, ყოველი ნიშნის მიხედვით, ხელთ უნდა ჩაეპარდნოდა ბელა ვიკარს, რომლისაგანაც მან საბოლოოდ ასეთი მკაცრი შეფასება დაიმსახურა. ალბათ, ამ გარემოებამ თუ განაპირობა ბ. ვიკარის ის მცდარი ცნობა, თითქოს ზიჩის ვეფხისტყაოსნის შინაარსი რუსული თარგმანის მიხედვით გაეცნოს²⁹. სინამდვილეში, როგორც ზემოთ ითქვა, ვეფხისტყაოსნის ილუსტრაციებზე მუშაობის დროს ზიჩი რუსთველის პოემის შინაარსს გაეცნო მეუნარგიასეული სრული ფრანგული თარგმანის ხელნაწერის მეშვეობით, რომელიც დღეს დაკარგულად ითვლება, ხოლო მეუნარგიასეული აღნიშნული რუსული თარგმანი პირველად მხოლოდ 1888 წელს გამოვიდა, როდესაც ვეფხისტყაოსნის ზიჩისეული ილუსტრაციები, როგორც ვთქვით, უკვე კარგა ხნის შესრულებულიც იყო და უკვე დაბეჭდილიც³⁰.

²⁷ Д. Ч у б и н о в, Замечания на перевод Барсовой кожи, «Кавказ», 1846 6 июля, № 47, с. 106.

²⁸ იხ. „ივერია“, 1888, №№ 207, 209; შდრ. ს. ყ უ ბ ა ნ ე ი შ ვ ი ლ ი. ვეფხისტყაოსნის რუსულ ენაზე თარგმნისა და გამოცემის პირველი ცდა, „ზუგდიდის მუზეუმის შრომები“, ტ. I, თბ., 1947, გვ. 385—386.

²⁹ V i k a r B., Előszó... გვ. 4.

³⁰ დაწვრილებით იხ. გ. შ ა რ ა ძ ე, მიხაი ზიჩი და ქართული კულტურა, თბ., 1978, გვ. 74—93.

ქართული ენის დასაუფლებლად გადადგმულმა პირველმა ნაბიჯმა ბელა ვიკარს ათქმევინა შემდეგი სიტყვები: „ჩემი წინა მეცადინეობის საფუძველზე დავასკენი, რომ მე რუსთაველის ძველი ენა კი არაა, რომელზეც XII საუკუნეში საუბრობდნენ, არამედ ახალი ქართული ვისწავლე... რა მექნა, რომ ჩემი სიტყვა ზიჩისადმი და საკუთარი თავისადმი ლიტონ სიტყვად არ დამრჩენოდა?“³¹.

ნამდვილ მშველელად მას ამ საქმეში მოეწოდნა ერთი ქართველი ახალგაზრდა კაცი, რომელიც, როგორც ეს უკანასკნელ ხანს ჩატარებული კვლევა-ძიებიდან ჩანს, ყოფილა გიორგი ცისკარაული (Ciszkalaury Giorgi—„Szivárvány György“), რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში ადრე გიორგი წიკლაურად (Ciklari György) რომ იხსენიებოდა³².

პოემის თარგმანზე მუშაობისას ვიკარი დარწმუნებულია, რომ, როგორც თვითონ წერს, „მიზანი ზიჩი მართალი ყოფილა: ვეფხისტყაოსანი ნამდვილად იმსახურებს იმას, რომ ყველა ევროპელი ლიტერატორი გაეცნოს მას“³³.

ჯ. გაგნიძის სიტყვებით, „ცისკარაულის ბუდაპეშტში ჩასვლისთანავე გაუგრძელებია ვიკარს ქართული ენის შესწავლა... ისინი თვეების მანძილზე დღეში ოთხი საათი მუშაობდნენ თარგმანზე. მთარგმნელის გადმოცემით, ცისკარაული პოემას სიტყვასიტყვით უთარგმნიდა მას ესპერანტოს ენაზე. იგი წერდა და შემდეგ ლექსად აწყობდა. ვიკარს სათარგმნელი ჰქონია კიდეც 10—12 ფურცელი, როცა მისი ქართველი დამხმარე ბუდაპეშტიდან წასულა და უკან აღარ დაბრუნებულა“ (იქვე, გვ. 12). „1912 წელს ბულგარეთის ომი დაიწყო და იგი მოხალისედ წავიდა ბულგარეთში“³⁴.

მამასადამე, ბ. ვიკარს სათარგმნელი დარჩენია პოემის ბოლო ნაწილი. მას აქაც გამოუჩნდნენ ახალი დამხმარენი. მართალია, ბ. ვიკარი სახელდებით მითითებას მათ შესახებ არ გვაწვდის, მაგრამ პირდაპირ წერს (Turan, 1942, № 1), რომ ურთიერთობა ჰქონდა მრავალ ქართველ სამხედრო ტყვესთან, ან, როგორც მ. იშტვანოვიჩი გადმოგვცემს, „ვიკარი გვიამბობს თავის შებვედრებზე ქარ-

³¹ Turan, 1942, № 1 (მოგვყავს მ. იშტვანოვიჩის დასახ. თარგმანის მიხედვით).

³² დაწერილებით ამის შესახებ იხ. ჯ. გაგნიძის დასახ. ნაშრ., გვ. 12—23; უფრო ადრე, დ. რაღოს, მ. იშტვანოვიჩის, ს. თურნავეას და სხვთა წერილები, რომლებიც განხილულ აქვს ჯ. გაგნიძის (იქვე), აგრეთვე, ლ. მენაბდის „რუსთაველი და უნგრეთის საზოგადოებრიობა“, „მნათობი“, 1974, № 8.

³³ Д. Р а д о, დასახ. ნაშრ., გვ. 10—11; შტრ. ქართ. თარგმ., გვ. 127.

³⁴ გ რ. წ ე რ ე თ ე ლ ი, ვეფხისტყაოსანი უნგრულ ენაზე, „ლიტ. მემკვიდრეობა“, I, თბ., 1935, გვ. 663.

თველ სამხედრო ტყვეებთან მაშინდელ ავსტრია-უნგრეთის იმპერიის სხვადასხვა კუთხეში³⁵.

ამ „მრავალი ქართველი სამხედრო ტყვედან“ სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილი იყო მხოლოდ ორი—გრიგოლ ილარიონ-

სურ, ნ. გრიგოლ ილარიონის ძე წერეთელი—ბელა ვიკარის დამხმარე ვეფხისტყაოსნის უნგრულ ენაზე გადართარგმნაში

ნის ძე წერეთელი და დავით სამსონის ძე თოლორაია. ამათგან, გრ. წერეთელი თვითონ გვიამბობს ვიკართან თავის თანაშრომლობაზე³⁶, ხოლო დ. თოლორაიას შესახებ პირველი ცნობები გამოაქვეყნა ს. კლდიაშვილმა³⁷, უფრო ადრე, გაკვრით იგი ნახსენები ჰყავდა

³⁵ მ. ი შ ტ ვ ა ნ ო ვ ი ჩ ი, ვეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანისათვის, „ლიტ. აპარა“, 1964, № 3, გვ. 62.

³⁶ იხ. „ლიტ. მეგვიდრობა“, I, თბ., 1935, გვ. 661—664.

¹⁷ ს. კ ლ დ ი ა შ ვ ი ლ ი, არდასაქმებული მოღვაწენი, „ლიტ. გაზეთი“, 11. V. 1962. გადაბეჭდილია წიგნში: ს. კ ლ დ ი ა შ ვ ი ლ ი, ის ბედნიერი დღე, თბ., 1970, გვ. 31—34.

სურ. 7. დავით თოლორაია—ბელა ვიკარის ქართველი კონსულტანტი
(სურათი გადაღებულია 1912 წელს)

გრ. წერეთელსაც³⁸. 1917 წელს „მადიარორსაგში“ გამოქვეყნებული რეცენზიის ანონიმ ავტორს კი გრ. წერეთელთან ერთად ბ. ვიკარის დამხმარედ გამოცხადებული ჰყავს კიდევ ერთი ქართველი, რომლას გვარი აღარ ახსოვს, იცის მხოლოდ, რომ იგი სახელმწიფო მოხელე იყო სამეგრელოში³⁹, ჯ. გაგნიძის სამართლიანი დასკვნით, „ავტორს აქ დ. თოლორაია უნდა ჰყავდეს მხედველობაში“⁴⁰.

სურ. 8. დავით თოლორაია (სურათი გადაღებულია 1960 წელს)

მიუხედავად ამისა, სპეციალურ ლიტერატურაში მაინც იგრძნობა ბელა ვიკარის ქართველ კონსულტანტთა შესახებ არსებული ცნობების ერთგვარი სიმწირე. მაგალითად, მ. იშტვანოვიჩის აღიარებით, „სამწუხაროდ, გრ. წერეთლის ცხოვრების შესახებ არაფე-

³⁸ გრ. წერეთელი, დასახ. წერილი, გვ. 664.

³⁹ Magyarorszag, 3. VI. 1917, № 141.

⁴⁰ ჯ. გაგნიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 24.

კი ვიცით“⁴¹. ამიტომ, ჩვენ საგანგებოდ დავინტერესდით ბელა ვიკარის ქართველი კონსულტანტების ვინაობით და ვეცადეთ შეგვეგროვებინა უფრო დაწვრილებითი ცნობები მათ შესახებ.

ბიოგრაფიული ცნობები გრ. წერეთელზე მოგვაწოდა ნისმა შეუღლემ, იურისტმა ოლია რუსაძემ (მცხ. ქ. თბილისში, რუსთაველის პროსპექტი, № 20)⁴²:

გრიგოლ ილარიონის ძე წერეთელი დაბადებულია 1893 წელს, ქიათურის რაიონის სოფელ ცხრუკვეთში. მონაწილეობა მიუღია პირველ მსოფლიო ომში. ჰქონდა სამხედრო შტაბს-კაპიტნის ჩინი. 1918 წლის დეკემბერში დაბრუნდა საქართველოში. კარგად სცოდნია გერმანული, ფრანგული და ინგლისური ენები, განსაკუთრებით, გერმანული, რის გამოც საქართველოს მთავრობაში ხშირად ასრულებდა თარგმანის მოვალეობას. საქართველოში მოგზაურობისას მან თურმე დიდი სამსახური გაუწია ფრანგ მწერალ ქალს ოდეტ კენეს (რომლის წიგნი საქართველოზე, სხვათა შორის, ნაკლებადაა ცნობილი ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში) და, აგრეთვე, გამოჩენილ ინგლისელ ქართველოლოგს, ისტორიკოს ალენს. სხვადასხვა დროს გრ. წერეთელი მსახურობდა ქიათურის მარგანეცის ანეიკულ ფირმაში „ჰარიმან“, საგარეო საქმეთა სამინისტროში ალ. სვანიძესთან ერთად, უკანასკნელად იყო თბილისის ერთ-ერთი დაწესებულების ეკონომისტი. ხოლო დაუსწრებლად სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტზე (სხვათა შორის, მის არქივში შემორჩენილია პროფ. აონ. ჩიქობავას, პროფ. ალ. ბარამიძის, პროფ. ვ. თოფურიას და სხვათა ლექციების ჩანაწერები), თარგმნიდა ევროპული ლიტერატურიდან. დაიღუპა 1938 წელს. გრ. წერეთლის პირადი არქივისა და ბიბლიოთეკის გადარჩენილი ნაწილი დაცულია თბილისში, მის ოჯახში (რუსთაველის პროსპექტი, № 20). აქ ინახება კერძოდ, ოდეტ კენესის წიგნი საქართველოზე, ხოლო დაკარგულია ბელა ვიკარის წარწერით ნაჩუქარი ვეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანი (ბუდაპეშტი, 1917), რომლის შესახებ გრ. წერეთელი თავის დროზე წერდა: „ბელა ვიკარმა მაჩუქა ერთი ცალი ამ თარგმანისა თავის წარწერით ნიშნად პატივისცემისა. ეს იყო ის ცალი, რომელიც პირველი ჩამოვიდა საქართველოში. საზღვარგარეთიდან იგი მე ჩამოვიტა-

⁴¹ მ. ი შ ტ ვ ა ნ ო ვ ი ჩ ი, უნგრული რუსთველიანას სათავეებთან, იხ. დას. კრებ. გვ. 119.

⁴² შდრ. გ. შ ა რ ა ძ ე, მიხაი ზიჩი და ქართული კულტურა, თბ., 1978, გვ. 102.

ნე დაბრუნების დროს 1918 წლის დეკემბერში⁴³. ასევე დაკარგულია მარჯორი უორდროპის სურათზე წარწერილი აკაკის ლექსი.

რაც შეეხება დავით თოლორაიას, ს. კლდიაშვილის მიერ გამოქვეყნებული და მის ნაამბობზე დამყარებული ცნობების მიხედვით, გრ. წერეთელთან ერთად, იგი, ვიკარს თურმე ეხმარებოდა გიორგი ცისკარაულის ბულგარეთის ომში წასვლის შემდეგ ვეფხისტყაოსნის უთარგმნელად დარჩენილი ნაწილის გადათარგმნაში (გერმანული ენის მეშვეობით) და ამ საქმის „ღირსეულად დაგვირგვინებაში“; ამას გარდა, ვიკარმა „თავის სასარგებლოდ გამოიყენა ის გარემოება, რომ დავით თოლორაიამ კარგად იცოდა მეგრულ-ქანური. თოლორაიას დანებარებით პროფესორი ვიკარი დაწვრილებით ეცნობოდა ქართული ენის კილოებს“⁴⁴. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ დ. თოლორაიას ცნობებში დაშვებულია რამდენიმე უზუსტობა, თითქოს „მხატვარი ზიჩი და პროფესორი ბელა ვიკარი, მათთვის მოულოდნელად, შვეციის დედაქალაქში შეხვდნენ ერთმანეთს. ...იმ დროს ზიჩის უკვე დამთავრებული ჰქონდა ვეფხისტყაოსნის ილუსტრაციებზე მუშაობა და ახლა შვეციაში ჩასულიყო სკანდინაველთა საგების ილუსტრაციაზე სამუშაოდ. ბელა ვიკარიც შვეციის აკადემიის მიერ მიწვეული ყოფილიყო—მას სთხოვდნენ უნგრულ და გერმანულ ენებზე საგების ტექსტის თარგმნას... ამ შეხვედრის დროს ზიჩიმ გააცნო ბელა ვიკარს ვეფხისტყაოსნის ილუსტრაციები, უამბო რუსთაველის პოემის შინაარსი... გაგონილს ისეთი შთაბეჭდილება მოუხდენია ვიკარზე, ისეთი ღრმა ინტერესი აღუძრავს, რომ მას დროებით განზე გადაუდევს საგებზე მუშაობა და შესდგომია ქართული ენის და ლიტერატურის, განსაკუთრებით ვეფხისტყაოსნის შესწავლას“. აქ ერთმანეთში არეულია შვეცია და ფინეთი, „სკანდინავური საგები“ და „კალევალა“, ამასთან, ვიკარს დროებით განზე არ გადაუდვია ვითომცდა „საგებზე“ მუშაობა, იგი ვეფხისტყაოსნის თარგმნას „კალევალაზე“ მუშაობის დამთავრების შემდეგ შეუდგა. ამას გარდა, გვხვდება სხვა აღრევებიც: გრიგოლ წერეთლის ნაცვლად დანოწმებულია მიხეილ წერეთელი, ხოლო კერესელიძე— ნაცვლად გიორგი ცისკარაულისა და ა. შ.

დავით თოლორაიას შესახებ უფრო დაწვრილებით 1979 წლის 1 დეკემბერს გვიამბო მისმა ქალიშვილმა, თბილისის უცხო ენათა

⁴³ „ლიტ. მემკვიდრეობა“, I, თბ., 1935, გვ. 663.

⁴⁴ ს. კლდიაშვილი, არდასაქმებული მოღვაწენი, „ლიტ. გაზეთი“, 11. V. 1962.

ინსტიტუტის პედაგოგმა დიანა დავითის ასულმა თოლორაიამ (მცხ. ქ. თბილისში, ნ. ნიკოლაძის ქ. № 4):

დავით სამსონის ძე თოლორაია დაიბადა 1889 წელს, ზუგდიდის რ-ნის სოფელ კორცხელში, შემღებულ ოჯახში. მამა — სამსონ თოლორაია სასულიერო პირი ყოფილა, კორცხელის ეკლესიის დეკანოზი, დედა — ათინა ანთელავა. მათ დავითის გარდა შვილი არ ჰყოლიათ. დ. თოლორაია სწავლობდა ჯერ ზუგდიდში, შემდეგ დაუმთავრებია ძველი სენაკის სასწავლებელი (მეტი განათლება მას არ ჰქონია). 1912 წელს ჯარში გაიწვიეს, 1914 წელს მოუსწრო ჰირველმა მსოფლიო ომმა: ავსტრია-უნგრეთის საზღვრებზე ტყვედ ჩავარდა და ხშირად მოიგონებდა: „მე და გრიშა წერეთელი ერთად ვიყავით. ერთხელ ყაზარმაში მოვიდა ბელა ვიკარი და გერმანულად იკითხა, ვინ ხართ აქ ქართველებიო. ორნი ვიყავით მხოლოდ. ეკარი წავიდა უფროსთან და ითხოვა ჩვენი დათმობა; გაგვათავისუფლა, წაგვიყვანა ბულაქშტში, ჯერ მასთან ეცხოვრობდით ზინაზე, შემდეგ სამსახურიც გვიშოვა და ცალკე ბინაც. ვეხმარებოდით ვეფხისტყაოსნის დარჩენილი ნაწილის თარგმნაში, აგრეთვე ჩემგან იწერდა მეგრულ ლექსიკასო“. 1918 წელს დ. თოლორაია ჩამოვიდა საქართველოში, ცხოვრობდა კორცხელსა და ზუგდიდში და მთელი სიცოცხლე კოოპერატორად მუშაობდა. კარგად იცოდა რუსული და გერმანული ენები, ვიკართან თურმე გერმანულად საუბრობდა. მისი მოგონებით, „ვიკარი იყო ყურადღებიანი, მომთხოვნი, დისციპლინიანი, დიდად მოხიბლული ქართველებით. გრიშასთან [წერეთელთან] ძალიან დიდი მეგობრობა იქონია, ერთად გაუატარეთ 5 წელი, აქედან 4 წელი—ბელა ვიკარის მფარველობის ქვეშ ვიყავითო“. დ. თოლორაიას ბევრი ლექსი, მათ შორის, გ. ჭალადიდელის „მახსოვს პირველად“ ზეპირად სცოდნია და კარგადაც მღეროდა; რაც შეეხება ბ. ვიკარისაგან ნაჩუქარ წიგნებს, კერძოდ, ინგლისური ენის სახელმძღვანელოს, რომლის მიხედვით ვიკარი მას თურმე ინგლისურს ასწავლიდა, სამწუხაროდ, დღეს დაკარგულია.

მაშასადამე, ვეფხისტყაოსნის უნგრულად თარგმნაში ბელა ვიკარის დამხმარედ სულ უკანასკნელ დრომდე სპეციალისტები აცხადებდნენ სამ ქართველს — გიორგი ცისკარაულს, გრიგოლ ილარიონის ძე წერეთელსა და დავით სამსონის ძე თოლორაიას.

მაშინ რა ვუყოთ ბელა ვიკარის მიერ, თუმცა გაკვრით და გვარების დაუსახელებლად, მაგრამ მაინც, არაერთგზის დაბეჯითებით ნათქვამს „სხვა ქართველ სამხედრო ტყვეებთან“ ურთიერთობის შესახებ? ჯ. გაგნიძე, მაგალითად, ამ კითხვას ასე პასუხობს: „...აღნიშნული გარემოება საბაბს არ გვაძლევს ყველა ქართველი, ვისაც

კი ვიკარი ოდესმე შეხვედრია, მის დამხმარედ გამოვაცხადოთ⁴⁵.
ოლონდ გვაქვს კი უნგრელი მთარგმნელის ცნობაში დაეჭვების სა-
ფუძველი?

უნგრეთის სახალხო რესპუბლიკაში 1970 წლის ივლისში სა-
მეცნიერო მივლინებით ყოფნისას საშუალება მოგვეცა გავცნობო-

ათასად გვარი დაფასდა *ათასად გვარი*
ათას ათასად ზდილობა *ათას ათასად ზდილობა*
თუ კაცი თვითონ არარის *the kaci mithon arri*
მუდია გჭრამეილობა. *india gauritvilot*

გვრ ღაიფარაგზ სიკვდილზე
გზა ვიწრო, ვერცა კლდოვანნი.
მიხთვის ყველანი ერთია,
ხუხტნი და მუხლოთალოვანნი,
ხეობს ხიცოცხლესა ნაძრახსა
ხიკვდილი სახელოვანი.

x x
x

სურ. 9. ბელა ვიკარის ავტოგრაფი

დით ბელა ვიკარის არქივს, რომელიც დაცულია ბუდაპეშტში, უნ-
გრეთის მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა განყოფილებაში⁴⁶

⁴⁵ ჯ. გაგნიძე, დას. ნაშრ., გვ. 23.

⁴⁶ სხვათა შორის, დღემდე ვერ მოვახერხეთ ბელა ვიკარის არქივის იმ ნაწილის

და გვეპოვა რამდენიმე ახალი დოკუმენტი, კერძოდ, ქართული
 ზელნაწერები: ილია ჭავჭავაძის „კაკო ყაჩაღი“, გ. ჭალაღველის

საქალაქო

მასწავლებელს პატივს მიაგნო
 წასწავლა რომ შეძლებდა
 მან ანტონ პოპოვი შეხვდა
 დ. პოპოვი. გს. პ. გ. პ. გ. პ. გ.
 ესეველი მანდარინი რომ უმარადობდა
 სხვამ ზღუდის ეკონომიკა
 დღევანდელი მანდარინი ესეველი
 მეგრამ ამავე ვეზირადობდა.
 მხაროდ ეს მასწავლებელად
 დ. პოპოვი: გული, კმა, შე სტატი:
 ენის სხვადასხვა - დ. გ. გ. გ.
 ენის მანდარინი იყო მანდარინი
 გიგანადეს სწავლა, გულ მანდარინი,
 მანდარინი გული და მანდარინი,
 თუ მერი სწავლა დ. პოპოვი
 სანდარინი მანდარინი გული და მანდარინი
 იყო გული და გული და მანდარინი
 კარგია. გული, სწავლა მანდარინი
 მეგრამ მან გული ეს დ. გ. გ.
 არ დავიწყეთ სანდარინი ენა
 მეგრამ, რამე გული და მანდარინი
 ეს სანდარინი დანდარინი -
 მანდარინი კედელი მანდარინი
 გიგანადეს მანდარინი დანდარინი

ამ სტუდიათა დღევანდელი
 დ. ეს მანდარინი დ. მანდარინი:
 რამ ეს ამ სტუდიათა გული და მანდარინი
 იუდაიზმის გული და მანდარინი

სურ. 10. ბელა ვიკარის ავტოგრაფი

„დედის დარიგება“, გრიგოლ წერეთლისა და დავით თოლორაიას
 მიერ 1915 წელს ჩაწერილი ქართულ ხალხურ თამაშობათა, სიმღე-

ნახვა და შესწავლა, რომელიც დაცულია უნგრეთის სოფელ დუნავეჩე-ში (Duna-
 vecse), ქ. დუნაიუვაროთან ახლოს, სადაც სიცოცხლის უკანასკნელი წლები გა-
 ატარა და 1945 წლის 22 სექტემბერს, 86 წლის ასაკში, გარდაიცვალა ბელა ვიკარი.

რათა თუ ლექსთა ტექსტები. განსაკუთრებით საინტერესოა თვით
ბელა ვიკარის მიერ ლამაზი ქართული ასოებით ჩაწერილი „მრავალ-
ვალუამიერ“, „წუთისოფლის სტუმრები ვართ“, „ათასად გვარი
დაფასდა“, „ვერ დაიფარავს სიკვდილსა“ ...გამოირკვა, რომ ბ. ვი-

მსხონს პირველათ ხსენებული

ჩასაყვანათ რომ მე მომამზადეს.

მაშინ ანბანი მომცეს მე ხელში

და მორსა გზაზე მე გამამგზავრეს.

და რიტმი.

<i>Ta ta ta ta'</i>	<i>ta ta ta ta'</i>
<i>Ta ta ta ta'</i>	<i>ta ta ta ta'</i>
<i>Ta ta ta ta'</i>	<i>ta ta ta ta'</i>
<i>Ta ta ta ta'</i>	<i>ta ta ta ta'</i>

სურ. 11. ბელა ვიკარის ავტოგრაფი

კარი ინტენსიურად მუშაობდა ქართული ენის დასაუფლებლად. არქივში აღმოჩნდა უნგრელი მთარგმნელის მიერ შედგენილი ლექსიკოლოგიური მასალები — ქართული სიტყვები, ქართული საუბრის ნიმუშები, მისალმება, — რომელთა გვერდით ვიკარი იძლევა მათ გერმანულ და ფრანგულ შესატყვისებს.

აღნიშნულ მასალათა შესახებ წინასწარი ცნობები პრესაში გამოვაქვეყნეთ 1970 წელს⁴⁷, რის თაობაზე, 1972 წელს, ჟურნალ „მაცნეში“ ჯ. გაგნიძე წერდა: „ამ საკითხთან დაკავშირებით საგულისხმო მასალას მიაკვლია ფილოლოგიის მეცნი-

⁴⁷ გ. შარაძე, ქართული სიტყვები ბუდაპეშტში, „ლიტ. საქართველო“, 1970, 7. VIII, № 32. (იხ. აქვე, დანართი № 1).

ერებათა კანდიდატმა გ. შარაძემ უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილებაში დაცულ ვიკარის არქივში. ფოტოფირებზე, რომლებიც მან გადმოგვცა, აღბეჭდილია ბ. ვიკარის, გრ. წერეთლის და დ. თოლორაიას ხელით ჩაწერილი ქართული ტექსტები (იხ. გ. შარაძე, ქართული სიძველენი ბუდაპეშტში, გაზ. „ლიტ. საქართველო“ 1970, 7 აგვისტო, №32). არქივში დაცული მასალიდან ნათლად ჩანს, რომ „მრავალი ქართველი სამხედრო ტყვედან“ ბ. ვიკარს საქმიანი ურთიერთობა ჰქონია მხოლოდ გრ. წერეთელთან და დ. თოლორაიასთან⁴⁸. სტყვესიტყვით ამასვე გვიამბობს ჯ. გაგნიძე თავის საკანდიდატო დისერტაციაში 1973 წელს (იხ. ხელნ., გვ. 26) და ამიტომ აქ აღარ გავიმეორებთ. ეს გარემოება ჰქონდა მხედველობაში ნ. მახათაძეს, რომელიც 1974 წელს ზემოთ აღნიშნულ რეცენზიაში წერდა: „უთუოდ აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ჯ. გაგნიძის ამ საინტერესო გამოკვლევას დიდად შეუწყო ხელი გ. შარაძის მიერ ჯერ კიდევ 1970 წ. უნგრეთში მოპოვებულმა საარქივო მასალებმა“.

ამავე საკითხზე მსჯელობისას, 1975 წელს წიგნად გამოცემულ იგივე ნაშრომში ჯ. გაგნიძე წერს: „ამ საკითხთან დაკავშირებით ამ ორი ათეული წლის წინათ უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილებაში დაცულ ვიკარის არქივში ს ა გ უ ლ ის ხ მ ო მ ა ს ა ლ ა ს მ ი ა კ ე ვ ლ ი ა უ ნ გ რ ე ლ მ ა მ კ ე ვ ლ ე ვ ა რ მ ა პ ა ლ მ ა შე ლ კ ე ნ მ ა (მდრ. Schelken Palma, Emlékezés Vikár Bélára, Vikar Béla Emlékünnepe. Kaposvár—Hetes. 1970, გვ. 16—25). ფოტოფირებზე, რომლებიც მან მოგვავწოდა, აღბეჭდილია გრ. წერეთლისა და დ. თოლორაიას ხელით ჩაწერილი სხვადასხვა ქართული ტექსტები. ამათგან, ორ ხელნაწერ გვერდზე, რომელიც გრ. წერეთელს ეკუთვნის, მიწერილია თარიღები—1915 წ. 3 ივნისი; 1915 წ. 22 ივნისი ძველი სტილით (ფონდი Ms—5203/9). რაც გვაფიქრებინებს, რომ ვეფხისტყაოსნის უკანასკნელი გვერდები 1915 წლის ზაფხულში ითარგმნებოდა. არქივში დაცული მასალიდან ნათლად ჩანს, რომ „მრავალი ქართველი ტყვედან“ ვიკარს საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა მხოლოდ გრ. წერეთელთან და დ. თოლორაიასთან“⁴⁹.

⁴⁸ ჯ. გაგნიძე, ვეფხისტყაოსნის ვიკარისეული უნგრული თარგმანის ისტორიისათვის, „მეცნე“, № 2, 1972, გვ. 153.

⁴⁹ ჯ. გაგნიძე, ვეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანები თბ., 1975, გვ. 23—24.

[illegible]

1915 $\frac{3}{4}$

მარგარიტა = 12

საზოგადოებრივი ღვაწლისათვის

დატანილი ჩემი ღვაწლისათვის ყოველთვის,
ქართული ენის პატივსაცემად დასწრებით.
ყოველთვის თქვენი ამგვარი ღვაწლისათვის ყოველთვის
ქართული პატივსაცემად ჩემი პატივსაცემად ყოველთვის.

დატანილი ჩემი ღვაწლისათვის ყოველთვის,
ქართული ენის პატივსაცემად დასწრებით.
ყოველთვის თქვენი ამგვარი ღვაწლისათვის ყოველთვის
ქართული პატივსაცემად ჩემი პატივსაცემად ყოველთვის.

დატანილი ჩემი ღვაწლისათვის ყოველთვის,
ქართული ენის პატივსაცემად დასწრებით.

Emil David Tolosa.
ქართული ენის პატივსაცემად.

113 520/19

სურ. 13. დავით თოლორაის ავტოგრაფი

(„რამდენიმე წლის წინათ უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა განყოფილებაში ძველ, გაყვითლებულ გაზეთებსა და ჩანაწერებს შორის ერთი 1908-09 წლების დროინდელი პატარა შავ-თეთრი, ხაზებიან რვეულს წავაწყდი. რვეულში გაკეთებული ჩანაწერებით ბელა ვიკარის ხელი შევიცანი, გაოცებული ვკითხულობდი შავად ნაწერ ქართული ენის გრამატიკის წესებს, ქართული ენის გრამატიკის სავარჯიშოებს“).

ან კიდევ: „Nagyon alaposan Készült fel Vikár Béla a műfordítására. Egy gyorsírással mindenes fűzetében—legnagyobb

meglepetésemre—Georgiáról készített feljegyzéseket találtam“.

(„ძალზე საფუძვლიანად ემზადებოდა ბელა ვიკარი ნაწარმოების თარგმანისათვის. ერთ საერთო რვეულში, ჩემდა გასაოცრად, ქართული ენიდან გაკეთებულ მის სტენოგრაფიულ ჩანაწერებს წავაწყდი“⁵⁰).

როგორც ვხედავთ, პ. შელკენს აქ არსად არ უწერია ბელა ვიკარის არქივში ილია ჭავჭავაძის, გიორგი ჭალადიდელის თხზულებათა ხელნაწერები, ქართულ ხალხურ სიმღერათა ვიკარისეული ჩანაწერები და „გრ. წერეთლისა და დ. თოლორაიას ხელით ჩაწერილი სხვადასხვა ქართული ტექსტი ვიპოვეო“; ასევე პ. შელკენის მიერ უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილებაში მოპოვებული მასალებიდან არ ჩანს, რომ „მრავალი ქართველი ტყვედან“ ვიკარს საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა მხოლოდ გრ. წერეთელთან და დ. თოლორაიასთან“?

სინამდვილეში პ. შელკენი ლაპარაკობს ბელა ვიკარის 1908—09 წლების რომელიღაც „შავყდიან რვეულზე“, რომელშიც თურმე „ქართული ენის სავარჯიშოები“ თუ „სტენოგრაფიული ჩანაწერები“ ყოფილა! პ. შელკენი ამის შესახებ გვიამბობდა ჯერ კიდევ 1959 წელს გ. ჩიმაკაძისთვის მიწოდებულ ცნობაში: „ამ რამდენიმე წლის წინათ უნგრეთის აკადემიის ხელნაწერთა საცავში სიყვითლედ აკრულ გაზეთის ფურცლებსა და შენიშვნებს შორის მე წავაწყდი შავ ტყავში ჩასმულ მოზრდილი ზომის რვეულს. იგი დათარიღებული იყო 1908—1909 წლებით. ამ რვეულში ბელა ვიკარის ხელით ჩაწერილია ქართული ენის გრამატიკის წესები და თვით პოემის ნაწილის თარგმანის შავი ვარიანტი“⁵¹.

პ. შელკენის ეს მონაპოვარი ჯეროვნად შეაფასა მ. იშტვანოვიჩმა⁵². ხოლო ჩვენ იმავე „ბუდაპეშტელი ჟურნალისტი ქალის პალმა შელკენის მიერ გამოვლენილი ბელა ვიკარის მოგონებანი ვეფხისტყაოსნის თარგმანზე მუშაობის შესახებ“ საგანგებოდ აღვნიშნეთ 1970 წელს გამოქვეყნებულ წერილში⁵³.

მაშასადამე, სულ სხვაა ბელა ვიკარის არქივში პ. შელკენის

⁵⁰ Schelken Pálma, დასახ. ნაშრ., 1970, გვ. 21—22.

⁵¹ გ. ჩიმაკაძე, ქართული კულტურის მოამკე, „დროშა“, № 9, 1959 გვ. 8.

⁵² Istvánovits Marton, A magyar Rusztaveliana., 1970. გვ. 35; ქართ. თარგმ. იხ. „რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში“, II, თბ., 1978, გვ. 117.

⁵³ გ. შარაძე, ქართული სიძველენი ბუდაპეშტში, „ლიტ. საქართველო“ 7. VIII. 1979.

მიერ გამოვლენილი „საგულისხმო მასალა“ და სულ სხვა არის კიდევ—ჩვენი⁵⁴.

ახლა კი თვით საკითხის არსებით მხარეზე: როგორც ვთქვით, ჯ. გაგნიძე ეპვით ეყილება ბ. ვიკარის ცნობას, რომ მას „ურთიერთობა ჰქონდა მრავალ ქართველ სამხედრო ტყვესთან“ და ასეთ დასკვნას გვთავაზობს: „მაგრამ აღნიშნული გა-

ღამარაკი:
 გამარჯობა! როგორაა ს... , კარგათა.
 „ბაბაღ“ ...
 ქართული გეგმის? ხალ გისწავლია ქართულ?
 ქალაქი — ღიღი და ღიღი? — ახ ქო, დიდი. ჩვენი დიდი — ზირელი
 ქალაქი კავკასია. რა ხალხი ცხოვრობს ქალაქს? ჩვენი ქართველ
 ხალხი. ბევრი კიდევ სოფლები, ჭაბუკი, რუსი, ნეკლი. ურსევი
 ბერძენი, ზნობრი, ოხი; აგრეთვე სიტყვით, ქალაქი ქობულთა.
 მოხუცობის და ბევრი სხვა სიტყვები. ბევრი ქება და ბევრი
 ...

ბერძენი
 ბერძენი — ქალი მწყურს. ცოცხალი ვარ. ბერი
 გაცლია — ზოგადი გუთხიერით ბაბა. რა გეტყვით? ცოცხალი
 თუკი მტკიცე. — მოგირჩება.
 შეიღობით, ბატონო, ხელოვნება!
 ...

სურ. 14. ბელა ვიკარის ავტოგრაფი

⁵⁴ გ. შარაძე, სამეცნიერო ექსპედიცია უნგრეთში, წიგნში: „არქეოგრაფიული ძიებანი“, თბ., 1973, გვ. 157—163 (იხ. აქვე, დანართი № 2).

ვიკარის არქივში 1973 წელს მუშაობის დროს დამატებით გამოვლინდა ამ საკითხთან დაკავშირებული ახალი მასალები⁵⁸.

როგორც დავრწმუნდით, მრავალი ქართველი სამხედრო ტყვედანი ბელა ვიკარს საქმიანი ურთიერთობა მხოლოდ გრ. წერეთელთან და დ. თოლორაიასთან კი არ ჰქონია, არამედ სიჭინავასთან, ბარკალაიასთან, ირაკლი მუკბანიანთან, გიორგი კალანდაიესთან, დავით საჭაიასთან, ლევარსი მამალაძესთან, აგრეთვე, ოს—იასონ კულუმბეგოვთან და ამ მხრივ, ბელა ვიკარის ცნობა კორექტივს არ საჭიროებს!

ბუნებრივია, ისმის მეორე კითხვა, განა ყველა აქ დასახელებული ქართველი იღებდა მონაწილეობას ვეფხისტყაოსნის უნგრულად გადათარგმნაში?

თვითონ გრ. წერეთლის მოწმობით, იგი ბ. ვიკარს 1915 წელს შეხვედრია („ამ პროფესორს მე შევხვდი ქ. ზუდაშვიტში 1915 წელს“)⁵⁷. ამ დროს „მას ვეფხისტყაოსნის თარგმანი თითქმის დასრულებული ჰქონდა, აკლდა მხოლოდ უკანასკნელი ნაწილი, დაახლოებით ათი-თორმეტი ფურცელის მოცულობით... ამის შემდეგ დავიწყე მასთან სიარული და ეს ათი ფურცელიც გადავთარგმნეთ. მე ვუთარგმნიდი მას გერმანულად. შემდეგ იგი ლექსავდა უნგრულად“ (იქვე, გვ. 663).

გრ. წერეთლის ამ სიტყვებიდან მაინცდამაინც ისე გამოდის, თითქოს გიორგი ცისკარაულისგან დარჩენილი ადგილების თარგმნაში ვიკარს მხოლოდ იგი დახმარებია. ს. კლდიაშვილის ცნობით კი, ამ საქმეში დავით თოლორაიასაც მიუღია მონაწილეობა⁵⁸. (სხვათა შორის, იგივე გვიამბო დიანა დავითის ასულმა თოლორაიამაც, იხ. ზემოთ), ამის გამო ჯ. გაგნიძე წერს: „გრ. წერეთლის განცხადება ჩვენ ტენდენციურად მიგვაჩნია. ამას გვაფიქრებინებს, ს. კლდიაშვილის წერილს რომ თავი დავანებოთ, უნგრული პერიოდიკა და ვიკარის არქივში დაცული, მართალია, მცირე, მაგრამ უაღრესად სანდო მასალა, რომელიც გრ. წერეთლის გვერდით, ვეფხისტყაოსნის უკანასკნელი გვერდების პუბლიკაციის მთარგმნელად დ. თოლორაიასაც აღიარებს“⁵⁹.

⁵⁸ გ. შ ა რ ა ძ ე, სამეცნიერო ექსპედიცია უნგრეთში, „არქეოგრაფიული ძიებანი“, თბ., 1973, გვ. 159; (იხ. აქვე, დანართი № 2); მისივე, ვეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანი, „ახალგ. კომუნიკი“, 11. II. 1975.

⁵⁷ გრ. წ ე რ ე თ ე ლ ი, ვეფხისტყაოსანი უნგრულ ენაზე, „ლიტ. მემკვიდრეობა“, I, თბ., 1935, გვ. 661.

⁵⁸ ს. კ ლ დ ი ა შ ვ ი ლ ი, არდასაქმებული მოღვაწე, „ლიტ. გაზეთი“, 11. V. 1962.

⁵⁹ ჯ. გაგნიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 25.

ამასთან დაკავშირებით უნდა შევნიშნოთ, რომ ვიკარის არქივში დაცულია დ. თოლორაიას მიერ ჩაწერილი მხოლოდ მეგრული ხალხური ლექსები და ლექსიკოლოგიური მასალა, რომელსაც არავითარი კავშირი არა აქვს ვეფხისტყაოსნის ტექსტთან. ასე, რომ ეს „უღარესად სანდო მასალა“ არ გამოდგება ამ საკითხის საბოლოოდ გადასაჭრელად.

რა თქმა უნდა, ძნელი წარმოსადგენია, რომ ვეფხისტყაოსნით ისე დაინტერესებულ უცხოელ მეცნიერსა და მთარგმნელს, როგორიც ბელა ვიკარი იყო, რომელიმე ქართველთან, და მათ შორის, დავით თოლორაიასთან თანამშრომლობა ჰქონოდა და მასთან ვეფხისტყაოსნის თაობაზე სიტყვა არ. ჩამოეგდო, რაიმე ნიუანსი არ დაეზუსტებინა. მაგრამ ცისკარაულთან ვიკარის თანამშრომლობის შემდეგ ვეფხისტყაოსნის უთარგმნელად დარჩენილი 10—12 ფურცელი არც იმდენ სირთულეს წარმოადგენდა, რომ მასზე რამდენიმე კაცს ემუშავა. ცნობილია, რომ ბელა ვიკარს, გარდა ვეფხისტყაოსნის გადათარგმნისა, როგორც ე. წ. „თურანისტს“ აინტერესებდა კავკასიური ენები, კერძოდ, ქართული და ქართველური ენები. გრ. წერეთელი ამის თაობაზე წერს: „უადგილო არ იქნება აგრეთვე აღვნიშნოთ, რომ ლიტერატურულ მუშაობის გარდა, პროფ. ბელა ვიკარი აწარმოებდა მეცნიერულ მუშაობასაც: აღარებდა ქართულსა და მეგრულს. ამ მიზნით მან გამოიყენა დავით თოლორაია, რომელთანაც საათობით იჯდა და მეგრულ და ქართულ ბგერებს აღარებდა. ვიკარი ეკუთვნოდა დასავლეთის ფილოლოგთა იმ ჯგუფს, რომელთაც „თურანისტები“ ეწოდებოდათ. მახსოვს, მისი აზრი იყო, რომ მადიარებს (უნგრელებს) ახლანდელ დაღესტნის ხალხების, ქართველების და ფინების ენასთან ნათესაური კავშირი აქვს. მახსოვს, ამის შესახებ მას მიწერ-მოწერა ჰქონდა პროფ. შუხართთან და ერთხელ მაჩვენა კიდევ შუხართის წერილი, რომელშიაც ის ეთანხმებოდა ვიკარის მიერ გამოთქმულ აზრს „მზე“ სატყვის შესახებ“⁸⁰.

ბელა ვიკარის არქივში ახლად გამოვლენილი მასალები, რომლებსაც აქვე დამატების სახით ვბეჭდავთ (წიგნის მოცულობის შეზღუდულობის გამო, სამწუხაროდ, აქ ვერ მოხვდა 1915—16 წლებში „ქართველ სამეფარო ტყვეებისაგან“ ბელა ვიკარის მიერ შეკრებილი „ქართულ-მეგრულ-სვანურ-აფხაზურ-ოსურ ლექსიკურ შესატყვისობათა მასალები“), სწორედ ამ ცნობის დადასტურებას წარმოადგენს.

შეიძლება ვინმემ იკითხოს, აქ წარმოდგენილ მასალებს რა

⁸⁰ გრ. წერეთელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 664.

უშუალო კავშირი აქვს ვეფხისტყაოსნის ტექსტთან? მართლაც, ეს მასალები იმდენად ვეფხისტყაოსნის ტექსტს არ ეხება, რამდენადაც უფრო ვეფხისტყაოსნის უნგრელი მთარგმნელის ენათმეცნიერულ ინტერესებს, თუმცა მათშიაც გვხვდება წმინდა რუსთველოლოგიური მასალა (მაგალითად, „ათასად გვარი დაფასდა“..., „ვერ დაიჭირავს სიკვდილსა...“)⁸¹, მაგრამ ეს მასალები, უპირველეს ყოვლისა, გვითვალისწინებს, თუ რამდენად ფლობდა ბელა ვიკარი რუსთველის ენას, თუ როგორ ცდილობდა ევროპელი კაცი ჩაწვდომოდა ქართული ენის სიღრმეებს, მის საიდუმლოებებს და, ამდენად, ავსებს ჩვენს ბუნდოვან წარმოდგენას იმის შესახებ, თუ რამდენად საფუძვლიანად იცოდა ბელა ვიკარმა არა მარტო ქართული ენა და ქართული წერა-კითხვა, არამედ როგორ დაინტერესებას იჩენდა იგი ქართველური ენების (მეგრულ-სვანური), კავკასიური ენებისა (აფხაზური, დაღესტნური...) და ოსურისადმი. ეს მასალები უკვე თვალნათლივ გვითვალისწინებს იმასაც, რომ ვეფხისტყაოსნის უნგრელი მთარგმნელი დაინტერესებული ყოფილა არა მარტო რუსთველის პოემით, არამედ სხვა ქართველი მწერლების (ილია ჭავჭავაძე, გიორგი ჭალადიდელი...) შემოქმედებითაც, აგრეთვე, ქართული ხალხური მუსიკითა და ეთნოგრაფიული ყოფით (იხ. აქვე, ქართულ ხალხურ სიმღერათა და თამაშობათა ჩანაწერები...).

მაშასადამე, ვეფხისტყაოსნის პირველი სრული თარგმანის ისტორია ასეთია: ბელა ვიკარმა, მართალია, შეისწავლა და იცოდა ქართული, მაგრამ არა იმდენად, რომ თავისუფლად და დამოუკიდებლად შეძლებოდა რუსთველის თარგმნა. ამ საქმეში მას დახმარებიან ქართველები. კერძოდ, ვეფხისტყაოსნის უდიდესი ნაწილი 1909—12 წლებში ვიკარს უთარგმნია გიორგი ცისკარაულის დახმარებით, ხოლო ბოლო ნაწილი 1915 წლიდან გრიგოლ ილარიონის ძე წერეთლის მონაწილეობით. პოემის ტექსტის სათანადოდ გასაგებად ვიკარი პირველ შემთხვევაში იყენებდა ესპერანტოს, ხოლო მეორეჯერ—გერმანულ ენას. თარგმანი დასრულდა და გამოიცა 1917 წელს ბუდაპეშტში გამომცემლობა „ათენეუმი“ რომელშიც ჩართულია მიხაი ზიჩის 26 ილუსტრაცია, ხოლო გარეკანზე გამოყენებულია ქართველიშვილისეული გამომცემის ყდის მხატვრობა. თარგმანს წინ უძღვის ბელა ვიკარის წინასიტყვაობა, რომელშიც განხილულია რუსთველის პოემის ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელო-

⁸¹ ამ ლექსების ვიკარისეული ჩანაწერები, რომლებიც ჩვენ გამოვაქვეყნეთ, უკვე აისახა რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში: იხ. შ. ო ნ ი ა ნ ი, ეკუთვნის თუ არა რუსთველს ლექსი „ფილოსოფოსნი შემოკრბეს“, თბ., 1976, გვ. 81.

ბა⁸². რაც შეეხება დავით თოლორაიას და სხვა ქართველებს (გიორგი კალანდაძე, დავით საჭაია, ლევარსი მამალაძე, ირაკლი მუკბანიანი, სიკინავა, ბარკალაია, ამათთან ერთად, ოს იასონ კულუმბეგოვს), ბელა ვიკარი მათ უმთავრესად იყენებდა ქართული და ქართველური ენების, აგრეთვე, ოსური ენის დაუფლებისა და თავისი ენათმეცნიერული მიზნებისათვის, კერძოდ, უნგრული და კავკასიის ხალხთა ენების თავდაპირველი ბუნებისა და ნათესაობის დასადგენად.

სულ უკანასკნელად უნგრელმა ქართველოლოგმა ლაიოშ ტარდიმ მოგვაწოდა ვენის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის კრებულში 1917 წელს დაბეჭდილი ცნობილი ავსტრიელი ქართველოლოგის, ვენის უნივერსიტეტის პროფესორის რობერტ ბლაიხშტაინერის (1891—1954) ორი მოხსენება⁸³, საიდანაც ირკვევა, რომ, გარდა ბ. ვიკარისა, 1917 წლის მაის-ივნისსა და ოქტომბერში, ეგერის ქართველ სამხედრო ტყვეებთან რ. ბლაიხშტაინერსაც უშუშავია და მათგან ჩაუწერია ქართული ფოლკლორული თუ ენათმეცნიერული თვალსაზრისით საინტერესო ტექსტები. პროფ. რ. ბლაიხშტაინერი, გარდა ბ. ვიკარის მიერ ჩამოთვლილი ქართველებისა, ახსენებს ლანჩხუთელ გრიგოლ კალანდარიშვილს, შუხუთელ ვლადიმერ ასკუჩრავას, კოლონელ მელიტონ ჯოჯუას, თელაველ ვასილ ვახვახიშვილს, ზუგდიდელ სამსონ კვარაცხელიას და, რაც ყველაზე მეტად სიანტერესოა, ფშაველ ივანე წიკლაურს („Von dem Pschaven Iwan C'ik' lauri aus Svindadse, kreis Tiflis, bekam ich eine Volkssage“, გვ. 82; „von dem Pschaven Iwan C'ik' lauri aus dem Dorfe Svindadze bei Marienfeld in Kachetien“..., გვ. 87). ხომ არა აქვს რაიმე კავშირი ამ წიკლაურს ცისკარაულთან, ამან ხომ არ გამოიწვია ვეფხისტყაოსნის თარგმანში ვიკარის ნამდვილი დამხმარის გიორგი ცისკარაულის გვარის დამახინჯება? ყოველ შემთხვევაში, ფაქტია, რომ ამ დროს სხვა ქართველებთან ერთად მაშინდელ უნგრეთში ყოფილ ავინში წიკლაური

მართონ იშტენოვიჩის აღიარებით, „ჩვენთვის განსაკუთრებით საამაყოა, რომ მსოფლიო ლიტერატურის უდიდესი წარმომადგენ-

⁸² ვეფხისტყაოსნის ვიკარისეული თარგმანის ისტორიისა და ანალიზის თაობაზე ვრცლად იხ. ჯ. აგნიძე, ვეფხისტყაოსნის უნგრული თარგმანები, თბ., 1975.

⁸³ Berichte des Forschungsinstituts für Osten und Orient, I, Wien, 1917, გვ. 81—86 შმდ. (იბეჭდება აქვე დამატებაში). შდრ. გ. შარაძე, მიხაი ზიჩი და ქართული კულტურა, თბ., 1978, გვ. 107—108.

ლის რუსთველის ფასი ევროპაში ერთ-ერთმა პირველთაგანმა შე-
ოცნო ბელა ვიკარმა, და არა მარტო შეიქცნო, არამედ თავისი ცხოვ-
რების მნიშვნელოვანი ნაწილი უძღვნა ქართველოლოგიურ კვლე-
ვას, ამ კვლევის მწვერვალს წარმოადგენს უნგრულ ენაზე ამეტ-
ყველებული რუსთველის წმინლება⁶⁴, ხოლო გამოჩენილი უნგრე-
ლი მწერალი არპად ზემბლენი ეფთხისტყაოსნის ვიქარისეული თარ-
გმანის გამოსვლასთან დაკავშირებით „ბუდაპეშტი სემლეში“ 1918
წელს წერდა: „ჩვენთვის, უნგრელებისათვის, რუსთველის წმინლე-
ბას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, რადგან მისი ეროვნული
ჯამოცემა გამოვიდა უდიდესი უნგრელი ილუსტრატორის მ. ზიჩის
სურათებით... ზიჩი ადგილზე მუშაობდა და შეძლო ღრმად ჩასწე-
დომოდა თავისი ილუსტრაციების საგანს, მკითხველს მისი სურათე-
ბი ძლიერ უწყობს ხელს, სწორად გაიგოს თვით რუსთველის ნა-
წარმოები. კავკასიის ვარსკვლავისათვის ბელა ვიკარს მიხაი ზიჩიმ
შიაქცევინა ყურადღება. ვიკარმა, რომელიც მაშინ კალევალას ჯუნგ-
ლებში დახეტიალობდა, მიიღო ნხატვრის წინადადება და ცოტა
ხნის შემდეგ გაემართა უცნობი ვარსკვლავისაკენ... კავკასიის შე-
მოვლა, თვით იალბუზის მწვერვალზე ასვლა ბავშვური თამაშია
ქართული ენის შესწავლასთან შედარებით. ვიკარმა შეისწავლა
ქართული და გადათარგმნა ეფთხისტყაოსანი“⁶⁵.

ასე შეესხა ფრთები მიხაი ზიჩის დიდი ხნის ოცნებას მშობ-
ლიურ ენაზე ამეტყველებულიყო გენიალური ქართველი პოეტის
უკვდავი წმინლება!

და ნ ა რ თ ი № 1

ქართული სიმელონი ბუდაპეშტში

ამ ცოტა ხნის წინათ, [1970 წლის ივლისში] ცნობილი უნგრე-
ლი ისტორიკოსისა და ქართველოლოგის ლაიოშ ტარდის მიწვევით,
საშუალება მქონდა რამდენიმე დღე დამეყო ქალაქ ბუდაპეშტში.
უნგრეთში ჩემი ჩასვლის ერთ-ერთ მიზანს, აგრეთვე, შეადგენდა

⁶⁴ იხ. ლ. მ ე ნ ა ბ დ ე, რუსთველი და უნგრეთის საზოგადოებრიობა, „მნა-
თობი“, 1974, გვ. 187.

⁶⁵ ცნობა მომართა მ. ი შ ტ ვ ა ნ ო ვ ი ჩ მ ა, რისთვისაც დიდად ვმადლობთ.

¹ პირველად დაიბეჭდა: „ლიტერატურული საქართველო“, 7. VIII. 1970,
№ 32. აქვეა დაბეჭდილი ფოტოები: 1. ბელა ვიკარის ქართული ჩანაწერები.
2. სიაუშო, როსტომი იჭერს კამესს. 3. მსოფლიო ლიტერატურის ენციკლოპე-
დია, ტ. 1, ბუდაპეშტი 1970.

უნგრული საზოგადოებისათვის გამეცნო გასულ წელს ყირიმში გამოვლენილი მხაზი ზიჩის 44 ნამუშევარი. ამთავითვე უნდა აღვნიშნო უნგრელთა დიდი ინტერესი თავიანთი ეროვნული მხატვრის უცნობი ქმნილებებისადმი: ბუდაპეშტის რამდენიმე ჟურნალმა გამო-საქვეყნებლად მიიღო ჩემ მიერ ჩატანილი ზიჩის ნამუშევართა რეპროდუქციები და გამოკვლევა, ხოლო უნგრეთის რადიოთი მომიხდა სპეციალური გამოსვლა.

ბუდაპეშტი თამამად შეიძლება ჩაითვალოს ევროპაში ერთ-ერთ ძლიერ ქართველოლოგიურ ცენტრად. ყველამ კარგად ვიცით აქაურ ქართველოლოგთა—ლაიოშ ტარდისა და მარტონ იშტვანოვიჩის—სახელები. მათს მდიდარ ბიბლიოთეკებში ქართული მხატვრული თუ სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის სიუხვეზე ლაპარაკი ზედმეტია. ლ. ტარდის საკუთარ ბინაზე ქართული მუზეუმიც მოუწყვია, აქ არის ნაბადი, კასური თუ სვანური ქუდები, ქართული ჩოხა და სატევარი, კერამიკა, ქედურობა, მათ შორის, კობა გურულის ნამუშევარი, ქართული ხელსაქმის ნიმუშები და ალენური ხალიჩა... ამას თუ დავუმატებთ თბილისიდან მომავალ ყოველდღიურ ქართულ პრესას და მასპინძელთა უზადო სტუმართმოყვარეობას, ძლიერ გიჭირს დაიჯერო, რომ უცხოეთში ხარ.

ჩემს ზოგადეობად მიმაჩნია, ქართველ საზოგადოებას ზოგი რამ ვაცნობო ბუდაპეშტში მიმდინარე ქართველოლოგიური მუშაობის შესახებ. ლაიოშ ტარდი ამთავრებს თავის სადოქტორო შრომას უნგრეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ, რომლის დაცვა თბილისშია ნაგარაუდები. ამას გარდა, განსაკუთრებულ ყურადღე-ბას იქცევს მის მიერ ევროპულ წყაროებში გამოვლენილი უცნო-ბი მასალები (XVI—XVIII სს.) საქართველოს შესახებ, რაც, უეჭ-ველად, ჩვენი წყაროთმცოდნეობის შენაძენია.

მარტონ იშტვანოვიჩმა მაცნობა, რომ მომავალი სასწავლო წლიდან ბუდაპეშტის უნივერსიტეტში წაიკითხავს სპეციალურ კურსს: „ქართული ფილოლოგიის შესავალი—1. ქართული ენის საფუძვლები. 2. ქართული საისტორიო მწერლობა (ლეონტი მროვე-ლი)“. აღარაფერს ვამბობ მისი ინტენსიური მუშაობის შესახებ ქართული ფოლკლორის საკითხებზე.

აქ, საერთოდ, ყოველი ფეხის ნაბიჯზე იგრძნობა უნგრელ მეც-ნიერთა ინტერესი ქართული კულტურისა და ყოფისადმი. დოქტო-რი დიერდ რადო მუშაობს მედეას პრობლემაზე. მისთვის მეტად ძვირფასი აღმოჩნდა აკაკი გაწერელიას ნაშრომი „დანტე და პრეის-ტორიული ხანის საქართველო“ და აკაკი ურუშაძისა და გიორგი ციციშვილის მიერ გაგზავნილი ბიბლიოგრაფიები. ეთნოგრაფიის

ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე იშტვან ვინცე სწავლობს ქართველ მევენახეთა იარაღებს, ხოლო ეთნოგრაფიის მუზეუმის განყოფილების გამგეს ლაიოშ ტაკაშს განსაკუთრებით აინტერესებს ქართული სამკალი იარაღები. მათ ძლიერ სურთ ურთიერთობა ჰქონდეთ ქართველ ეთნოგრაფებთან. ბუდაპეშტელმა ჟურნალისტმა ქალმა პალმა შელკენმა გამოავლინა ბელა ვიჟარის მოგონებანი „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანზე მუშაობის შესახებ. პეტეფის სახელობის ბუდაპეშტის ლიტერატურულ მუზეუმში მაჩვენეს შანდორ პეტეფის ავტოგრაფები და პეტეფის გრიგოლ აბაშიძისეული ქართული თარგმანის გამოცემები. ქ. სენტენდრეში დავესწარი უნგრეთის ეთნოგრაფიული საზოგადოების 82-ე ყრილობას, რომელიც მიძღვნილი იყო აკადემიკოს დ. ორტუტაის დაბადების 60 წლისთავისადმი. აკად. ორტუტაი ქართველ მეცნიერთა დიდი მეგობარია, ბალატონის ტბაზე შევხვდი გამოჩენილ უნგრელ მწერალს ლასლო პაშუტის, რომელმაც იმ დღეებში, 70 წლის თავზე, მთავრობის მაღალი ჯილდო მიიღო. იგი უნგრული ისტორიული პროზის დიდოსტატად არის აღიარებული: „ეს ჩვენი გამსახურდიაო“, — ასე გამაცნო ლაიოშ ტარდიშ. მას თავის რომანებში არაერთი ადგილი აქვს დათმობილი საქართველოსთვის. ქართველი მკითხველისათვის ურიგო არ იქნება მისი თარგმნა. მწერალმა თბილად მოიგონა შეხვედრები ირაკლი აბაშიძესთან და გადმომცა უნგრულ და ფრანგულ ენებზე დაწერილი მისალმება ქართველი მწერლებისადმი:

„ძვირფასო მეგობრებო, საქართველოს მწერლებო!

ჩემი 70 წლისთავის დღეს ძლიერ ბედნიერი ვარ, რომ თქვენ გიგზავნით ჩემს გულითად მისალმებას და ვისურვებდი თქვენი მშვენიერი ქვეყნის ლიტერატურის აყვავებას და თქვენი ეროვნული კულტურისა საერთოდ.

მე არასოდეს არ დავივიწყებ საქართველოს ჩემი მეგობრის პროფესორ ლაიოშ ტარდის შემწეობით.

გაუმარჯოს საქართველოს! გაუმარჯოს მწერლებს თქვენი მშვენიერი ქვეყნისას.

მარად თქვენი ლასლო პაშუტი.

ბალატონი, 15 ივლისი, 1970წ.

მეტად სასიამოვნო აღმოჩნდა მარტონ იშტვანოვიჩის მიერ მომზადებული ნობათი, უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიამ სულ ახლახან გამოსცა მსოფლიო ლიტერატურის ენციკლოპედიის პირველი ტომი, აქ უხვადაა წარმოდგენილი ქართული მხატვრული ლიტერატურა და ლიტერატურისმცოდნეობა. ქართველი მწერლე-

ბიდან: ირაკლი აბაშიძე, გრიგოლ აბაშიძე, შიო არაგვისპირელი, ანტონ კათალიკოსი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, მამუკა ბარათაშვილი, მარიკა ბარათაშვილი, ვასილ ბარნოვი, აკაკი ბელიაშვილი, ბესიკი, ხუტა ბერულავა; ქართველი ლიტერატურისმცოდნეები: ალ. ბარამიძე, ლ. ასათიანი, გ. აბზიანიძე, დ. ბენაშვილი. ცალკეა დამუშავებული „აბესალომ და ეთერი“, „არსენას ლექსი“. წერილების ავტორია ნარტონ იშტვანოვიჩი. ტექსტებს ახლავს ი. აბაშიძის, ნ. ბარათაშვილის, ბესიკის, შ. არაგვისპირელისა და ვ. ბარნოვის პორტრეტები. ღრმა რწმენით შეიძლება ითქვას, რომ ეს არის პირველი ევროპული ენციკლოპედია, რომელშიც ასე ფართოდ არის წარმოდგენილი ქართული მწერლობა და ლიტერატურისმცოდნეობა (ჯერჯერობით, მხოლოდ ორი ასოს მიხედვით), ამასთან, მეცნიერულად ზუსტად და ფაქიზად. ენციკლოპედიის სტატიებიდან ცალკეა აღსანიშნავი ცნობილი უნგრელი პროფესორის იოზეფ ვეკერდის სტატია: „ბალავარიანის ქართული რედაქციები“. აქ უმთავრესად გამოყენებულია ილ. აბულაძისა და დ. ლანგის ნაშრომები. მთავარი მაინც ისაა, რომ პროფ. ვეკერდი გასაზიარებლად თვლის მოსაზრებას, რომ „ბალავარიანი“ ქართულიდან არის ბერძნულად ნათარგმნი.

არქეოლოგიურ ბიბლიოთეკაში მუშაობისას ჩემი ყურადღება მიიპყრო „ლონდონის ილუსტრირებულ ჟურნალში“ (1967. № 22, გვ. 30) გამოქვეყნებულმა სტატიამ: „მითი და რეალობა სპარსულ ხელოვნებაში“, რომელიც ეძღვნება ვიქტორიასა და ალბერტის მუზეუმში მოწყობილი სპარსული მინიატურების (XV—XIX სს.) გამოფენას, ექსპოზიცია შედგენილი ყოფილა ბრიტანეთისა და ირლანდიის სახელმწიფო და კერძო კოლექციებიდან. წერილს თან ახლავს რამდენიმე ექსპონატის რეპროდუქცია. მათ შორის, სიაუშის „როსტომი ქამანდით იჭერს კამუხს“. წერილის ავტორის სიტყვებით, „1548 წელს სპარსეთის დედაქალაქი თავრიზიდან გადატანილი იქნა სამხრეთით, ყაზვინში, რადგან ადრინდელი დედაქალაქი ახლოს იყო თურქეთის საზღვართან. „როსტომი ქამანდით იჭერს კამუხს“ დახატულია იქ, ისმავილ მეორისათვის, რომლის ხანმოკლე მეფობა საშუალებას გვაძლევს მინიატურა დავათარილოთ 1576 ან 1577 წლებით. მხატვარი იყო ქართველი სიაუში“.

როგორც ვხედავთ, ბრიტანეთში დაცული ყოფილა XVI—XVII სს. სპარსეთში მომუშავე ქართველი მხატვრის სიაუშის ჩვენი საზოგადოებისათვის უცნობი მინიატურა. დღემდე ჩვენ ვიცოდით მისი მხოლოდ „გაწვრთნილი შევარდენი“, რომელიც ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკაში

რქნა გამოუღენილი და დაბეჭდილია ივ. ჭავჭავაძის, ნ. ბერძენი-
შვილისა და ს. ჭანაშვიას ავტორობით გამოცემულ „საქართველოს
ისტორიის“ სახელმძღვანელოში.

უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკის ხელნაწერ-
თა განყოფილებაში მოვიკითხეთ „ევფხისტყაოსნის“ უნგრულ ენა-
ზე პირველი მთარგმნელის ბელა ვიკარის არქივი, რადგან ვიცოდით,
რომ იგი თავის დროს ამ აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად (და
არა აკადემიკოსად, როგორც ჩვენში წერენ) იყო არჩეული, მართ-
ლაც ბელა ვიკარის არქივში წავაწყდით ქართულ მასალებს: Ms
5203/9, Ms 5204/6, Ms. 54/1963), 1. ილია ქავკაეაძის „აკაო
ყაჩალი“ (შესავალი). 2. გ. ჭალადიშელის „დედის დარიგება“ და
მისი, ალბათ ვიკარისეული, ფრანგული თარგმანი. 3. გრიგოლ ილა-
რიონის ძე წერეთლის მიერ 1915 წელს ვიკარისათვის ჩაწერილი
ქართული ხალხური თამაშობანი (ცხენობია, სტუმრობია, კატა-თა-
გვობია, შალულობია, ფანტი). [აგრეთვე დავით თოლორაიას მიერ
ჩაწერილი ქართული ხალხური ლირიკული პოეზიის ნიმუშები].

განსაკუთრებით საინტერესოა თვით ბელა ვიკარის მიერ ჩა-
წერილი, მისივე ხელით საუცხოო ქართული ასოებით გამოყვანილი
ქართული ტექსტები.

საუცხოოდ გამოყვანილი ქართული ასოებით ბელა ვიკარი
წერს:

„მრავალ ეამიერ
ღმერთმა ინებოს
თქვენი სიცოცხლე
მადლობელი ვართ
სადღეგრძელოსთვის
არი არალო“.

ამ კიდევ:

„წუთი სოფლის სტუმრები ვართ,
ჩვენ წავალთ და სხვა დარჩება;
თუ ერთმანეთს არ ვახარებთ —
იმის მეტი რა შეგვრჩება?“

ამათ გარდა, ვიკარს ჩაუწერია ვარიანტები ცნობილი აფორიზ-
მებისა (პირველი მათგანი რუსთველს მიეწერება, მეორე კი ნამ-
დვილად რუსთველისაა, იხ. ჩანაწერის ფოტოპირი):

„ათასად გვარი დაფასდა
ათას ათასად ზდილობა,
თუ კაცი თვითონ არ არის
კულია გვარიშვილობა“.

„ვერ დაიფარავს სიკვდილსა
გზა ვიწრო, ვერცა კლდოვანი;
მისთვის ყველანი ერთია,
სუსტნი და მუხლთძალოვანი,
სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა
სიკვდილი სახელოვანი“.

ბელა ვიკარი, ეტყობა, ინტენსიურად მუშაობდა ქართული ენის დასაუფლებლად. ამის დამამტკიცებელია მის არქივში დაცული ლექსიკოლოგიური მასალები (ქართული სიტყვები, ქართული საუბრის ნიმუშები, მისაღმება... იქვე ვიკარი იძლევა მათ გერმანულ და ფრანგულ თარგმანს თუ შესატყვისებს).

ამის შემდეგ სანახავი დამრჩა ცნობილი მეცენატისა და არქეოლოგის გრაფ ევგენი ზიჩის (1837—1906) მიერ გასული საუკუნის 90-იან წლებში კავკასიაში და, კერძოდ, საქართველოში მოწყობილი ექსპედიციის მასალები. დღეს იგი განაწილებული აქვთ ფერენც ჰოპის სახელობის აღმოსავლეთ აზიის მუზეუმსა და ეთნოგრაფიის მუზეუმს. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნული ექსპედიცია და მის მიერ მოპოვებული მასალები მხოლოდ ნაწილობრივაა გაშუქებული (ვეგულისხმობ ე. ზიჩის მოგზაურობის 1 ტომს, ბუდაპეშტი, 1897, ფრანგულ ენაზე და ლ. ფერენცის სტატიებს—1955, 1959 წწ.). ამასთან, მათ დღემდე არ შეხებია ქართველი კაცის ხელი, თავი რომ დავანებოთ სპეციალისტ არქეოლოგს ან ეთნოგრაფს. ხოლო მათი უბრალო გადათვალიერებაც კი ქართული სულიერი და ნივთიერი კულტურის უმდიდრესი განძის შთაბეჭდილებას ტოვებს. რას არ ნახავთ აქ: ბეჭდები, საყურეები, ყელსაკიდები, თავსამკაულები, მკერდის შემკულობა, ნაქარგი ქამრები, ფატა, ჩიხტი, კაბა, ქართული აკვანი, ხევისურული ხალიჩა, შანდალი და სკამი, აქარული კილის კალათები, ზუგდიდური დანა-წალდი, ყანწები, ქამარ-ხანჯლები, ნამგალი, ტიკი (მძივებიანი), ჩიბუხი, სავარცხელი, საპირისწამლე, დოლი, დაირა, ნადირობის სცენის გამომსახველი ძველი ჭედურობა....

სამწუხაროდ, ვერ მოვახერხე ზალაში—მიხაი ზიჩის მშობლიურ სოფელსა და სახლ-მუზეუმში ჩასვლა. აგრეთვე არ მომიხერხდა ბელა ვიკარის არქივის სხვა ადგილსამყოფელთა შემოწმება უნგრეთის პროვინციებში (ბუდაპეშტში მისი მხოლოდ ნაწილია დაცული).

ვფიქრობ, საჭიროა და აუცილებელიც, რომ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიამ მოაწყოს ექსპედიცია არქეოლოგის, ეთნოგრაფისა და ფილოლოგის შემადგენლობით უნგრეთში დაცული ქართული სიძველეების გამოძიებებისა და მეცნიერული შესწავლისათვის.

სამეცნიერო მასაღიციი უნგრეთში

საქართველო-უნგრეთის კულტურულ-ისტორიულ ურთიერთობებს შორეულ წარსულში აქვს ფესვები გადგმული. ჩვენი ხალხების დაახლოების კეთილშობილურ მიზანს განსაკუთრებული ღვაწლი დასდეს მიხაი ზიჩიმ და ბელა ვიკარმა „გვეფხისტყაოსნის“ ზიჩისეული ილუსტრაციები ქართული კულტურის განუყოფელ ნაწილად აქცია, ხოლო პოემის ვიკარისეულმა პირველმა სრულმა უნგრულმა თარგმანმა დიდი როლი ითამაშა ჩვენი ეროვნული გენიის პოპულარიზაციის საქმეში.

ცნობილია, რომ ჩვენი ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე ქართული კულტურის ბევრი ძეგლი მოხვდა საზღვარგარეთ და იქ დაიდო ბინა. 1970 წელს, უნგრეთში ყოფნისას, საშუალება მოგვეცა გავცნობილით უნგრულ მუზეუმებსა და სიძველეთსაცავენს, სადაც ქართული სულიერი კულტურის აუარებელი ძეგლი—ხელნაწერები, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული ნივთები, ქედური და ხელოვნების სხვა ნიმუშები აღმოჩნდა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ევგენი და მიხაი ზიჩების, დეჩისა და ვიკარის კოლექციები, ამათგან ცნობილმა უნგრელმა არქეოლოგმა და მეცენატმა გრაფმა ევგენი ზიჩიმ ორჯერ იმოგზაურა გასული საუკუნის 90-იან წლებში საქართველოში და ბევრ ქართულ ძეგლს მოუყარა თავი (სხვათა შორის, ევგენი ზიჩის ჩვენს ქვეყანაში იზიდავდა წარმტაცი ლეგენდა, რომლის მიხედვით ზიჩები ციციშვილების შთამომავლობისანი ყოფილან).

საჭირო იყო უნგრეთში დაცული ქართული სიძველეების მეცნიერული შესწავლა და მათი სრული აღწერილობისა და ფოტოპირების საქართველოში ჩამოტანა. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიამ გადაწყვიტა ამ მასალების შესასწავლად უნგრეთში, 4 კვირის ვადით, გაგზავნა სამეცნიერო ექსპედიცია არქეოლოგის, ეთნოგრაფის, ხელოვნებათმცოდნისა და ფილოლოგის შემადგენლობით. საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმმა მოიწონა აღნიშნული ექსპედიციის მოწყობის იდეა, შეიტანა საზღვარგარეთ სამეცნიერო მივლინებათა თავის 1973 წლის აპრილ-მაისის გეგმა-

¹ პირველად დაიბეჭდა: გ. შარაძე, არქეოგრაფიული ძიებანი, თბ. 1973, გვ. 157—163; შდრ. გ. შარაძე, ქართული სიძეულენი უნგრეთში, გაზ. „სამშობლო“, VIII. 73.

ში და დამატეცა მისი შემადგენლობა—პროფესორი ალექსანდრე კალანდაძე, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი გივი ჯავახიშვილი, ხელოვნებათმცოდნეობის კანდიდატი რუსუდან ყენია და ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი გურამ შარაძე.

[1973 წლის] 24 აპრილს უკვე ბუდაპეშტში ვიყავით.

ექსპედიციის წევრებს უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიაში გულთბილი შეხვედრა მოგვიწყო აკადემიის გენერალურმა მდივანმა კონიამ. მიღებას უნგრელ მეცნიერებს გარდა ესწრებოდა უნგრეთში საბჭოთა საელჩოს მეორე მდივანი თეიმურაზ ჩიქოვანი. მათ კმაყოფილება გამოთქვეს ჩვენი ექსპედიციის მოძმე უნგრეთში ჩასვლის გამო და იგი ჩვენს ქვეყნებს შორის მეგობრული, კულტურული და მეცნიერული თანამშრომლობის საუკეთესო გამოვლინებად. მიიჩნიეს, ამასთან, მუშაობაში ყოველნაირი ხელშეწყობა აღგვითქვეს.

ექსპედიციის მიმართ დიდ ინტერესს იჩენდა უნგრეთის რადიო, პრესა, კერძოდ, საშუალება მომეცა გამოვსულიყავი უნგრეთის რადიოთი, რომლის დროსაც ხაზი გავესვი უნგრეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიულ ფესვებს, ვილაპარაკე ბუდაპეშტის ქართველოლოგებზე და ჩვენი ექსპედიციის მიზნებზე. სხვათა შორის, ეს გამოსვლა გადაიცა მოსკოვის რადიოს პროგრამითაც.

უნგრელმა კოლეგებმა მუშაობისათვის შესანიშნავი პირობები შეგვიქმნეს, რათა მაქსიმალურად გამოგვეყენებინა მივლინებისათვის განკუთვნილი ვადა და წარმატებით შეგვესრულებინა დაგეგმილი პროგრამა.

ბუდაპეშტში ვმუშაობდით ეთნოგრაფიის, ფერენც ჰოპის სახელობის აღმოსავლეთ აზიის ხელოვნების მუზეუმებში, ნაციონალურ გალერეაში, უნგრეთის სახელმწიფო მუზეუმში, მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა განყოფილებაში, აღმოსავლურ ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

აღმოჩნდა 300-მდე ქართული ეთნოგრაფიული ნივთი, არქეოლოგიური ძეგლი თუ ხელოვნების ნიმუში. მოვახდინეთ მათი სრული აღწერილობა, მეცნიერული დახასიათება და ფოტოფიქსაცია. ჩემთვის განსაკუთრებით საინტერესო იყო უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა განყოფილებაში მუშაობა. აქ, ადრე ბელა ვიკარის არქივში ვიპოვეთ ილია ჭავჭავაძისა და გიორგი ჭალადიძელის თხზულებათა ნუსხები, გრიგოლ ილარიონის ძე წერეთლისა და დავით თოლორაიას მიერ 1915 წელს ჩაწერილი ქართულ ხალხურ თამაშობათა, სიმღერათა თუ ლექსთა ტექსტები, აგრეთვე, ბელა ვიკარის ქართული ჩანაწერები, რომლებიც მოწმობ-

და მის ქართულ ენაში განსწავლულობას. ამას გარდა, ახლა აქ გამოვლინდა ქართული ხელნაწერების ორი მოზრდილი შეკვრა, რომელიც წარმოადგენს ბელა ვიკარის მიერ შედგენილ ქართულ-მეგრულ-სვანურ ლექსიკონს, ალაგ-ალაგ გვხვდება აფხაზურ-ოსური შესატყვისობანიც.

ლექსიკონი თარიღდება 1916 წლით. გარდა იმისა, რომ აღნიშნული შრომა ქართული დიალექტოლოგიური პარალელური ლექსიკონის შედგენის ერთ-ერთი პირველ ცდათაგანია, იგი გვითვალისწინებს ბელა ვიკარის ღრმა ინტერესებს ქართული და ქართველური ენების ბუნებაში ჩასაწვდომად და სრულიად ახალ ფურცელს შლის ბელა ვიკარის მიერ ამ მიმართულებით ჩატარებული მუშაობის წარმოსადგენად. ჩვენ დღემდე ხეირიანად არც კი ვიცოდით ვიკარმა ნამდვილად იცოდა თუ არა ქართული ენა, ქართული წერა-კითხვა, მიკვლეული მასალებით ამ საკითხს უკვე შუქი ეფენება. ამას გარდა, გამოვლინდა ქართველთა ახალი სახელები, რომლებიც მკიდრო თანამშრომლობაში ყოფილან ბელა ვიკართან. დღემდე ჩვენ ვიცნობდით გიორგი ცისკარაულს (თუ წიკლაურს), გრიგოლ წერეთელსა და დავით თოლორაიას. ბელა ვიკარი თავის პუბლიკაციებში ლაპარაკობდა უნგრეთში პირველი მსოფლიო ომის დროს მოხვედრილ მრავალ ქართველთან ნაცნობობასა და თანამშრომლობაზე, მაგრამ მათ სახელებს კი არ ასახელებდა. ამიტომ მათი ვინაობა დღემდე უცნობი იყო. ბელა ვიკარის ხელნაწერულ მემკვიდრეობაში მივაგენით მათ სახელებსა და გვარებს. ესენია: სოჭინავა, ბარკალაია, ირაკლი მუკბანიანი, გიორგი კალანდაძე, დავით საჭაია, აგრეთვე, ოსი—იასონ კულუმბეგოვი. ბელა ვიკარი მათგან იწერს ქართულ, მეგრულ, სვანურ, აფხაზურ, ოსურ სიტყვებს, სწავლობს ქართულ მეტყველებას. მინაწერებიდან ირკვევა მათი შეხვედრების დრო და ადგილი: ეგერი, ფრაკოვი, 1916 წელი.

მუშაობა გავაგრძელე უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლურ ხელნაწერთა ინსტიტუტში, რომლის ფონდება ძლიერ მდიდარია. აქ ინახება 100 სპარსული, 200 არაბული, 600 მონღოლური, 600 თურქული, 1000 ებრაული, 3000 ტიბეტური და თითო სომხური, ეთიოპური, დრავიდული და სანსკრიტული ხელნაწერი. ქართული მათ შორის არ აღმოჩნდა, სამაგიეროდ, აქ ბევრი ქართული ნაბეჭდი წიგნი და გამოკვლევა, კერძოდ, აკაკი შანიძის, არნოლდ ჩიქობავას, ალექსანდრე ბარამიძის, ივანე გიგინეიშვილის, ვარლამ თოფურიასი და სხვების.

უნგრეთის ნაციონალურ მუზეუმში შედის სეჩენის სახელობის ხელნაწერთა მუზეუმი, რომელშიაც ბევრი წერილობითი ძეგლია

დაცული. აქ აღმოჩნდა ცნობილი უნგრელი მწერლისა და მთარგმნელის არპად ზემპლენის (1865—1919) რეცენზიის ფრაგმენტი „ვეფხისტყაოსნის“ ვიკარისეულ უნგრულ თარგმანზე, რომელიც ზოგიერთ ახალ ფილოლოგიურ ცნობას შეიცავს.

უნგრეთის ეთნოგრაფიის სახელმწიფო მუზეუმის ფოტოთექნიკური ევგენი ზიჩის კოლექციიდან დარჩენილია შოთა რუსთაველის გაგარინიდან მომდინარე პორტრეტი.

ბუდაპეშტში მოპოვებული მასალებით უკმაყოფილო არ ვყოფილვართ, მაგრამ გული მაინც ყველას ზალასაყენ მიგვიწევდა, მიხაი ზიჩის მშობლიურ სოფელში მივიჩქაროდით.

10 მაისს ბუდაპეშტიდან ზალას გავემგზავრეთ. თან გვახლდნენ არქეოლოგი დოქტორი იშტვან ერდეი და ეთნოგრაფი დოქტორი ანტალ ფილე.

გავიარეთ სექეშფაჰერვარი (ძველი სატახტო ქალაქი), ბალატონი, შიოფოკი და ოთხი საათის მგზავრობის შემდეგ ჩავედით სოფელ ზალაში. მიხაი ზიჩის სახლ-მუზეუმში. შენობა აგებულია 1823 წელს. მასზე გაკრულია მემორიალური დაფა, რომელიც დაუმზადებია მოქანდაკე ფერენც შედლოუს 1927 წელს, მიხაი ზიჩის დაბადების 100 წლისთავთან დაკავშირებით. დაფაზე საგულისხმო წარწერაა: „აქედან დაიწყო თავისი სახელოვანი ცხოვრების გზა მიხაი ზიჩიმ. შომოდის ოლქის მცხოვრებლებისაგან. 1927 წელი“. ასრულდა 1875 წელს ანტალ ზიჩის მიერ თავისი ძმისადმი მიწერილი სიტყვები: „დადგება დრო და შენი ხალხი შენ მუზეუმს გაგიხსნის“.

მიხაი ზიჩის სახლ-მუზეუმში დღემდე კერძო მუზეუმად ითვლება. მისი დირექტორია ზიჩის შვილიშვილი მარია ალექსანდრა რონოი. მას გულთბილი მიმოწერა აქვს საქართველოში ივანე მაჩაბლის ასულთან ელენე მაჩაბელთან, რომელიც აბასთუმნის ობსერვატორიის ბიბლიოთეკის დირექტორია. არის რაღაც ამაში სიმბოლური, მიხაი ზიჩისა და ივანე მაჩაბელის. მეგობრობა მათს შთამომავლობაშიც რომ ასე გრძელდება. მარია რონოი მეც მიცნობდა, ოღონდ მიხაი ზიჩიზე გამოქვეყნებული შრომებით. ბუნებრივია, რა დიდი იყო ჩვენი სურვილი პირადად გვენახა და გავცნობოდით მიხაი ზიჩის შთამომავალს.

მაგრამ იმედი გაგვიცრუვდა! მარია რონოი 18 მარტს თავის ვაჟთან წასულა ამერიკაში, ვაშინგტონში, სადაც სექტემბრის ბოლომდე დარჩება. იგი უკვე 83 წლის მოხუცია, ერთადერთი ვაჟის გარდა, ჰყავს ორი შვილიშვილი.

ქმარი—იშტვან ჩიჩერ—რონოი—უკვე გარდაცვლილია. მისი მშობლები იყვნენ სოფია მიხაის ასული ზიჩი და ტიოდორ ფლეში.

აქ ვნახეთ მარია რონოის გრაფიკული პორტრეტი შესრულებული 1945 წელს გიზო სეგედი-მოლნარის მიერ მეტად ორიგინალური ხერხით — ზიჩის სახელოსნოში, ზიჩის ქაღალდზე, ზიჩის ფანქრით, ზიჩის მანერით. პორტრეტიდან გვიცქეროდა შუახანს გადაცილებული სიმპატიური დარბაისელი ქალი!

მარია რონოის ზალაში არყოფნამ გუნება გაგვიფუჭა. ამას ზედ მეორე ამბავიც დაერთო: ომის დროს ზიჩის სახლი დაზიანებულა, კერძოდ, ბოშები დასცემია სახელოსნოსა და ბიბლიოთეკას. ამის გამო, გადარჩენილი ხელნაწერები, წიგნები თუ ნივთები სეიფში ჩაუკეტიათ ყოველგვარი აღწერილობისა და კატალოგის გარეშე. მარია რონოის ნებართვის გარეშე კი სეიფის ფონდებში შესვლა არ შეიძლებაო—გვაცნობა მუზეუმის მცველმა. რა გაეწყობოდა!—დავიწყეთ მუზეუმის მუღმივი ექსპოზიციის დათვალიერება, რომელიც ოთხ ოთახშია მოწყობილი. მათგან ყველაზე დიდია ზიჩის სახელოსნო. აქ გამოფენილია დიდი მხატვრის ნაწარმოებები, პირადი ნივთები, ფუნჯები, პალიტრა... ბევრია „ვეფხისტყაოსნის“ ილუსტრაციათა რეპროდუქციები. მხატვრის ნაქონ ნივთებს შორის აღმოჩნდა ორი ქართული ვერცხლის სასმისი — კულა და ჭინჭილა, შემკული ორნამენტებითა და სხვადასხვა გამოსახულებებით. ერთ მათგანზე თარიღიც ამოვიკითხეთ: „1779“. აქვეა ერთი ქართული ხალიჩაც. ამ მონაპოვარმა ძლიერ გავახარა: მაშასადამე, გადარჩენილა და შორეულ ზალაში ჩაულწევია მიხაი ზიჩის მიერ საქართველოდან წამოღებულ ნივთებს. მაგრამ ამან კიდევ უფრო გავგვიძლიერა ხელნაწერ ფონდებში მუშაობის სურვილი. იქნებ იქ რაიმე ქართული ხელნაწერიც იყოს დაცული ან, ყოველ შემთხვევაში, „ვეფხისტყაოსნის“ მეუნარგისეული ფრანგული თარგმანი მაინც, რომლის მიხედვით ზიჩიმ გაიცნო რუსთველის პოემის წინაარსი და შექმნა ბრწყინვალე ილუსტრაციები. მას შემდეგ, ეს თარგმანი დაკარგულად ითვლება. დაიკარგა მისი მეორე ეგზემპლარიც, რომლის მიხედვით პოემა რუსულად თარგმნა კონსტანტინე ბალმონტმა. ჩვენამდე მოღწეული ცნობების მიხედვით კი, იონა მეუნარგიას „ვეფხისტყაოსანი“ ფრანგულად უთარგმნია სრულად, პოემის 1860 წლის დავით ჩუბინაშვილისეული გამოცემის მიხედვით, თარგმანი შესრულებული ყოფილა საკმაოდ მაღალმხატვრულად თეთრი ლექსით. ასე რომ, მისი აღმოჩენა ერთბაშად გაამდიდრებდა რუსთველოლოგიურ მეცნიერებას, საერთოდ, იონა მეუნარგიას მთარგმნელობით მოღვაწეობას კი უფრო სრულად წარმოვიდგენდით.

მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს ამჯერად არ მოხერხდა: მუზეუმის საჩუქრად გადავეცით ჩვენ მიერ ყირიმსა და ზუგდიდში აღმოჩენილი

მიხაი ზიჩის 60 უცნობი ნამუშევრის ფოტორეპროდუქციები. ვიყავით სოფელ ზიჩ-ში. იგი ზიჩების საგვარეულო სოფელია. მისი სახელიდან მოდის გვარიც—ზიჩ-ი, რაც ქართულად ზიჩ-ელს ნიშნავს. აქ არის ზიჩების საგვარეულო საძვალე და ეკლესია. მიხაი ზიჩის პაპა ამ სოფელში ცხოვრობდა. ორივე სოფელში—ზიჩში და ზალაში—კარგად იციან საქართველოში ზიჩის ყოფნის შესახებ. ამის თაობაზე აქაურ მცხოვრებლებს ლამაზი ლეგენდაც შეუქმნიათ „ვეფხისტყაოსნის წიგნის ქვეყანაზე“, რომელიც პირველად 1970 წელს ჩაიწერა ჟურნალისტმა ვლადიმერ ალფენიძემ.

ჩვენი მივლინების პროგრამით გათვალისწინებული გვქონდა უნგრეთში გაშლილი ქართველოლოგიური მუშაობის გაცნობა.

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ბუდაპეშტში შექმნილია ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი ქართველოლოგიური ცენტრი. ქართული კულტურის საკითხების ასეთი კომპლექსური კვლევა საზღვარგარეთის სხვა ქვეყნებში იშვიათია. უნგრელი ქართველოლოგები მუშაობენ ჩვენი სულიერი კულტურის თითქმის ყველა დარგში—ისტორიაში—ლაიოშ ტარდი, ეთნოგრაფიასა და ფოლკლორში—მარტონ იშტვანოვიჩი, ლიტერატურულ ურთიერთობებში,—დიერდ რადო, ხელოვნების ისტორიაში—ერეებეტ ტომპოში და კაროლ გომბოში, ანთროპოლოგიაში—ტიბორ ტოტი, წყაროთმცოდნეობაში — მარგიტ ბირო. ამათგან მარტონ იშტვანოვიჩმა, ერეებეტ ტომპოშმა და მარგიტ ბირომ თბილისში გაიარეს ასპირანტურის კურსი ქსენია სიხარულიძის, ვახტანგ ბერიძისა და თამაზ გამყრელიძის ხელმძღვანელობით.

ქართველოლოგიური მუშაობა წარმოებს როგორც უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიაში, ისე ბუდაპეშტის უნივერსიტეტში. აქ იკითხება ქართული ენის კურსი, სპეციალურ ჯგუფში მარტონ იშტვანოვიჩის ხელმძღვანელობით სწავლობენ ქართულ ენას. სემიტოლოგიის კათედრის განგემ პროფესორმა კ. ცეგლედიმ თავის კათედრასთან გახსნა კავკასიური ფილოლოგიის ჯგუფი, მათ შორის, ქართულ წყაროებზე — აგიოგრაფიული მწერლობა, „ქართლის ცხოვრება“, მუშაობს მარგიტ ბირო. ლაიოშ ტარდიმ სულ ახლახან (8 მაისს), თბილისში, ისტორიის ინსტიტუტში წარმატებით დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია „გვიან შუა საუკუნეთა ევროპული წყაროები საქართველოს შესახებ“. მარტონ იშტვანოვიჩმა გვითხრა, რომ წელს გამოვა მისი წიგნი „ქართული ხალხური ბალადა“, რომელსაც იგი, ალბათ, სადოქტოროდ წარადგენს. ჩვენი უნგრეთში ყოფნისას გამოვიდა ერეებეტ ტომპოშის შესანიშნავი წიგნი „საქართველო“, რომელიც მიძღვნილია ძველი ქართული ხელოვნების-

სადმი (არქიტექტურა, კედლის მხატვრობა, ხელნაწერთა შემკულობა-მინიატურები). დიერდ რადოს ჩაფიქრებული აქვს ორიგინალური თემა „ქართული ლიტერატურა როგორც ევროპული ლიტერატურა“. მკვლევარს სურს ნედვას პრობლემის, შოთა რუსთაველისა და ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედების მაგალითზე დაასაბუთოს, რომ ქართული ლიტერატურა არ არის წმინდა აღმოსავლური ფენომენი, რომ რგი, ამავე დროს, ევროპული ლიტერატურაა. დიერდ რადო აპირებს საკანდიდატო დისერტაცია რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტში დაიცვას. კაროლ გონაშვილი, რომელიც ფერენც შპონის ზუზუშუმის დირექტორია, ილიერ არის დაინტერესებული ქართული ხელოვნების პოპულარიზაციით. კერძოდ. მისი დიდი ხელშეწყობით ბუდაპეშტში გასულ წელს მოეწყო კობა გურულის განოფენა, მისი რედაქტორობითა და წინასიტყვაობით გამოიცა ამ გამოფენისადმი მიძღვნილი წიგნი უნგრულ ენაზე. აკადემიკოსები ორტუტაი და ტოლნაი მუშაობენ ქართული ფოლკლორისა და სტაჰბის ისტორიის საკითხებზე.

უნგრეთში დიდია ინტერესი ქართული ლიტერატურისადმი. ცნობილი უნგრელი პოეტი, შანდორ ვეორეში. მუშაობს „ვეფხისტყაოსნის“ ახალ უნგრულ თარგმანსა და ქართული პოეზიის ანთოლოგიის შედგენაზე. ინტენსიურად თარგმნის ქართველ პოეტებს ყუუა რაბი. თამარის ეპოქითაა დაინტერესებული უნგრული ისტორიული პროზის დიდოსტატი ლასლო პაშუტი.

უნგრელი მასპინძლები ცდილობდნენ კარგად გაეცნოთ ჩვენთვის თავიანთი ქვეყანა და ხალხი. მოვიარეთ თითქმის მთელი უნგრეთი, ვნახეთ შესანიშნავი უნგრული ქალაქები და სოფლები, არქიტექტურული ძეგლები, მდიდარი მუზეუმები, გავეცანით შრომისმოყვარე ნიჭიერი უნგრელი ხალხის ცხოვრებას. ყოველი ფეხის ნაბიჯზე ვგრძნობდით მათ დიდ სიყვარულს და პატივისცემას ჩვენი ქვეყნისადმი. ყველაფერი ეს ხომ ჩვენი დროის, ხალხთა შორის სოციალისტური თანამეგობრობის ეპოქის მონაპოვარია!

შენიშვნა: ამ ექსპედიციის შესახებ გამოქვეყნდა აგრეთვე გ. ჭ ა ე ა ხ ი შ ე ღ ლ ი ს „საშეცნიერო მივლინება უნგრეთის სახალხო რესპუბლიკაში“, „მაცნე“ (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია), № 2, 1974, გვ. 181—184 (თან ერთვის 8 ტაბულა).

მასალები ბელა ვიკარის არქივიდან

1

ქართული სიტყვები

პური	brot	დღეს	heute
წყალი	wasser	ხვალ	morgen
სახლი	mazon	ყავა	kafe
კაცი	homo	ჩაი	te
ვაე-კაცი	virus	შაქარი	zucker
დედა-კაცი	weib	ერთი	ein
მამა	pere	ორი	zwei
დედა	mere	სამი	drei
პაპა	grand pere	ოთხი	für
ბებია	grand mere	ხუთი	fünf
შვილი	sohn	ექვსი	sex
ცოლი	femme	შვიდი	sieben
და	soeur (schwes- ter)	რვა	8
ძმა	frere	ცხრა	9
ჩემი	mein	ათი	10
შენი	dein	ოცი	20
მოდი	komm	ოც-და-ათი	30
წადი	allez	ორმოცი	40
აღექ	leve-vous	ორმოც-და-ათი	50
დაჯექ	silzen	სამ-ოცი	60
კარგი	gut	სამოც-და-ათი	70
ცუდი	schlecht	ოთხმოცი	80
ფარი		ოთხმოც-და-ათი	90
დღე	tag	ასი	100
ღამე	nacht	ათასი	1000
სადილი	früschstück	ათი ათასი	10000
სამზარი	mittagessen	მილიონი	1.000.000
ვახშამი	abendessen		

ბელა ვიკარის ავტოგრაფი, უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილება (ქვემოთ ყველგან ეს ფონდი იგულისხმება). Ms. 5203/4.

ბელა ვიკარი იწერს ქართულ სიტყვებს, სათაურიც ასეთი აქვს: „ქართული სიტყვები“. გვერდით უწერს ზოგს გერმანულ, ზოგს კიდევ—ფრანგულ შესატყვისებს. ამას გარდა, აღსანიშნავია ისიც, რომ პური, წყალი, სახლი, კაცი, ვაჟ-კაცი, დედა-კაცი, მამა, დედა ვიკარს გადმოცემული აქვს პიქტოგრაფიულად (პური, წყალი, სახლი, კაცი, და ა. შ.), ე. ი. ხატოვანი დამწერლობის საშუალებით. ფრანგული და გერმანული შესატყვისები ყველა შემთხვევაში ზუსტია. მხოლოდ ერთგან სადილის გერმანულ შესატყვისად ჯერ *abendessen* დაუწერია, რაც, რასაკვირველია სწორი არ არის, მერე გადაუშლია და ზემოდან სწორად *früschtlück* დაუწერია, ხოლო ფარი უთარგმნელად არის დატოვებული. სულ ჩაწერილია 55 სიტყვა, მათ შორის 23 არსებითი სახელია, 2 ნაცვალ-სახელი, 2 ზედსართავი სახელი, 2 რიცხვითი სახელი, 4 ზმნა, 2 ზმნიზელა.

2

ლაპარაკი

გამარჯობა!—Salut!

როგორა ხარ?—wie geist?

გმადლობთ, კარგათა.—merci, bien.

ქართული გესმის?—comprenez Vous georgien?

სად გისწავლია ქართული? Ou Vous avez appris georgien?

ქალაქში.—au kalak (Tiflis). (ville)

დიდია ქალაქი?—il est grand—ville? (Tiflis)

ჰო, დიდია.—Où, grand.

ჩვენი თფილისი პირველი ქალაქია კავკასიაში.—Notre Tiflis—premier ville au Kaukas.

რა ხალხი ცხოვრობს ქალაქში?—quel peuple habite au ville?

ჩვენი ქართველი ხალხი. ბევრია კიდევ სომეხი, თათარი, რუსი, ნემეცი, ფრანცუზი, ბერძენი, აისორი, ოსი; ერთი სიტყვით, ქალაქი—ქოსმოპოლიტი ქვეყანა. Notre georgie peuple. Beaucoup aussi les armenien, les tatar, les russe, les allemandes, les francais, les greges, les assiriens, par un mot, ville (Tiflis)—Kosmopolit pais.

რა რჯულისა არიან?—quel religion ils ont?

ყველა ნაირისა: ქრისტიანი, მუსულმანი და ბევრი სხვა სექტები. ბევრი ენები და ბევრი რჯულები.—*taut diferents: les chretiens, musulmans et beaucoup autres sekt. beaucoup des langages et beaucoup des religions.*

პური მშიან.—*jai faime.*

წყალი მწყურს.—*jai soif*

ცოტა ავათა ვარ.—*un peu molade je suis.*

ჰაერი გაკლია.—*d'air a Vous mank.*

მოდი გავისეირნოთ ბაღში.—*Alons a pous promener ai jardin.*

რა გტკივა?—*was schmerzen?*

ცოტა თავი მტკივა.—*un peu tete faire mal.*

მოგირჩება.—*Il passera.*

შვიდობით(!), ბატონო, ხელამდინ!—*Au rêvoir, Monsieur, jousk au demeini*

ბელა ვიკარის ავტოგრაფი, Ms. 5203/4.

სასაუბრო მეტყველების ნიმუშს წარმოადგენს ბელა ვიკარის მიერ ჩაწერილი „ლაპარაკი“. ქართული ფრაზები თარგმნილია ფრანგულად, მხოლოდ ორ შემთხვევაში გვაქვს ფრანგულის ნაცვლად 'გერმანული გამოთქმები (*Wie geis?*; *Was schmerzen?*). ამ საუბარში ყველაზე მეტად საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ვიკარი თ ბ ი ლ ი ს ი ს შესატყვისად ქ ა ლ ა ქ ს ხმარობს, როგორც ეს მიღებული იყო ჩვეულებრივ ქართულ მეტყველებაში. ეტყობა, უნგრელი მთარგმნელის კორესპონდენტი კარგი მოქართულე უნდა ყოფილიყო. საერთოდ, ვიკარი უშეცდომოდ იწერს ქართულად, მაგრამ გვაქვს ზეპირი მეტყველებიდან მომდინარე გამოთქმები (კარათა, მშიან; მწყურს, ავათა, შვიდობით).

8

ათასად გვარი დაფასდა

ათას ათასად ზრდილობა

თუ კაცი თვითონ არარის (!)

ცუდია გვარიშვილობა.

* * *

ვერ დაიფარავს სიკვდილსა

გზა ვიწრო, ვერცა კლდოვანნი:

მისთვის ყველანი ერთია (!)

სუსტი და მუხლბოლოვანი,
სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა
სიკვდილი სახელოვანი.

ზელა ვიკარის ავტოგრაფი: Ms 5203/7. აქვე ვიკარი გვაძლევს პირველი აფორიზმის ტრანსკრიფციას:

Athasad gvari dapasda
athas athasad zdiloba
thu kaci thvithon araris(!)
cudia gvarišviloba.

ამ ორი აფორიზმიდან უკანასკნელი წარმოადგენს ვარიანტს (ალბათ, ზეპირად ჩაწერის გამო!) „ვეფხისტყაოსნის“ ცნობილი ლტროფისა:

„ვერ დაჰვირავს სიკვდილსა გზა ვიწრო, ვერცა კლდოვანი,
მისგან გასწორდეს ყოველი, სუსტი და ძალ-გულოვანი;
ბოლოდ შეყარნეს მიწამან ერთგან მოყმე და მხცოვანი
სჯობს სიცოცხლესა ნაზრახსა სიკვდილი სახელოვანი!“
(800; 1957 წ. გამოცემის მიხედვით).

რაც შეეხება პირველ აფორიზმს, როგორც ცნობილია, ტრადიციული თვალსაზრისით, იგი შოთა რუსთველს მიეწერება, ოღონდ ვიკარიანული ტექსტი წარმოადგენს უცნობ ვარიანტს დღემდე არსებულ ყველა ჩანაწერთან შედარებითა.

აღნიშნული აფორიზმის უძველესი ჩანაწერი ეკუთვნის თეიმურაზ ბაგრატიონს¹, ხოლო პირველად 1846 წელს „ქართულ ანდაზად“ გამოაქვეყნა დ. ჩუბინაშვილმა², 1860 წელს კი მან იგი, წყაროს მიუთითებლად, შოთა რუსთველის თხზულებად მიიჩნია³. ამავე აზრზე დარჩა დ. ჩუბინაშვილი თავის უკანასკნელ პუბლიკაციაში 1887 წელს⁴. დ. ჩუბინაშვილის კვალობაზე ამ ლექსის ავტორად შოთა რუსთველს აცხადებენ ალ. ხახანაშვილი⁵, ნ. მარი⁶,

¹ გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონის ფოლკლორული ჩანაწერები „მაცნე“, № 5, 1969; მისივე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, II, თბ., 1974, გვ. 14, 18—19.

² დ. ჩუბინოვი, ქართული ქრისტომატიკა..., I, სპ., 1846, გვ. 394.

³ ვეფხისტყაოსანი..., ახლად დაბეჭდილი დავით ჩუბინოვის ანგან განმარტებითურთ, სპ., 1860.

⁴ დ. ჩუბინოვი, საუხვე ქართულის ენისა. ქართულ-რუსული ლექსიკონი, სპ., 1887, გვ. XXXIX.

⁵ ალ. ხახანაშვილი, ქართული სიტყვიერების ისტორია, თბ., 1904, გვ. 374—375.

⁶ ნ. მარი, ქართველთა ეროვნება, ქუთაისი, 1905, გვ. 51—52.

ა. წერეთელი⁷, მ. ჯანაშვილი⁸, ლ. მეტრეველი⁹, ი. მეგრელიძე¹⁰ და სხვები. აღნიშნულ მოსაზრებას დაბეჭდვით იცავს შ. ონიანი¹¹, ხოლო ალ. ბარამიძეს დამარწმუნებლად არ მიაჩნია ეს ცდა¹².

ბელა ვიკარიც ამ აფორიზმს რომ უყოყმანოდ რუსთველისეულად მიიჩნევდა, ეს ჩანს „ვეფხისტყაოსნის“ უნგრული თარგმანის 1917 წლის გამოცემის წინასიტყვაობიდან, სადაც იგი წერდა: „გასაკვირი არ არის, რომ რუსთველის გენიის ტრიუმფმა მის წინააღმდეგ ამოქმედდა შურიტ აღსავსე ბოროტი მზრახველები. ეს იმანაც განაპირობა, რომ იგი თავის თხზულებაში იმ დროს გაბატონებული იდეოლოგიის საწინააღმდეგო ლიბერალური იდეების წინაშე იბრის ქედს. ი გ ი ა ც ხ ა დ ე ბ ს, რ ო მ მ ო ნ ა ი ს ე თ ი ვ ე ა დ ა მ ი ა ნ ი ა, რ ო გ ო რ ც ფ ე ო დ ა ლ ი, რ ო მ გ ვ ა რ ი შ ვ ი ლ ო ბ ა ა რ ა ფ ე რ ს ნ ი შ ნ ა ვ ს კ ე თ ა ლ შ ო ბ ი ლ ე ბ ი ს გ ა რ ე შ ე“¹³.

ძნელი არ უნდა იყოს იმის მიხედვრა, რომ ბელა ვიკარის ჩვენ მიერ ხაზგასმული სტრიქონები „ათასად გვარი დაფასდას“ პერიფრაზს წარმოადგენს და, მაშასადამე, ამ ლექსის ავტორად იგი შოთა რუსთველს აღიარებს.

4

გარბალური სახალხო მიმი-ჰიმი ლემასფი

- I. ვოჯანგდი ჩქიმი ჯარგვალც კარ კილერო უმინჯურო,
ქემორა ჟირა მაქირხოლქ ღურჭულეს მხიარულო,
ლოგინც თეში აშემგარდი, მუქოთ ჩქიჩქ უძუძურო,
ტკილი მაქირხოლიში ბირა მიმოჩქედ უგემურო.

⁷ ა. წერეთელი, თხზულებანი, ტ. VI, თბ., 1957, გვ. 54, 174, 192.

⁸ მ. ჯანაშვილი, თმარ მეფე, 1917, გვ. 93.

⁹ ლ. მეტრეველი, კაცობა და გვარიშვილობა, გაზ. „ლიტ. საქართველო“, 1938, № 5.

¹⁰ И. Мегрелидзе, Руставели и фольклор, Тб., 1960, გვ. 114-132.

¹¹ შ. ონიანი, ხალხში გავრცელებული ერთი ლექსის შესახებ, ლიტ. გაზეთი¹, 1. III, 1957, მისევე, ეკუთვნის თუ არა რუსთველს ლექსი „ფილოსოფოსნი შემოკრბეს“, თბ., 1976.

¹² ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, თბ., 1975, გვ. 318.

¹³ იხ. Ruzsáveli, Tariel a párduchbóroslovag, Fordította Vikar Béla, Budapest, 1917, Előszó, გვ. 6; ქართული თარგმანი ქ. გაგნიძისა კრებულში: „რუსთველი მსოფლიო ლიტერატურაში“, II, თბ., 1978, გვ. 105.

II. ვალურუქენი მუ გალოლე, გურც ღოგიშინუა,
სი სოთინი მიდურქენი, მა შხვას ქალემჭირუა.
ქემურქენი, ღორხვადჯქ, თოლემც ღოურწყინუა,
ფართო-ფართოს გეჩიებუქ, ხელეფც ღოუფინუა.

III. ართი ცოროფას ლური უჩქ, მაჟირას წაფიქრება,
ცოროფაქ დამასუსტ, ლურც მებჩი ანწი ნება.

Freiwillig Dawid Toloraja

დათიყო თოლორაია

IV. სი რექ ბეა დო სი რექ თუთა, მანათებელი სი სერიში,
ტანო ჩე ჯა ოსვისვინა, თუმა გილუ გიშერიში,
ხუმა მაფშალიაში გილუ, ულა გიჩქ სი სქვეერიში,
ცოროფილც გურც უხარე, მაყვილარი რექ მტერიში.

Перевод

Ты есть солнце, ты есть луна, светитель ночи
Телосложением тополя изображаешь, волос ^{იმეეშ}
агатовый¹

Голос у тебя соловейный, а походка лань,
Любимца радуешь, а врага убиваешь.

Д. Толорая¹.

დავით თოლორაიას ავტოგრაფი: Ms. 5203/9; 2ფ.

ოთხი ქართული (მეგრული) ხალხური ლექსი, ჩაწერილი „კე-
თილი ნებით“ (Freiwillig) დავით თოლორაიას მიერ ბელა ვიკარი-
სათვის. ბოლოს ერთვის ერთ-ერთი მათგანის („სი რექ ბეა...“) თო-
ლორაიასეული რუსული თარგმანი, რომელსაც ფანქრით მიწერილი-

---

¹ რუსულ თარგმანში წაშლილია «изумрудовый», «олеиная»; «противника»
და შესაბამისად ზემოდან დაწერილია: «агатовый», «ланы», «врага». სხვა ხელით
მიწერილია: «Не хороший перевод», «исисево», «წერეთელი», «Mensch».

აქვს: «Не хороший перевод». ამავე ხელითაა ნასწორები თვითონ თარგმანის ტექსტი: კერძოდ, „თუმა გილუ გიშერიში“ დ. თოლორა-
იას უთარგმნია, როგორც «волос имеешь изумрудовый», რომე-
ლიც გასწორებულია: «волос имеешь агатовый». დედნისეული „გი-
შერიშ“ სწორედ „агатовый-ს“ ნიშნავს. ვფიქრობთ იგი გ. წერე-
თლის გასწორება უნდა იყოს, რადგან იმავე ხელით უწესრიგოდ
შესრულებულ სხვა მინაწერებს შორის იკითხება „წერეთელი“.

ოთხივე ლექსი საინტერესოა ქართული ხალხური სიტყვიერე-
ბის ნიშნულთა ჩაწერის ისტორიისათვის. დღემდე პირველი ლექსის
შემდეგი ვარიანტები აყო ცნობილი:

კ. სამუშიას პუბლიკაციის მიხედვით, აღნიშნული ლექსი „ქალ-
ვაჟიანის“ („ბოშ დო ცირაში ცოროფა“) ფრაგმენტი გამოდის

„ვოჯანდი ჩქიმ ჯარგვალც,
ქარკლერო, უმინჯურო,
ქემორთ ეგრი მაჰირხოლქ,
ლურჭულეს მხიარულო;
ქგგმაშინ ცოროფილქ,
გურქ ქალმანკუ უნებურო,
ლოგინც თეში გილეგარდი,
მუქო ჩქჩქე უძუძურო...“²

ამ ვარიანტს უახლოვდება ო. ჩაჩავაძის მიერ ჩაწერილ. „ქარ-
თულ (მეგრულ) ხალხურ სიმღერებში“ შესული ტექსტი:

„ვოჯანდი ჩქიმ ჯარგვალს, კარკილერო, უმინჯურო,
ქომორთ ჟირი მარკიხოლქ, ლურჭულეს მხიარულო;
ქოგმაშინუ ცოროფილქ, გურქ გინმართუ უგეჟურო.
ლოგინს თეშა გილეგნგარდი, მუქო ჩქიჩქუ უძუძურო“³.

გვხვდება მესამე ვარიანტიც:

„ვოჯანუქ ჩქიმ ჯარგვალს
კარკილერო, უმინჯურო,
ქემორთ ჟირი მაჰირხოლქ,
ლურჭულეს მხიარულო.
ქგგმაშინ ცოროფილქ,

---

² ქართული ხალხური პოეზიის მასალები (მეგრული ნიმუშები), გამოსაცემად
შოაშადა კ. სამუშიამ, თბ., 1971, გვ. 33.

³ ქართული ხალხური სიმღერები—მეგრული, ჩაწერილია ოთარ ჩაჩავაძის
მიერ, თბ., 1974, გვ. 110—112.

გერქ მიმაქუ უნებურო,
ლოგინს თეში გოლენგარქ.
მუჰო ჩქეჩქე უძუძურო⁴.

რაც შეეხება დანარჩენ ტექსტებს, ა. ცანავას ცნობით, ისინი შეიძლება ზივიჩნიოთ ახალ ჩანაწერებად, რომლის მკავსი, განსაკუთრებით მეორე ლექსი, აქამდე ამ სახით არ ყოფილა ჩაწერილი.

ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ ვიცნობთ მესამე ლექსის შემდეგ ვარიანტს:

„ართ ეოროფას ჩხურუ უჩქე,
მაჟირაჟ გოფურაფა,
მანგარ სინჩხეშ მეჩამა ღო
რაგადიშო ღოგურაფა,
ლურიწყება ბოარდიშო ღო
კიდალაში მობუნაფა“⁵.

აქვე ვიძლევიტ ოთხივე ნათგანის ქართულ პუქარედს:

მეგრული ხალხური პატარ-პატარა ლექსები

- I. ვიწექი ჩემს ჯარგვალში, კარგამოკეტილად, უპატრონოდ,
მოვიდა ორი მერცხალი, იჭიკჭიკეს მზიარულად,
ლოგინში ისე ვტროდი, როგორც ჩვილი უძუძური.
მერცხლის ტყბილი ქიკჭიკი უგემურად მიმანდა.
- II. მოკვდები, აბა რა იქნება, გულს რომ გაგისივებ,
შენ რომ სხვაგან წახვალ, მე სხვას მოვიწვევ,
რომ მოხვალ, თვალებს მივინაბავ.
ბრტყელ-ბრტყელად გელაპარაკები, ხელების გაშლით.
- III. ერთნაირმა სიყვარულმა ძილი იცის, მეორენაირმა — ფიქრი,
სიყვარულმა დამასუსტა, ძილს მივეცი აწი ნება.
- IV. შენ ხარ მზე და შენ ხარ მთვარე, მანათობელი ღამის,
ტანად ალვა ხარ, თმა გაქვს გიშრის,
ხმა ბულბულისა გაქვს, სიარული იცი შელის,
სატრფოს გულს უხარებ, მკვლელი ხარ მტრის.

⁴ ქართული ხალხური სიტყვიერება (მეგრული ტექსტები), პოეზია, I, (შემდგენლები ა. ცანავა და ტ. გუდავა), თბ., 1975, გვ. 43, № 76.

⁵ იხ. ქართული ხალხური პოეზიის მასალები (მეგრული ნიმუშები), გამოსაცემად მოამზადა კ. სამუშიამ, თბ., 1971, გვ. 48.

1915 წ. 22 ივნ. ქველ. სტილით

ნაწევები ილ. ბავშვების პოეზიადან

„ა კ ო ყ ა ჩ ა ლ ი“¹

1

სამშობლოს ცასა ბნელათ გაშლილი
მწუხრის ზეწარი გადაეფარა
და მთვარის შუქზე მთებისა ჩრდილო
ალაზნის ველზე წამოიხარა.

ლამის გუშაგი, მუდამ მკმუნავი
მთვარე მეფურად, ძლავრათ (!) ვიდოდა,
მთებისა ყინვით ნაკვეთი თავი
იმის სხივებთან მუსაიფობდა.

და იმ მნათობთა სხივის ალერსით
ველს მშვენიერსა ჩასძინებოდა;
მხოლოთ ხანდახან მთისა ნიავე
ტყეში ფოთლებთან ლაზღანდარობდა.

ყველას ეძინა, დღით ფეთქავს რაცა,
თათქოს დაღლილა მიწაც და ცაცა,
მხოლოთ კი ერთგან ურემი მძიმე
მოკრიალებდა, გზას აღვიძებდა
და ნაღვლიანათ მასზე მეურმე
მწუხარ სიმღერას დალულუნებდა.

ლულუნი იგი ჩამრჩენია გულს,
მწუხარე არის, ვით გლოვის ზარი
და თუ კი ნაღველს მოჰბერს დაჩაგრულს
უკუ ჰყრის კიდევ, ვით ღრუბელ ქარი.

მიდის ურემი, და ვიღაცა
უცბათ ტყიდანა ასკუბა ცხენი,

¹ აქვს სხვა დასათურებანიც, რომლებიც გადაშლილია. „აკო ყაჩალი“
„რამდენიმე სურათი ყაჩალის ცხოვრებიდან. თავ. ილია კავკავაძისა.
ნაწყვეტი“.

მოეარდა იგი ურემს მედგრათა
მკმუნარე სახის ამაყათ მჩენი.

ზ ა ქ რ ი

„ვერ მომასწავლებ კუდი გორის გზას?“
კითხა თამამათ მან მეურმესა.

მ ე უ რ მ ე

„რატომ ვერ ძამო, აგერ ა იმ მთას
მარჯვნივ აუხვევ და გახვალ ხევსა,
იქა საურმე გზა დაგიხედება,
იმ გზას დაადეგ, წადი და როცა
ცხვირ-წამოწვდილი მთა შეგეყრება,
ის მთა იქნება კუდი-გორაცა.

„იქ რა გონდა შენ?“ კითხა მან ბოლოს
როს გაათავა გზისა სწავლება;
„იქ საფრთხე რამე არ დაგემართოს,
ბლაქიაშვილი იქ იმყოფება!

„მე როგორც ვხედავ, შენც კი გაქვს მკლავი
ბევრს შენს ტოლს ბიჭს არ დაუარდები,
მაგრამ მაინც თუ გებრალვის თავი,
ბლაქიაშვილს ნუ დაენახვები.

ნურც დაანახვებ შენს ქურან ცხენსა,
თორემ ის ბიჭი განანებს ბევრსა;
შალია, როგორც ხირიმის ტყვია
და ტყვიასავით დაუნდობელი,
თუ სისხლი მართებს, ისა სჯობია
შეარჩინო და აიღო ხელი“.

1   ზ ა ქ რ ი

„შენ ფიქრი ნუ გაქვს, მეც იმას ვეძებ,
მეც მისებრ ძამო მიღრინავს გული.
როგორც ის ცხოვრებს, ისე ვიცხოვრო,
ამ დღიდგან თავზე ბელ-აღებულნი“.

და რა სთქვა ესა მოხდენით ცხენი
მოსხლიტა უცეფ, ლაზათიანმა
გაფრინდა ცხენი, ვით შავარდენი
და მის ფეხის ხმას, ხმა მისცა მთამა.

თითქო შენატრა იმას მეურმემ,
ახ, ნეტავი შენ, წაიდუღუნა
და გაიქნა რა თავი მერმე
შორით ხარ[ს] შოლტი გაუტყლაშუნა
და მერმე ისევ უფრო მწუხარეთ
თვისი სიმღერა დაიღულუნა.

ხელის მიხედვით. გრ. წერეთლის ავტოგრაფი, Ms.5203/9.
ხელის შესადარებლად და დასადგენად ვიყენებთ „ქართული ხალ-
ხური თამაშობების“ ტექსტს, რომელსაც ბოლოში მიწერილი აქვს;
„გრ. წერეთელი, 1915,3/VI“.

ტექსტი წარმოადგენს ილია ჭავჭავაძის „კაკო ყაჩაღის“ შესა-
ვალ ნაწილს. ყველა ნიშნით, ტექსტი ზეპირი მახსოვრობით არის
ჩაწერილი, გარდა სტილისტურ-ორთოგრაფიული და რედაქცი-
ული გადახვევებისა („ხანდახან მთისა ნიავეი“, „და თუ კი ნალველს
მოჰბერს“, „ვიღაცამა უცბათ ტყიდანა...“, „ძღაღრაათ“, „მოჰრია-
ლებდა“. „მომასწავლებ“ და ა. შ.), ტექსტს შიგნით აქლია ორი
სტროფი: „შორნი მნათობნი მოკამყამენი...“, „და ალაზანი შეუ-
პოვარი...“. ჩანაწერს თავში უზის თარიღი: „1915 წ. 22 ივნ. ძველი
სტილით“.

6

[ქართული ხალხური თამაშობები]

ფანტის თამაში

ფანტის თამაშში მონაწილეობას ღებულობენ როგორც კაცები,
ისე ქალები; თამაშობა უფრო საინტერესოა, როდესაც მოთამაშეთა
ჯგუფი მრავალ-რიცხოვანია. თამაშობა ამნაირათ მიდის: ქალ-ვაჟი
ჩამომწკრივდება ირგვლივ სკამებზე, ამოირჩევენ სამ მოსამართლეს
(შეიძლება მეტიც და ნაკლებიც) და ერთ მეფანტეს. მეფანტე ტომ-
სიკაში ან ქუდში აგროვებს წვრილმან ნივთებს: მაგ. დანას, ცხვირ-
სახოცს, ბეჭედს და სხვ. მხოლოდ თითო ნივთს თითო კაციდან;
ამის შემდეგ მეფანტე დაჰდება ცალკე, ჯგუფის და მოსამართლე-

ბის ცოტა მოშორებით, იღებს რომელიმე ნივთს ტომსიკიდან ისე, რომ არავინ დაინახოს რა ნივთია და ეუბნება მოსამართლეებს: „ამ ფანტის პატრონს რა ეკუთვნის?“ მოსამართლეები მსჯელობენ ერთმანეთ-შორის და რამე გადაწყვეტილებას დაადგებიან; მაგალითად, იტყვიან: „მაგ ფანტის პატრონმა სამჯერ გაიცინოს, წაბაძოს ვირს; ან გამოვიდეს შუა იდგილას და ძეგლათ დადგეს“; ყველას უფლება ეძლევა, ვისაც რა ფორმა სურს, იმ ფორმას მისცემს ჭეგლს, ან კიდევ, სხვა ამისთანეები. ბოლოს მეფანტე აწოდებს ნივთს და იძახის, ვისია ეს ნივთიო! პატრონი გამოდის. მოსამართლეები უხსნიან სასამართლოს გადაწყვეტილებას და თან უმატებენ, თუ არ დაემორჩილები ჩვენს გადაწყვეტილებას, ნივთს ვერ მიიღებო; თუ დაემორჩილება, ნივთს აძლევენ, თუ არა და. ნივთი დარჩება მას, ვინც მის მაგიერ შეასრულებს სასამართლოს გადაწყვეტილებას, ან კიდევ ამისთანა გადაწყვეტილებას განოიტანებენ: „მაგ ფანტის პატრონი ფოშტალიონი იყოს“. მაშინ ფანტის პატრონი აიღებს ხელში პაკეთს და არაკუნებს კარზე ან სხვა რამეზე: „ვინა ხარ?“ — კითხავენ ჭგუფიდან. ფოშტალიონი უპასუხებს, ვინც არის. „ვისი წერილია?“ — ფოშტალიონი ამბობს ვისიც არის; ამბობს სახელს იმ ვაჟის ან ქალისას, რომელიც მას უნდა. „რამდენი კაპიკიანი მარკა აკრავს?“ — კითხავენ ჭგუფიდან. მარკის რიცხვი და ფასი ფოშტალიონზეა დამოკიდებული. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ რამდენ კაპიკიანიც არის მარკა, იმდენჯერ უნდა აკოცოს იმას, ვისაც წერილი ეკუთვნის. რასაკვირველია, ფოშტალიონი ყოველთვის იმ ქალს ირჩევს, რომელიც მას მოსწონს და იმდენ კაპიკიან მარკას დააკრავს წერილს, რამდენიც მას სურს. ქალი ვალდებულია წერილი მიიღოს და სამაგიეროთ ფოშტალიონი მას კოცნის. ეს პროცედურა იწვევს დიდ ხარხალს (!) მოთამაშეთა შორის.

ამნაირათ მიმდინარეობს თამაში მანამ, სანამ ფანტი ქლდში არ გამოიღევა, რასაკვირველია, ყოველ ფანტზე ახალ-ახალი სასაჭელი უნდა იყოს; რაც უფრო გონებაბაზილ დადგენილებას გამოიტანებენ მოსამართლეები, მით უფრო სიმხიარულე და ხარხა-რია მოთამაშეებში.

თამაშობა გათავდება მაშინ, როდესაც ფანტი გამოიღევა.

ც ხ ე ნ ო ბ ი ა

ცხენობია ქვია მას, რომ პატარა ბავშვი შეჭდება გათლილ ჭოხზე, გარბის რაც ძალი და ღონე აქვს და გონია თუ მას ცხენი მიაქა-

ნებს; რასაკვირველია, ცხენის გამოწყობა ბავშვის ოსტატობაზეა დამოკიდებული და ცხენის სინარდე — თვით ბავშვის სინარდეა.

ს ტ უ შ რ ო ბ ი ა

სტუმრობია წარმოადგენს პატარა ლხინს, რომელსაც გამართავს ბავში, მიიწვევს მეგობრებს და წარმოადგენენ იმ სცენას, როგორც დიდები იქცევიან სტუმრიანობის დროს: მაგ. რომელიმე სტუმარი მოიჭრება თავის გიჟი ცხენით, ხელათ ბიჭი მივარდება და ზრდილობიანათ ცხენს ჩამოართმევს, დიასახლისი ქრმით გამოეგებება და ოთახში შეიწვევს. შემდეგ მიდის ლხინი, რომელშიდაც სტილობენ უფროსებს წაბაჟონ.

მ ა ლ უ ლ ო ბ ი ა

ეს თამაში მდგომარეობს იმაში, რომ მოთამაშე ჯგუფიდან ირჩევენ „დედას“, რომელიც ჯდება ერთ განსაზღვრულ ადგილზედ. ერთი მიდის და იმალება მისთან ადგილას, რომ ნახვა ძნელი იყოს, დანარჩენებს „დედა“ თვალებს დაუფარავს, რომ არ დაინახონ, საით წავიდა დასამალავი ყმაწვილი. როდესაც დაიმალება, დაიძახებს სამჯერ „კუკუ“-ს. ამის შემდეგ დედა გამოუშვებს დანარჩენებს და ეტყვის ეძებეთო. შეიქმნება გაჩქარებული ფათური ყველგან, კუთხეებში, მოფარებულ ადგილებში. ეძებენ იქამდის, სანამ არ წამოაგდებენ; ან თუ ვერ ნახეს, დამალული თითონ შორბის, მაგრამ უნდა ეცადოს, არავინ „დარაკოს“ ე. ი. დაარტყას. თუ დარტყეს მკვდარია და თამაშის გათავებამდის ვერაფერში მონაწილეობას ვერ მიიღებს. ამნაირათ, რიგ-რიგობით იმალება თვითეთუ-ლი მოთამაშე.

თ ა გ ვ ო - ა ა ტ ო ბ ი ა

ეს თამაში წარმოადგენს წრეს, ხელი-ხელ ჩაკიდებულ მოთამაშეთაგან შემოკრულს. ვაჟი კატა და ქალი — თაგვი. თაგვი გარბის, კატამ უნდა დაიჭიროს, რაც უფრო მალე დაიჭერს, მით უკეთესია. ამნაირათ, წყვილ-წყვილათ, გამოდიან კატა და თაგვი, რასაკვირველია, სურვილისამებრ.

მ ე ზ ო ბ ლ ო ბ ი ა

ირვლივ სხედან ქალ-ვაჟი. ისე რომ ყოველ კაცს ქალი უჯდეს გვერდში. წრის შუა ადგილას გამოდის ზედმეტი, კენტათ დარჩე-

ნილი ქალი ან კაცი და ხმა-მალა მიმართავს ყველას: „ვის ძელს მეზობელი?“ — ვისაც თავის მეზობელი არ მოსწონს, განაცხადებს: „მომაბეზრა თავი ჩემმა მეზობელმა, მომაცილე!“ — „ვინ გინდა?“ — კითხავს პირველი. უკანასკნელი დაუსახელებს ვინც მას სურს. ჩვეულებრივად, თუ კაცია მსურველი, მეზობლად ქალს თხოვლობს. და თუ ქალია მთხოვნელი — კაცს. ვისაც თხოვენ, ის წამოხტება და მირბის იმისაკენ, ვინც ითხოვს მეზობლად. ამის ადგილზე მორბის დაწუნებული მეზობელი. მაგრამ შეიძლება ამ ადგილზედ დაჯდომა სხვას ვისმეს სურს და ისიც გამოეჩანება; შეიქნება ერთი ჩოჩქოლი, მიხლა-მოხლა, ყველა ცთილობს იმ ადგილზე დაჯდეს, ვის გვერდითაც მას სურს და ამავე დროს ის მოთამაშეც, რომელიც ფეხზედ იდგა, კენტი იყო, აგრეთვე ცთილობს ამ თამაშობის დროს მაინც აღარ დარჩეს ფეხზე. შეიქნება ერთი გადაჯდომა-გადმოჯდომა და ვინც კარგად მოეწყობა კარგია; ბოლოს ერთი მაინც დარჩება, რომლისთვისაც სკამი აღარ არის და ის დაიწყებს კითხვას, ვის არ სურს თავის მეზობელი. კიდევ განაცხადებს ვინმე მე შემძულდა ჩემი მეზობელიო და შეიქნება ისევ ხორხოზი. ასეთი გადახტომ-გადმოხტომა დიდ სიცილს და გონებაშახვილებას იწვევს.

გრ. წერეთელი
1915. 3. VII.

გრიგოლ ილარიონის ძე წერეთლის ავტოგრაფი — Ms. 5203/9. ბელა ვიკარი, როგორც ცნობილი ეთნოგრაფი, ეტყობა, დაინტერესებულა ქართული ხალხური თამაშობებით. გრიგოლ წერეთელს, ამ მიზნით, მისთვის ჩაუწერია აღნიშნულ თამაშობათა ცალკეული სახეობანი.

7

მ რ ა ვ ა ლ შ ა მ ი ნ ი რ

ღმერთმა ინებოს
თქვენი სიცოცხლე
მადლობელი ვართ
სადღეგრძელოსთვის
არი არალო.

გამარჯობა! —
— გაგიმარჯოს!

9

წუთი სოფლის სტუმრები ვართ
ჩვენ წავალთ და სხვა დარჩება;
თუ ერთმანეთს არ ვახარებთ —
ინის მეტი რა შეგვრჩება?

წერეთელი

ბელა ვიკარის ავტოგრაფი, იქვე.

ქართული მისალმება და ხალხური სიმღერების („მრავალუა-
მიერ“, „წუთისოფლის სტუმრები ვართ“) ტექსტები. ბოლოში, ვი-
კარისავე ხელით, ფანქრით მიწერილია „წერეთელი“, რაც ასე
უნდა გავიგოთ, რომ აღნიშნული მასალა ბ. ვიკარს გრ. წერეთლი-
საგან უნდა ჰქონდეს ჩაწერილი.

10

მადლობა ღმერთს! —
სთქვა მოლლა ნასრედინმა.
მაგის წმინდა ნებაზე ყველა არის კარგად;
თუ არ არის ავად;
და ეს არის მართალი,
თუ არ არის ტყუილი.

11

მახსონს პირველათ სასწავლებელში
|| წასაყვანათ რომ მე მომამზადეს||,
მაშინ ანბანი მომცეს მე ხელში
|| და შორსა გზასა მე გამამგზავრეს||.

Le ritme

Ta ta ta ta' la ta la ta'
Tatatata ta' ta ta ta ta ta'

Tatalata' tatalata'
Tatatalata' tatalata ta'.

ბელა ციკარის ავტოგრაფი, დაცულია იქვე.

12

დედის ღარიბება

მახსონს პირველად სასწავლებელში
წასაყვანად რომ მე მომამზადეს
მაშინ ანბანი შემცეს მე ხელში
და შორსა გზასა მე გამამგზავრეს.

ვხედავდი მინდვრებს რომ ვშორდებოდი
ნაჩვევ ბალებსაც ვეთხოვებოდი
დაღონებული მწარედ ესტიროდი
მაგრამ არავის ვებრალებოდი.

მხოლოდ ეს მახსოვს: გამომყვა დედა
და მითხრა: შეილო, კმარა, ნუ სტირი;
ვინც სახლში დარჩა—რა გააკეთა,
ვინ მოიშორა თავიდან ჭირი.

გიყვარდეს სწავლა, გულს მოდგინება;
შრომა, ჯათა ნუ დაგეზარება;
თუ შენი სწავლა და შენი ჯათა
სამშობლოს რადმე გამოადგება.

იყავ ბეჭითი და გჭონდეს სმენა:
კარგია, შეილო, სწავლის შეძენა!
მაგრამ ამას გთხოვ ყველაზედ უფრო:
არ დაივიწყო სამშობლო ენა.

მერწმუნე, რომა გამოცდილია:
თუ საძირკველი დანგრეულია—
მაშინ კედლების აშენებისთვის
ყოველი შრომა დაკარგულია!

ამ სიტყვებითა დედაც მომშორდა
და ეს მას აქეთ დამანახსოვდა:

რომ ის ამ სიტყვებს გრძნობით ამბობდა —
თვალდგან ცრემლსა ფრქვევა გაჰქონდა.

ბელა ვიკარის ავტოგრაფი, Ms. 5203/9. გიორგი ჭალადიდელის (1847—1898) ცნობილი ლექსი „მოგონება“ ვიკარს ჩაწერილი აქვს შემოკლებით, ეტყობა, ქართველი კორესპონდენტისაგან, ზეპირი გზით. ამით თუ აიხსნება ტექსტისაგან განსხვავებული ასეთი ფორმები: „მახსონს“, „დამანახსოვდა“, „თავიდგან“, „თვალდგან“, „გულს მოდგინება...“ ლექსის სათაურიც ახლებურია: „დედის დარიგება“, ნაცვლად „მოგონებისა“; გ. ჭალადიდელს თავისი ლექსი 5 თავად აქვს დაყოფილი, რომელიც 48 სტრიქონს შეიცავს. ვიკარისეული ვარიანტი კი 7 სტროფისაგან შედგება და სულ 28 სტრიქონია დედნიდან დატოვებული. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აღნიშნული ლექსი ბელა ვიკარს ჩაწერილი უნდა ჰქონდეს დავით თოლორაიასაგან, რადგან დიანა თოლორაიას მოგონებით, მამამისმა ზეპირად იცოდა და მღეროდა კიდევ გ. ჭალადიდელის ამ ლექსს.

13

LE CONSEIL DE MERE

1

Je souvien, comme le premier foi on ma preparé pour aler a l'ecole: on m'ave doné Abecedaire et envoyè a moi loin.

2

J'ave vu que je eloigne de notre champagnes; que je laisse pour longtemps les jardins, a quis j'ete si acoutumee; tre triste, j'ave plore sens consolation, mais a personne je inspire compassion.

3

Seulement je souvien, que maman m'akompagniè et elle me parla ainsi: „fils, sufis, pas plorez; Celui qui a resté dans la maison, que a profité—Es que il se libre de la mal?

4

Aimez les etudes, perfeccion, Aimez le travail. Si ton travail et tes etudes sera util a ta patrie.

soi laboreuz, ayez bone atention: Ce est bone, mon fils, aquirer instrukcion. Mais je te prièavantous: Jamais oubliez la langue maternel

Croyez moi, que ce est deja aprouvée: Si fundament est ruine—alors pour konstruktion de les murs tous le travail c'est inutil.

Avec cette mots la mere aussi laissa a moi: Mais je souvien que quand elle parla cette mots le larmes eté sortie de sa oeils.

ბელა. ვიკარის ავტოგრაფი; წარმოადგენს გ. ქალაღიდელის ლექსის ზეპირად ჩაწერილი ვარიანტის ვიკარისეულ ფრანგულ თარგმანს. ამიტომ მოცულობით ფრანგული თარგმანი ემთხვევა ვიკარისეულ ქართულ. ჩანაწერს, მაშასადამე, ორივე 7-სტროფიანია. ფრანგულ თარგმანზე უბრალო დაკვირვებითაც ნათელი ხდება, რომ ბ. ვიკარი შედარებით სუსტად ფლობდა ფრანგულს. ყოველ შემთხვევაში, თარგმანში ბევრია არასწორი ან ფრანგული მართლწერის ნორმებიდან გადახვევის მაგალითები.

[ქართულ-გებრული ლექსიკა]

მტერი	გოგო	} — ძღაბი
სარეცხი	ქალი-შვილი	
ძაფი		
წინაღმდეგ	წინადადება	} — ოსური სკუა — osuri skua
მეჩეჟე	წათლა	
მჩატე მსუბუქი	წვერო	
ღრმა	წვერი	} — წვანლი
ზედა-პირი	ლაკეტვა	
ქვეშა-პირი	გაღება	
შინაგანი		— კილაფა
— } ფაში .		— გონჯამა
		— მა მიყოარს
შიგნეულობა (1r—v)		— სი გიყოარს

. . . . —თისი უყორს
 დახურვა
 ნათლია
 სიძე —სინჯა
 რძალი —ნოსა ჩქიმბი
                   ჯიმაში ოსური)
 ბიძა —მ[ბიძია]
 ბიძაშვილი
 შვილის-შვილი —მოთა
 დეიდა
 დეიდაშვილი (ჩემი დეიდაშვილი)
 მამიდა
 მამიდაშვილი 2(რ—v)
 უფროსი ძმა
 უმცროსი ძმა —
 გუშინ
 ხასიათი —გუნება
 ბუნება
 გლაზა —გლაზა
 კარგი —ჯიგრი
 ზეგ —ჭუმეში-გელან
 სანახსოვრათ(1)
 სურათი
 მე დავსწერ ყველას
 სახე
 ლექსი
 გამოცანა (3რ—v)
 შინჯვა || სინჯვა
 მწერალი

. . . . —თუთა
 ფურცელი
 ნაკადული —ღალი
 წყარო —წყურგილი
 ჭა წყუ || ინჭა
 ჩქეფი
 წყალ-ვარდნილი—წყარიშ-
                                   გონთხაფ
                                   —მაფშალია

გალობა

გალობს —რშეინგნც
 სტვენა || სტვენავს(!)
 სიმღერა
 მღერის

. . . . —ბორია

უკვე (4რ—v)

. . . . —იფაჩუუ

. . . . —ილაღც

გასწორება

. . . . —ჭირხინგნც

გოჭი ჭყივის—თუ ჭყიანც

. . . . —ჩხოუ ღვარაანც

. . . . —გგზგნი

კაკანებს

მამალი —მუმული

. . . . —ლოიალენც

. . . . —ჭოთომი კაკალანც

ყივის

—ყიანც

—ჟიშე ღორონთი

ზოჯგნც თუღო

კოჩი განაგენც

შკოლა

. . . . —მაგურაფალი ღარი-

ბობა; შენი შკოლ[ა]

ჭიმიოტუუ უწიგნო-

ბაშენი კოტეჟ; კოტეს

ვოუჩქელ ღორონთქ

ქობალი ოქკუმალი

გაარჩქინ (5რ—v)

. . . . —სანთელი კოც სასი-

ნათლოთ ოკო.

. . . . —გიგოქ მიდართ ჯი-

მაში ოძირაფუშა

. . . . —სანდროს ნადირიშა

ოშკურუ.

. . . . —ღურუუ მითინც

ვერიდებ.

პატივ[ს] ვსცემ

თავაზიანი

პატრიოსანი
 ბატი — ლორლონჯი
 კაცები ხმაურობენ
 . . — ძალა ეკონონც
                                           ხონგნც
 ნიშა-ხარი — ჯორა ხოჯი
 ნიკორა — ჯორა
 . . . — ჩქიმი წიგნი დეეჟვეშ
 ფხიზელი — ხირზელი
 ზარბაზანი — ზარბაზანი
 ღვირძლი
 ნალველი
 კუჭი — ფაში (6r—v)
 მუცელი
 მსხვილი წელები
 წერილი წელები
 ბრმა წელი
 ნაწყლი
 უკანალი
 ოქრო
 ვერცხლი
 აბელი
 სოკო
 ძარღვი
 ძარღვიანი
 ღუნდულები
 ვენური სისხლი
 არტერიალური სისხლი
 ფილტვი(-ები)
 ფილტვების ანთება
 ჭლეკი
 ჭაჭა
 ფჩხილი
 ფესო || ძირი
 ტანი
 ტოტი(-ები)
 ფოთოლი
 წვერი(-ები)
 კვირტი

ქონის სანთელი
 ხალი
 მეჭეჭი
 საპარცავი (7r—v)
 ბეჭი(-ები)
 ჯირყვალი
 ნერწყვი
 ფურთხი
 გაფურთხება
 სიცხე
 . ცხელა
 ლული
 მიირთვით
 ცივი
 ქართლელი
 ბეჭდვითი შეცდომა
 კოლხილა
 წავილა
 ღამე — სერი
 ხე — ჯა
 გიშერი — გიშერი
 სიარული — ულა
 შველი — სქვერი
 საყვარელი — ყოროფილი
 უხარებ — უხარე
 გლეხი — კაზაყი
 გლეხური სიმ-
 ღერა (8r—v).
 . — მა მოკო წებეკითხე
                                           კაზაყური ლექსები
 . — ჯარგვალი
 . — კარ გონჯამილი
 . . . . — კარ კილევი
 პატრონი — მინჯე
 . . — ჭემორთ
 მერცხალი — მაკირხოლი
 . — ღურჭულანც
 კოლოფი
 . — ბირა

გასივებული — შინაფილი
 გლახა (ქალი) ცოლი—გლახა
 (ოსური) ჩილი
 ქმარს გულს უსივებს—ქომონც
 გურც უშინუანც
 სადმე —სოთინი
 . —ფართო-ფართოს
 მა გერიებუქ
 . ფართუ-ფართეს
 სი მერიებუქ
 . —თინა მერიებუ
 . —ჩ'გ გერიებუთ
 . —თქვა მერიებუთ
 . . . . —თინეფი მერიებუნა
 ფიქრობს —ფიქრენც (9r—v)
 სუსტი —სუსტი
 სიყვარულმა—ყოროფაქ
 ძილი —ლური
 მივეცი —მეზრი
 აწი —ანწი
 ჰქუთ —ჰქუათ
 ჰქუა —ტვინი
 გადათარგმნა—
 თარგმანი —თარგმანი
 ტყე —ტყა
 . —ტყაში ლეჩქ ცვანა
 გეშაყათ.
 . —ქალარდი ოჭარადი
 რე.
 . —წიგნი ღორონთქ გაა-
 რჩენ ოკითხეთ.
 დაასრულებს—დაასრულენც.
 ხვალ —ქუშე
 . . . —ქუშეშა
 აქოდან —ათაურე
 აქამდის —ათაქიშა
 აქიდან იქა-
 მდის —ეთეურე ეთექიშა
 (10r—v)
 მოხუცებულობა

მოხუცი
 ბერი
 . . . . —ვაგააჯოგუ
 მე მძულს —მა ბჯოგ
 შშიერი || და-
 მშეული—შქირენული
 ვენახი —ბინეხი
 მიიპარება —მეტყობუნც
 ბრაქველი
 რაქა
 . —თექ მისხუნუ
 უჩა ლურა
 თბილი —ტბუ
 ჰაერი —ჰავა
 ძირს
 ზევით(-გან) —ეი
 ზევიდან —ეიშე (ეიშე მოურც)
 ქვევიდან
 მიღის —მეურც
 ცივი —რგილი
 . —ღიხაშე ეურც
 ორქი
 . —ცაშე ვალი-გურგინი
 ირჩქილე
 . —ბეაში სხივემქ ცა ქი-
 თათ ღოლაფ (11r—v)
 . —კალ-კალეშა
 . . . . —თუთა
 თამაში —ლაყაფი
 . . . —ოლაყაფუშა
 შობა —ქირსე
 აღდგომა —თანაფა
 სულიწმინდის
 მოფენა —
 ხარება
 მარამობა —მარაშინა
 ბზობა —ბაიობა
 ყველური
 ნათლისღება

ახალი წელიწადი—ახალ წინა||კა-

ლანდა

. —მაკითხე

. —მასუმა

. . . . . —სო რე?

ხარობა —ხიოლი

. —თიცალი კოც ცენა

პატის, ნამუსგთ.

ბრელი უშრომე-

ბუ ქიყანაშონი.

უქნე —უქმე

ლოგინი

იარე —იირეთ (შკოლაშ)

მან იაროს(12r—v)

მხატვარი

მიჯნური

ბერძენი

არაკი

მოსწავლეები

ვაცი

საშვალეობა

დათა

მან იმართა

ქოხი —ჯარგვალი

ვიწეჟი —ვოჯანჯლი

დანურული(ლად)—კილერი (-რო)

პატრონი —მინჯე

მერცხალი —მაჰირხოლი

კიკიკი —ლურქული

შაშვი —ზეესკი(1)

მხიარულად—მხიარულო (13r—v)

ლოგინი —ლოგინი

ლოგინზედ —ლოგინც

ისე —თეში

ლუდი —პივა

ალავერდი

იახშიოლ

ტირილი —ნგარა, (აშეშგარდა)

როგორც —მუქოთ

. —ჩიჩიქ

. . . . . —უძუძურო

ტკბილი —ტკბილი

ტოროლა

სიმღერა —ბარა

მიმანდა —მიმოჩქედ

უგემური —უგემური

თუ არ მოკედები—ვალურქენი

. . . . . —თოლემც(14r—v)

დაფანურება

ხელების გაშლა

ძილა —ლური

იცის —უჩქ

. —მაჟირას

ფიქრი —ფიქრი

აწი —ანწ

ალვის-ხე —ჩე ჯა

. —სეისვალი

. . . . . —ოსვისვინა

სიარული —ულა

. —გიჩქ

შველი —სქვერი

არჩვი

უხარებ —უხარე (15r—v)

მზათაა

. —ქორვა

ყინვა —ყინ

წელიწადი

ერთჯერ —პრთიშა

როგორც —მუქოთ

თვე

. —მირაგადენანი || მირ-

აგადუნა

იყო

. —ორდგ

. —იაფეთიშ მოთა

. —დიხაშ გურც, მუქოთ-

რაგადანანი, ნდლუ-

ლაფირი თხითხ რე.

. —აშორტა.

- —ღიზა მუში ღერძიშ
მუკე-მუკე ტრიალენც,
მუჭოთ ამტკიცენცენი.
- —თიჯგურა ამბე ქომ-
იწით, ნამუთი ჩქე
ვამიჩქედანგნი.
- არ ვიცი —ვამიჩქ
- —კოჩი ტანჯვას ადვი-
ლო ითმინენც, თი-
შენი ნამლა მომავა-
(16r—v)¹ ლიშა იმ-
ენდი ულუ.
- —ბორია რჩქინდგ თი-
შენი, ნამლა ჰავა
მონძრავენცი.
- —ფაჩა კოჩქ გარ-
ჩქინ საჭიროებაში
უმო:ი ადვილი დასა-
კმაყოფილებელი.
- —საათი გამიგონ კოჩქ,
დროში შოტყვე-
ბულო.
- —სი თაქიანი ამბე
ქომიწი, დო მა თე-
ქიანი ამბეს ქოიწინქ.
- —ფუთიანი ქუა მეტის
იწონუ, ვიდრე გირ-
ვანქიანი ქუა.
- —ნამთინეს ჭარილი ქა-
ლარდი უჯორც, დო
ნამთინეს უჭარ.
- —ქართველობას ჭარი-
ლი წიგნეფი თუმცა
ბრელი ულუ, მარა
იშენი ოჭარალი ბრე-
ლი რე.
- —მა ვოჭარაფუა მო-
გურაფუემც. გაკვე-

- თილც (17r—v).
- —მოგურაფე
- —მაგურაფალი
- —მა ვოჭარაფუა წე-
რილც გიგოს.
- —მა გიგოს ცუდეს ვო-
კეთებაფუა.
- —ოჭიში უკახალე ნდუ-
რიას უჯგუ პიჯიშა
ნდურია.
- —პიც მაცქვაფალი ეშ-
მაკიში მოციქული რე.
- —ჟეორინი
- —ჟეორინელი
- —ლურენჯი კოჩი სა-
ქმეშო ვერგ.
- —უსაქმე კოჩი ირო
მოსეირნე რე.
- —ცხენი მიკოკ რგდ
ლობერც.
- —გურაფა დიჯყაფუ
ოთხი დღაში უკუ-
ლი.
- —ხუთ საათის ბინდი
დიჯყაფუ (18r—v)
- —მა ვეშემილებულუ
მიპასუხებულუკო
თქვანი წერილიშა.
- —მა გემჟარი ამხანა-
გიშო.
- —ვანჯარა, ვამანჯარათ
- —ართი საათი რე მა
მიდგინგნა.
- —ხოლო
- თქვა ხოლო გვიდგინგა
ნანება—მონან
- კიდღ[ვ]
- მენანება
- —მა ძალამც ბწუნენქ

¹ 16-ზე მიწერილია: „1915 год 1915 წელი“

- . —მა მზანენქ
- . —თქვა გოწყინებაფეთ-
გნი ღო რთხინთ მე-
მიტუთენი
- . —იჩი განათლებული
პატროსანი კოჩი ოკო
(19r—v) აღინადას
საზოგადოებას.
- . —მა ფშვ ართი შემ-
თხვევა.
- . —გეშინჯწყით სიტყვა,
ნამუთი თქვა ასე
თქვითენი.
- . —მა თქვა გიჭინეთ,
ღროქ ქემაღვენულა.

დღეს ეყოფა —ამღლა დააბალ.

ჩემი ბიძას

ცოლი

ბიცოლა

კეთილის ბუნე-

ბის კაცი

მდიდარი

[ფ]ოთოლი

ქყავის

მოზვერი

თოფი

ხმალი

ლეკური

ხანჯალი

თუჯი

თითბერი

სპილენძი

ტყვია

ღერო (20r—v).

ქვიშა

ციხე —ჯიხა

მოხელე

ხარაზი

წულა —წულა

ქალამანი

ტუფლი

თერძი

მეჭულე

ხერო

მკედელი —ქკაღვ

სამკედური —ოკკაღვრე

მუნაგრე —მუნანაგრე

უნაგრე —ონანაგრე

აღვირი

ლაგამი —ლაგამი

ბალიში

კეხი

საოფლე —საუფლე

მოსართავი —მოსართე

უზანგი —აბეანდო (21r—v).

თოქალთო —თოქართე

სამკერდე —საკვდერო

საძუე —სანძო

მათარაზი —მათარაზი

ტარი

თასმა

ბოლო

წინა

ხატაეთი

ხეთა

მოხეტიალე

ხეტიალი

კვიცი

ფაშატი

ულაყი —ეარყა

ლაფშა

ქაკი

ნალი(-ები)

ჩლიქი

ძუა

ფაფარი

ლურჯა (22r—v)

კანქარი

. — მონდა კუბურიშ ფერი
 . — ოქროშფერი
 . . . — ჩელა
 ოქრომქედელა — ოქროჰკად
 ღურგალი
 სატეხი — ოტახ
 შალაშინი
 ბურღი
 ნაჯახი — არგუნი
 წალდი — კვალა, ბურჰული
 სასხლაფი
 სხელა (გენახის
 სხელა) —
 ნაჰერი
 ყურძენი — ყურძენი
 მტევანი — ტიანი
 ფანჯარა — აკოშკა(!)
 სარკმელი
 ჭიჭიტალა — ჭეიტე
 მე ვჭიჭიტა-
 ლობ — მა გვთვოჰვითინა
 ნახეამდის — ძირაფაშა
 საყურადღებო
 ყურადღება (23r—v)
 შესანიშნავი
 შენიშვნა
 ფქვილი — ქვირი
 სასწორი — სახწორი.
 წონა — გირვანჰა
 მნიშვნელობა
 ხელის მუშა
 მეტყვე — მეტყვებე
 მიწის მუშა
 მეჩინიბე
 მეძროხე — მერხოულე
 მომ[ე]ლელი
 მეცხვარე — მეშხურე
 მწლორე — მელეჩე
 . — თუ

. — თულეფი
 ბატანი — კვრები
 კრავი
 ვართხა(ვირ-თხა)
 ღამურა
 წოვა
 წოვება — წულა (24r—v)
 ძუძუს თითი — ძუძუში კითი
 კახა — კახმა
 ბოზი — კახმა
 ყვავილი — პატგნეფი
 მესათე
 კალატოზი
 მქოველი — მაშუალი
 რეკვა — რეკუა
 ზარი — ზარა
 მრეკავი — მარეკალი
 სამრეკლო
 მოვლედი — პაპა
 ბებია
 ბებია ქალი
 ბანა
 ბანაობა — ბონუა
 გოგირდი
 ნახშირი
 ქვანახშირი
 ადამანტი
 ჯლიბა — ჭკირი
 ტილი — ტი(25r—v)
 რწყილი — წყირი კედლის-ტილა.
 — ლანდალა || კილაჰი
 წილი
 ხელიკი — ხველარი
 ბუზი — ჰანდი(|)
 ჰინჰველი — ჰიჰკიტია
 ბუნჰველი
 ყასაბი — ყასაბი
 ხორცი
 სალორე — ოსკ.

მე საღმე წა-
 ვალ —მა სოთინი შიღურქ
 . . . —მა ბლურც ლოგინც
 კითხვა —კითხირი
 დღეს —ამდღა
 გუშინ —გოღვა
 გუშინწინ —გოღვაწო(1)
 ზეგ —გელანი
 შარშან —გოწოს
 მომავალ
 წელს —წანას(26r—v)
 წელიწადი
 წლები —წანეფი
 ბევრი —ბრელი
 თაფლი —თაფური
 დათვი —თუნთი
 მგელი —ნგერი
 პასუხი —პასუხი
 . —მა ბკითხენქ
 . —სი კითხენქ
 . —თინა კითხენც
 . —ჩქი ბკითხენტ
 . —თქვა კითხენტ
 . . . . —თინეფი კითხენა
 მეყოლება
 . —მა ვოხვეწექ ლო-
 —რონც, სქუაქ. ქემა-
 შუასენი
 ჯაჰვი —ჯაჰვი
 მომეცი —ქომუჩი
 ძვირფასი —ძვირფასი
 . . . . —მაჰუცი
 წაკითხვა
 1—10 —mingrel
 . —ართი
 . —ეთრი
 . —პიჯი
 . . . . —ქვე
 დიკა

ჰეაფი
 . —ლეჩა
 . . . —ბეა
 ბეოლა
 (27r—v)
 ბეუტვა
 ის ბეუტავს
 ხნიერი —ხანიერი
 სუანი —შონი
 სვანეთი
 (svanet) —შონეთი
 ბაეში —ბოში
 . . —ბოში რენ ღო ძლაბი?
 გოგო —ცირა
 . —ბოშ-კოჩი
 . . —ქეგრი
 რწყილი
 ჩემი ასული —ჩქიმა ცირასქუა
 შუბლი —ყვა
 კბილი —კიბირი
 საინგილო
 ინგილო(-ები)
 ბალღინჯო
 თითი —კითი
 ტუჩი
 ბაგე
 ჩეჩნეთი
 ჩეჩენი
 ბოჩოლა —გინი(28r—v)
 ბელი —მარგვი
 . —თუნთიში მარგვი
 . —ნგერიში მარგვი
 . . —ტურაში მარგვი
 ბელა
 ტურა
 . —ლორონთი
 . —ლორონთგმე
 . —რგვალი
 . —ფულუა
 მრგვალი

. . . —პატგნი

დამცველი

მფარველი

. . . —სტოლსათფარი

გაკვეთილა —გაკვეთილი

ხელმწიფე —ხენწეფე

საწყალი —საწყალი

წყალობა —წყალება

თვალი

. —ორთვალი

. —სკვამი

. —ჭიქე

. —ჭიქე რე

. —ჭუქელი

. —ჭითა

ყრუ —ცუნგა

ბრმა —ცვერე

. —დიხური

. . . —ჭომიწი

ლირს —ლირე

. —კვარჩხალი

. —გვარგვალი (29r—v)

. —ქდლოდგით

. —ფშუნქ

. —ქემორთ

. —ქოთხუ

. . . —კითხ

გაფრთხობა —განთხება

. . . —ცხენი გვენთხებუ

შიში —შიში

. —ემარდულა

. —ვარდი ეშეერდუ

. —ბალანაქ მირდ

. —ქდდაყათ

. —ნიკოქ ჩილი ქდდაყათ

. . —ნიკო ჩილქ ქდდაყათ

. —თიქ

. —ურქენა

. —მა ძირქ

. —თის ურქ

. —თინემც ურქენა

. —თქვა გიჩქენა

. —ვარა

. —ვარა მა დო ვარა სი

. —მუ ჯოხო თის?

. . —მუ ჯოხო თეს?

. —მუ რჯოხი სი?

. —მუ რჯოხონა თქვა?

. —მუ გვარი რეთ თქვა?

. —მა ძალამი ჩხურუ

მაფუ

ძვირი —ძვირას

თფილისი —ქართი (30r—v)

ქართლეული

(-ეპი)

ქართლი

ასო

. —მა ვორდი ქართის

. —სი თეჭი ორდი

. —სი ორდი

. —თინა ორდ

. —ჩქი ვორდით

. —თქვა ორდით

. —თინეფი ორდეს

სხვილი —შხუ

. . . —ოჭიში

ჩემს უკან —ჩქიში უკახალე

. —ჭიყანა

. —უკულაში

. . . —ჩქიში უკულაში

ბებერი —ბადგდი

. . . . —არძო

ერთი მეო-

რესთვის —ართი მაეირაშო

ერთმანეთის-

თვის —ართიანიშო

მაგრატელი —მარგატელი

(ვაჰკერგნც)

.	—გიმუნანი	.	—ჩქიმი ნაჩინებუ
თხელი	—პეგრენც კვათენც	.	—მა მიჩინენც
.	—თხეტხე	.	—ხუმა გემუნანი
.	—უკუმელა		კოჩი
არავინ	—მითინი(31r—v)	.	—მოართი აშო
ვინმე	—მიდგარენი	.	—მეუ ვიშო
უკუნეთი		.	—გემოკერცხინუე
ჯოჯოხეთი		.	—უჩქ
.	—ქალარდი	.	—ოკუმუ
.	—მა მილუ ზარალი	.	—მიუმათ
საუზმე	—საკაკალო	მე რათ მინდა ღუქანი	
.	—ოკუმარე	ქალი მინდა მსუქანი.	
.	—მა ქემობრთი	მე რათ მინდა კონკა,	
.	—თენა ქუმურც	ქალი მინდა კონტა.	
.	—ქემორთი	.	—ქარუა
.	—შემილებუნა	დაეწერო? —დობქარაო?	
იარე		.	—დობქარათო?
.	—ქუმე	.	—კვათენც
.	—ირგენა	.	—ჯაყუა
.	—იბრგეჭ	.	—ყულეს ქვდმოსკდვ
.	—იბრგვთ	.	—ყულეს ქვდმოსკდვი
.	—ჯგირი	.	—ქოულუ
შური		.	—კითხულენც(33r—v)
მოშურნე		.	—ჩილც თხულენც
მე შშურს		.	—ხანტენც
.	—შურიში ღალა	.	—ბხანტენც
.	—მა შური მემილუ	.	—მოორც
.	—შური ინთხანც	.	—სო რე?
.	—ჯგირი შური ინთხანც	კვირა	—მარა
.	—ქარილი ბარათი	.	—ეირხოლო
ლუქი	—ლუქი	სჯული	—რჯული
ჩექმა	—ჩექმა	.	—ჩქიმი რჯული კოჩი
ყველი	—ყველი	სარჯული	
.	—ბიძი	.	—ოქარალი
.	—ჯიმალი (32r—v)	მწყერი	—ქყორი
იწვიმებს	—ლოკვენც	ბუზი	—ქანდი
წვიმს	—ქვენც	სკა	—სკა
წვიმა	—კვიმა	ბუცი	—ბუცი
.	—კვიმა მურც	გვერდი	—გვერდი

ნახევარი

. . . —დოგიჩუათო?
 . —დოგიჭუათო?
 . —ჭალა
 . —ჩუალა
 . —ნთხორუა
 . —დონთხორეს
 . —დასაფულეს
 ვარდი —ვარდი (34r—v)
 . —სი ფიქრენქ
 . —ჩქე ბგორგნთ
 . —ჩქე პკარგნთ
 . —თქვა გიჩქენა
 . —თქვა მიზოჯნთ
 . —მი ზოჯნთ?
 . —მი რეთ?
 ასე —ათაში
 . —მუკოქუნალი
 . —ველა
 . —ვაგაშკურინას
 . —ვაგაშკურინან
 . . . . —დუქარგნა
 ქილა —ქილა
 . —შხური
 . —ჩხომი
 კეტი —კეტი
 სიგრძე —გარძე
 . —კუნტა
 . —მუზმარე
 . —მალას
 . —ასახოლო
 . . . . —ათენა ღირ გვერდი
 მანათი, თუმანი-10r.
 ხელიკი
 ხევი
 ხევის თავი
 მეჯლისი
 სიკვდილი —ლურა (35r—v)
 . —ოქიში

. —უკახალე .

. —მა ხოლო ქემობრთი

. —ტენამი კოჩი

. . . —ქუკი

ლლა | ილლია—რლია

ქიპი —ჩუპა

. —ნაჩა კუჩხი

. —უნჩაში

. —ოძირაფალი კითი

. —შეკაში

შუა

გმირი

ნეკი

ცერი

.

—

—ქიჭე კითი

—

—

. —ხეშქაგური

. —ქემიღვით ჩაფულეფი

. —ნუ გილურქ

. —გილართი ქიჭე

. —ჩქარას გიბონით თქვა

ხე ღო პიჯი

გზა

ღელე

ძარღვი

გული

მკერდი

კუჭი

მუცელი

ფილტვი

ტყლიპი

ჩონჩხი

ღვირძლი

ჭაჭა

ნაწლავები

ტყავი

.

ჩუქება

.

—

—

—

—

—შარა

—ლალუ

—ჭერღვი

—გური(36r—v)

—კვდერი

—კუჭი

—ჭეარა

—ფიჯი

—ტყილი

—ჩონჩხი

—

—ჭაჭა

—ჭი

—ტყები

. —ოშემეში

—ჩუქება

. —ქემაჩუქ

. —მა თექ ვორექ, მარა

თინა თაქ ვარე

—თხორუა

—

წვერები	—ფრიმული	კოჭი	—წყურეკუჩხი
წარბები—წარი		ქუსლი	—ქურსი
ბიმბილო		ბალახი	—ოდირე
გაქნატელა		მღელო	—ნდელო
საყურე	—ოყუყე(37r—v)	თივა	—ნაცალა
ლოყა	—ღვა	თელა	—თელა
ფიქვი	—ფიქვი		• —წუ
წამწამი			• —თიფი
უბე		დაჩენჩხა	
ნიკაპი	—ნგკ	ჩენჩხი	
ლაპაპი(1)	—ლალაპი	ლობიო	
ლიპი	—ლპი		• —ყერძი
• •	• —გიდალი (კორი)		• —მუნაპა
ბარკალი	—კანკი	ნისლი	—ნისლი
	• —მა ხე იბწყუნე		• —ურა
• •	• —მიქ ოცოთ თოფი?		• —ჩე (38r).
ბარძაყი	—კუთი		

ბელა ვიკარის ავტოგრაფი: Ms 5204/6. წარმოდგენს ბ. ვიკარის მიერ ჩაწერილ ქართულ-მეგრული ლექსიკის ნიმუშებს. ქართულ სიტყვებს გვერდით მიწერილი აქვს—Kh; ხოლო მეგრულს—m. შესაბამის გვერდებზე ვიკარს მიწერილი აქვს აგრეთვე იმ ქართველთა სახელი და გვარი, რომელთაგანაც იგი იწერდა ამ სიტყვებს: „Lewarsi Mamaladze“ : (1r), „თალარაია“ (1r), ხოლო 34-ე გვერდზე სრულიად მოულოდნელად წერია „ზიჩი“, ალბათ, საუბრის დროს თუ ახსენეს დიდი მხატვარი.

ყველა ნიშნით, ბელა ვიკარს აღნიშნული მასალის უმეტესი ნაწილი მაინც ჩაწერილი უნდა ჰქონდეს დავით თოლორაიასგან. ჯერ ერთი, ამას გვაფიქრებინებს დასაწყისშივე ბელა ვიკარის ხელით მიწერილი „თალარაია“, ხოლო თვითონ ტექსტში მოცემულია იმ მეგრული ხალხური ლექსების ქართული თარგმანები, რომლებიც დავით თოლორაიას ხელით არის დაწერილი და ცალკე ინახება ბელა ვიკარის არქივში.

Khartul	Mingrel	Svaneth
მამა	მუმა	მამა
დედა	დიდა	დედ
ძმა	ჭიმა	მუხ
მზე	ბჟა	მიე
მთვარე	თუთა	ლო(რ)შტულ
ცა	ცა	დეც
მიწა	დიხა	გერ
ხელი	ხე	ტიტ
თითი	კითი	ფხულე
ცერი	დიდი კითი	ცერი
სალოკი თითი	მაძირა ფალი კითი	სალ ფხულე
შუა თითი	შქა კითი	ნესკა ფხულე
არა თითი	უსახელე კითი	მეჟეშტე ფხულე
ნეკი (თითი)	ჰიჰე კითი	კენჰალ (ფხულე)
ჰისკარი ჰიშკარი	ჰიშკარი	ყორ
ცხვარი	შხური	ლოლაქ
მწყემსი	ჰყიში	აფოსი
მდინარე	მალი-წყარი	მულ
მამალი (ქათამი)	მუბული	ენერ
დედალი (ქათამი)	დადული	ყვიჩ(kh. ყვინჩილა)
ყური	უჯი	დატ(მ)?
ძაღლი ქუცია	ჯოლორი	შტიმა
გველი	გვერი	ჟელ
მცურავი		ვიჭ
ცრემლი	ჩილაბური	ჰიმ
ჰიხინი	ჰირხინი	ერი
ცხენი	ცხენი	ჩაშ
ვირი	გვრხენი	წელო
ყროყინი	ღვრანც	ერ
ხვრინვა	ხვრხენი	ახერ
კაცი	კოჩი	მარე
ღმერთი	ლორინთი	ღერმეთ
ღრუბელი	მუნათა	მერო

თაფლი	თოფური	თე
სკა	ბუკი	ღებ
გეჟა	პეული	ჯუღვაი
ყვაფილი	ჭაღარდი	ლაირ
წიგნი	ჭელი	ფაყუ
ქული	რკინა	ბერეე
რკინა	ორჭო	თეთრი
ოქრო	ვარჩხილი	ვერცხლი
ვერცხლი	ლუნჯი	სპილენძი
სპილენძი	ლვინი	ღვინალ
ღვინო	ფერი	ფერი
ფერი	უჩა	აშხ
შავი	ყვინთელი	ყვინთელი
ყვინთელი	წვანე	წვანოლ
მწვანე	ქითა	წგრანი
წითელი	ჩე	თვეთენე
თეთრი	გაზარხული	ზაუ
გაზარხული	ზარხული	ლუფხ(უ)
ზარხული	დამორჩილი	მუქლვერ
შემოდგომა	ზოთონჯი	ლინთ
ზამთარი	კუმა	კვამ
კვამლი	კუჩხ	ჩიშხ
ფეხი	ჭა	იგვამ
ხე	ოჭიში	შიყ
ზურგი	ჭუა	ჭუა
ძუნა(ძუ)	ხვილარი	ამტავ
ხელიკი	ბალანა	ჩინჩულ
ყრმა (10—15 წ.)	ლეჭი	ხამი
ლორი	ჩხოლე	ფური
ძროხა (ფური)	გინი	ლუნა
ხბო	ირემი	ლაჩ(უ)
ირემი	ჭა	მუქ
რჭა	ართი]* ელთი,* აღთი	ემშელ]* ეშმუ,* ეღშუ
1. ერთი	ერი]* სორი	ერელ]* სერი
2. ორი	სუმი	სემა
3. სამი	ოთხი]* ანთხი (14- ვითანთხი)	ოშთხუ
4. ოთხი		

Kh.	m.	Sv.
5. ხუთი	ხუთი	ოხვიშტ
6. ექვსი	ამშვი	უსკვა
7. შვიდი	შქვითი	იშქვით
8. რვა	ბრუო	არა
9. ცხრა	ჩხორო	ჩხარა
10. ათი	ვითი)* ვათი	ეშთ
11. თერთმეტი]	*ათ + ერთ + მეტი] ვითართი	ეშთ-ეშხუ
12. თორმეტი-ათ + ორ + მეტი	ვითოერი-ვით + +დო + ეირი	ეშთერუ
13. ცამეტი-ათ + +სამ + მეტი	ვითოსუმი	ეშთსემი
14. თოთხმეტი	ვითანთხი	შთოშტხ(უ)
15. თხუთმეტი	ვითოხუთი	შთოხვიშტ
16. თექვსმეტი	ვითამშვი	ეშთუსქვა
17. ჩვიდმეტი	ვითიშქვითი	ეშთიშქვით
18. თვრამეტი	ვითობრუო	ეშთარა
19. ცხრამეტი	ვითოჩხორო	ეშთჩხარა
20. ოცი	ერა	ერვეშტ
21. ოცდაე[რთი]	ერიდლა[რთი]	ერვეშტ [ეშხუ]
30. ოცდაათი	ერიდოვითი	სეშეშტ
40. ორმოცი	ერანერი	ომტხვეშტ
50. [ორმოცდაათი]	[ერანერი [დოვითი]	ოხუშტეშტ
60. სამოცი	სუმენერი	უსქვეშტ
80. ოთხმოცთ	ოთხონერი	არეშტ
90. ოთხმოცდაათი	ოთხონერი[დოვითი]	ჩხარეშტ
100. ასი	ოში	აშირ
1000. ათასი	ანთასი	ეშთაშირ
სიყვარული	ყოროფა	გალატ
ტილო	ტილო	ბარდანა
ნიორი	ნიორი	ნიურა
სახლი	ჰუდე	ჭორ
თვალი.	თალი	თე
სათვალე	სათალო	სათვალ
შუშა	შუშა	ჭიჭა
დროშა	დროშა	ბაირახ
ბაირალი		

ბეჭელი	მარწყინდი	მგსკად
ქვეყანა	ქიანა	ქვეყანა
მორთულობა	მონწყილობა	მოწყობა
ჩიბუხი	სათმო	ყალიონი
ყალიონი	ყალიონი	
ჭიქა	ჭირქა	კათხ
ბაყაყი	გორდი	ბალაყი
ტკბილი	გემუანი	მუჭხვი
მწარე	კოლო	მულნი
თათი	თვათვი	ტატი
მახვილი	მახვილი	მახვილი
ღანა	ხამი	გიაჩ
ჩანგალი	ჩანგალი	ჩქიფ
ვარსკვლავი		ამტყვასკ
მარსკვლავი	მურიცხი	
ტყვია	ტყვია	ცხვი
სასაფლაბო (1)	სასაფლე	ლაშთხვი
საფლავი	საფლე	
ბორკილი	ბორკილი	ნაქა
გუთანი	გუთანი	ღენწყემ
კისერი	კისერი	კინჩხ
ყელი	ხორხობა	ყია
ტუჩი	ლერჩქვი	პილარ
პირი	პიჯი	ხარხ
ფილტვი	ფიჯვი	ყვიყვი
ენა	ნინა	ნინ
ცხვირი	ჩხვინდი	ლეფხვნა
თავი	ღუღი	თაუმი
თმა	თუმა	ფათუ
ულვაში	ოშმაში	ულმაში
წარბი	წარი	ნიქქა
ნიკაპი	ნკკ	გაგლა
ლოყა	ღენწყი	აყმა
კვერი	კვერი	კვართხ(ი)
ჩაქერი	კვეკვია	ურ(-ური)
ნალარა	ბარაბანი	დაირა
მთა	გვალა	ლახ(უ)

სარკე
ქვა
ველი
შიშველი
ქარი (ქარიშხალი)
სამაჯური
საყურე
ლოგინი
საბანი
ბალიში
ლები
მე მძინამს (I)
გამოვიღვიძე
მოხუცი
ყმაწვილი ახალ-
გაზრდა(kh.)

გაზრდა

კატა }
ციცო }

და
კბილი
თაგვი
პატარა
ქმარი
ქეიშა
ეშმაკი
მუხა
ნაძვი.
ბუჩქნარი
მარილი
ცოლი
პური
თბილი
კივი
რძე
ხეალ
დღე

სარკე
ქუა
მინდორი
ტუტელე
ბორია
სამანჯო
სამუჯო
ლოგინი
შქართუნი
ბალიში
ლები
მა ბლურს
გიმაქურცხინ
მოხუცებული

კატუ

და
კიბირი
ჭუკი
პიკე
ქომო[ნ]ჯი
ქეიშა
ეშმაკ
კყონი
ფიჭვა
პიჭეჩალეფი
ჯიმუ
ოსური
ქობალი
ტიბუ
რგილუ
ბუა
კუმე
დლა

სარკ
ბაჩ
შიშველი
ტიტველ
ბუქი
სამაჯური
ლემტმარ
ლაყვრა
საბანი
ბალიში
ლებ
მი მაგდი
ქონეცხ
ბეჩი
მახელვა

ციცუ

დაჩვირ
შტიქ
შტუგ
კოქოლ
კაშ
ხეინჭა
ეშმაი
ჯირა
ლუმირ
ჯირქ
ჯიმ
ენ(უ)
დიარ
ტებდი
მგცხი
ლგჯე
მგხარ
ლადი

გუშინ	გოლა	ლათ
დღეს	ამუღლა	ლაღი
წყალი	წყარი	ლიც
ბულბული	მეფშალია მეფშალია	მეპერ
შშვენიერი	ლამაზი	ხოჩა
შშვენიერად }	სკვამი	
გული	გური	გვი
ტყე	ტყა	ცხე
გზა	შარა	შუკა
სოფელი	სოფელი	სოფელი
ბუხარი (ფეჩი)	ბუხარი	ბუხარი
ყვავი	ყვარია	ყვავა
ქალი	ოსური	ზურალ
შვილი	სკუა	გეზალ
კალამი	კალამი	კალამი
ქალარი (I)	ქალარი	ქალარი
მელანი	მელანი	მელანი
აქ	ამმარ	ამერუ
იქ	თეჭი	ერერუ
კარგი	კგირი	ხოჩა
ღაბალი	პიკე	კოქოლ
ახალი	ახალ (ი)	მახე
დიდი	დიდი	ძღღღ
ვაშლი	უშქური	ვისკ
შხალი	სხული	ვიცხ
კაკალი (ნიგოზი)	ნეძი	კაკ
თხილი	თხირი	შტის
პერანგი	ოსარე	ფატანი
შალვარი	ძიქვა	შალვარი
ბალი }	ბალი }	ლარტამ
ბაღია }	ბაღია }	
სად არის?	სო რე?	იზე არი?
		" " მიშკეივ
ძალიან	ძალიან	ძღღღ
საქმე	საქმე	გვეშ
ბატე	ლორლონჯა	ბატე

Kh.	m.	Sv.
ხანი }	ხანი }	ხან
ღრო }	ღრო }	
გრილი	რგილუ	ქვეირ
ბოლო	ბოლო	ბოლო
ღამე	სერი	ლეთ
სალამო	ონჯუა	ნებოზ
დილა	ოქუმარე	ძინარ
მელა	მელა	მელა
ფრინველი }	ფრინველი }	მეპერ
ჩიტი }	ჩიტი }	ნეპოლ
ფოთოლი	ფურცელი	ბალე
მაგიდა	სტოლი	ტაბაგი
სკამი	კველა	სკამი
ლურსმანი	ლისუმარი	ლურსმანი
იატაკი	პოლ	ქერ
ფანჯარა	სარკე	აკოშკა
ხილი	ხილი	ხილი
ბალახი	ოდირე	მელი
კვარტი	კვარტი	კვირხლი
ნახშირი	ნოშკვერი	შიხ
ბეერი	ბრელი	ხვაი
კოტა	ქიქე	კოქოლ
მდიდარი	დიმდარ	დიდარდ
ლარიბი	ლარიბი	ლარიბი
ყრუ	ყუნგა	ყურმანჯ
ბრმა	ცვერე	თეურ
ზარმაცი	ორგული	ზარმაცი
რა?	ბუ	მაი
ნემსი	ლიში	ნესყ
ყველა	არწორო	მაგ
შშიერი	შკირენული	მაიდარ
ადვილი	ანდული	აში
სუბუქი }	ლექნი	ჩალტე
მჩატე }		
მსხელი	შხუ	მეგრე
სქელი	ფსქელი	სქელი
წერილი	ქიფე	ნეცინ

ლაპარაკი	რაგადი	გარგლა
გაჩუმიდით	გაჩენდით	გაჩენდით
მე ვრურჩულებ	ფურცქინუ	ფურჩულებ
ყვირილი	კიკინი	ლიყული
დასაწყისი	დაქყაფალი	ლაზნა
სიჩუმე	მურაგადრე(1)	
მკერდი	კვდგრი	მუქოდი
ნამჭა	წუ	ქემ
მორი	ტანიჭა	კურტანი
გულმკერდი	გულმკერდი	გულმკერდი
ძუძუ	ძუძუ	ლესი
გალია	გალია	გალია
ოხურათ	ოფსურათ	ლუშნუთ
ერი	ერი	ჯრი
ქართველი ერი	ქართული	ლუშნუ ერ
პური		
ყელი	ხურხი	ხეხრგნტ
პირი	პიჭი	ვიშკ(უ)
წვერი	წვანდი	
მშვილობა	მშვილობა	მშვილობა
ომი	ჩხუპი	ლიშიალ
ლომი	ლომი	
თხა	თხა	
თაფლი	თოფური	თუი
სკა		
ფუტკარი }	ფსკა	ღებ
კვერცხი	კვერცხი	ღგვრე
ურემი	ურემი	ურემი
ურმის თვალი		
„ გოგორა }	ბარბალი	
„ ბორბალი }		
წისკვილი	წისკვილი	ღგვერ
ტყავი	ტყავი	ტუფ
ბალანი	ფუტქური	ფოთ(უ)
ბედი	ბედი	ბედი
მტრელი	ტორიონჯი	მუგ
რკა	კა	მუქ

Kh.	in	Sv.
რწყილი	წყირი	ზესე
ტილი	ტი	ტიშ
ყმა } მონა }	მოარხე	მუახლგ
ანგელოზი	ანგელოზი	ანგელოზი
ჩქიფი } ჩამგალი }	შქიფ	ჩანგალი
ფიწალი	ფირწალი	ფიწალი
ბიგა } სამთითი }		
თევზი	ჩხომი	თებზ
საპონი	საპონი	საპონი
სიმღერა	ბირა	სიმღერა
ზღვა	ზღვა	ძულვა
ლამპა	ლამპა	ლამპა
გრძელი	გგნძე	ჯოდი
ჯიბე	ჯიბე	ჯიბე
ვაყა } ულაყი }	ვარყა	ვაყა } ულაყი }
ჭაკი	ჭაკი	ჭაკი
აქლემი	აქლემი	აქლემი
სოფელი	სოფელი	სოფელი
მწყერი	ქყორი	შყაყ(უ)
შიშინო } შეგარდენი }		
ძვალი	ძვალი	ჯიჯ(უ)
ფრთა	ფსუა	ლალე
მეგობარი	მოჯგირე	ლეულტ
პური	ქობალი	კვეცენ
მქსოველი	მაშუალი	მუჯალი
საცერი	ტყიბირი	ძვერა
შვრია	შვრია	ცხამ
შეფე	"	"
დედოფალი	"	"
ნალი	"	"
ქვრივი	"	"
თოვლი	თირი	მუს

შიმღერა	იბირა, ბირა	ლოლრალ
უნაგერი	ონანგერი	უნგირ
ყურძენი	ყურძენი	ყურძენი
ფეტვი	ფატი	ფეტვი
ქვაბი	კარდილა	ცხვად
ქია }	ქია	ქია
მატლი }	მუნტური	მუტ
ბუ	ლუ	ლორლოლ
გაფსკნილი(I)	გოსკვილი	გაფსკნილი
ნისლი	ნირსი	ბური
ზაზი	ზაზე	გურ რალი
ზარა	ზარე	ზარა
პატარა სარაკუნა	სარეგეშ	
უევანი	ერევანი	
კამეჩი	კამეში კამბეში	კამბეში
ლორი	ლეჟი	ხამი
მეწისკვილე	მეწისკვილე	მულგვერი
ცეცხლი	დაჩხირი	ლემესი
სისხლი кровь	სისხერი	ზისხ.
ბოლი }	ბოლი }	
კამლი(I) }	კუმა }	კეამ
ფუტი }	ფურტი }	
ამრგული	სარეგეშ	გუბანდი
ჯოგი	ჯოგი	ჯოგი
ბუდე	ოგვაჟე	საბდარ
საცოლო	საოსურო	ლეხური
რძალი	ნოსა	თერგლა
სიმაგრი(I)	მუანთილი	მუანთილი
სიდედარი	დიანთილი	დიმთილ
სიძე	სინჯა	ჩიქე
ქორწილი	დიარა	ქორწილი
მუხლი	ბირგული	ლულე
მხარა	ხუჯი	მხარი
ბეჭი	ოჩიში	ბარჯ }
ბეჭები	ოჩიშები	ბარჯალ }
ფეხის გული	ნარჩა	კიშხე ბერ
შუბლი	ზვა	ნიბგუა

საფეთქელი
 ინდაყვი
 გვერდები
 ენა
 ქაჩალი
 ქუსლი
 თეძო
 ყინვა
 წვიმა
 ტანისსამოსი
 ელვა
 ერბო
 ქრილობა
 თიკანი ციკანი
 კოვზი
 მათ[ხ]ოვარი }
 გლახა
 ჯოხი
 ყავარჯენი
 ჩრდილი[ი]
 ხმა
 აბრეშუმბი
 წმიდა
 თამბაქო
 ბელურა
 ტორილა
 პეპელა
 ავთმყოფი
 აქიმი }
 ექიმი
 მაქარი
 კუზი
 კუზიანი
 შშიერი
 შწყურვალე
 მუცელი
 ტვინი

საფეთქელი
 ღუჭი
 ხსილეები
 ნინა
 ხორა
 ქური
 თეძო
 ყინი
 ქვება
 ბარგი
 ვალი
 ებრო
 ქყოლირი
 ქაცარ
 კიზი
 მათხუალი
 კეტი
 მაჭუკი
 ორო
 ხონარი
 აბრეშუმბი
 წმინდა
 თუთუნი
 ბაღირე
 ტორიონჯი
 ფარფალა
 ლეხი
 დონტური
 " პუხუ
 ყუხუამი
 შკირენული
 ცუმენული
 ქვარა
 ტვინი

საფეთქელი
 უღნა
 ლესკარ
 ნინ
 ბელატი
 აგ(უ)
 კაჭა
 კვარემ
 აუღარ
 ლერეკ(უ)
 ელვა
 ერბო
 ლგქარ
 ნილაშტ
 ყოშ
 { მათხოვარი
 გლახა
 ფაუ
 ყავარჯენი
 მგნჩალ
 ერი
 აბრეშუმბი
 წმინდა
 თუთუნო
 ბელურა
 არკ
 პეპელა
 ლეგმერდე
 აქიმ

13'

" ლუტუნკვე
 მაიდარ
 მაფნარ
 ხან
 ტველ

Kh.	m.	Sv.
პირის სახე	პიჯიში სახე	ნირ(უ)
ზალი	ნიშანი	ნიშანი
ზანჯალი	ყამა სატყუარი }	ზანჯარი
ბორკა	ბორკა	ბორკა
ზარბაზანი	ზარბაზანი	ზარბაზანი
თოპი(I)	თოპი	თოფ
ფიშ[თ]ო ტამბაჩა(!) }		ტამბაჩა
ბოჭლომ	ბორჭომი	ლაკლიარ
ციხე	ციხე	ნაუბახ
შემოდგომა	დამორჩილი	მუცვერ
ზამთარი	ზოთონჯი	ლიუნთ
მე	მა	მი
შენ	სი	სი
იმან	თინა	ეჰის
ჩვენ	ჩქი	ხუი
თქვენ	—	—
ისინი	თინები	ეჰიარ
კარდალი	ჩუანი	კარდალი
თოკვი ბაწარი }	თოკი ბაწარი	თოკვი ბაწარი
მამა		
დედა		
ძმა		
და		
მზე		
ღმერთი		
ცა		
მთვარე		
მიწა		
ხელი		
თითი		
ცერი		
ფრხილი	ბირცხა	ცხა
მუჭი	ლიკვი	ჭუგმარდ
მაჯა	მანჯა	მაჯაშ

ძარღვი
 ლლიავი
 ბარკალი
 მე ვარ კარგი კაცი

მე მაყვს(1) დანა
 შენ გაყვს(1) დანა
 იმას აყვს(1) დანა
 ჩვენ გ[ვაქვს] დანა
 თქვენ გ[აქვთ] დანა
 იმათ ა[ქვთ] დანა
 აზრიანი კაცი }
 ჭკვიანი " }
 მეცნიერი " }

ლაძახება
 მე დაფუძახებ
 დაქვსიტება(!)
 მე
 აბდალი
 კურდღელი
 არაყი
 სამოტხე(!)
 რწყელი
 ჩინჩა
 ხაჭი
 დარსჯა(!)
 ბალი
 ახლობელი
 ახლო
 შორს
 ჩემთან
 მალა
 ქვეშ
 წინ
 უკან
 ამკედრიო }
 ამხარეს(!) }
 იმხარეს(!) }

ჭერღვი
 ლლია
 ახვალი
 მა ვორექე ჭგირი(1)
 კოჩი
 მა მილუ ხაზი
 სი გილუ ხაზი
 თის ულუ ხაზი
 ჩქი მილუნა ხაზი
 თქვა გილუნა ხაზი
 თინენც ულუნა ხაზი

უძახუ
 მა ქვდუძახქ
 ჩიოუნუა
 მა ჩიონგქ
 უქკუო
 ყურდღელი
 ონტვა

წყელი
 კიკილი
 ფუთქური
 დასაჯ
 ბალი
 ხოლოს
 ხოლო
 შორც
 ჩქიმი წკმა
 მაღალს
 თუდო
 წოხლე
 უკახალე

მოლეშე
 ბელეშე

ძარღვი
 ლალლიაშ
 კაცარი
 მა ხვი ხოჩა მარე;

მი მულა გიარ
 სი ჭუგვა გიარ
 ეჩის ზუგა გიარ
 ნაი გულგა გიარ
 სგეი ჭუგვა გიარ
 ეჯარს ზუა გიარ

თველიანი

ლიტული
 მი ჭატული
 ლიჩხუნე
 მი მაჩხუნე
 ღურაქ
 რაქ(უ)
 არაყი

რწყელი
 ჩიმჩა
 ფუთქური
 დასარჯუა
 ბალი
 ფედიას
 ფედიას
 ჯოდიას
 მიშგვა ცახან
 კგლტრი
 ჩუკან
 სგებინ
 ლეშკან

ლესქან

Kh.	m.	Sv.
ცუღდი(1)	არგუნი	კადა
სრული	სრული	მაშრი
ჩვეულება } ადათი		აღდათ
უბრალო		ცვილ
ინდაური		კოშია
ფარშავანგი		
ტოტი	მოელა	აშხალ
ოფლი	უფი	
წყარო	ინჰა	სარა გ
მოღი	ქმორთი	ქალერ
ტიტველა	ტიტველი	ტიტველა
ყმაყოფილი	დაბალ	კამარ
ყველი	ყვალ	თაშ
შალვარი	შალვარი	შალვარი
პერანგი	ოსარე	ფატან
ნიფხაგი	კურთა	არშვილ
ჩლუქი(1)	თათმანი	ჩლუქი წინდა
ხელთეთმანი	ხეშთათმანი	ხელთეთმანი
სარტყელი	ორტყაფუ	ლარტყ
მაუღი		
თვე	თუთა	თვე
ორშაბათი	თუთაშხა	თვეშტიშ
საშშაბათი	თახაშხა	თახაშ
ოთხშაბათი	ჯუმაშხა	ჯიმაშ
ხუთშაბათი	ცაშხა	ცაშ
პარასკევი	ობიშხა	ვებიშ
შაბათი	საბატონი	საბტინ
კვირა	ჟაშხა	მიმლაღელ ნაგზი
წელიწადი	წანამოწანა(1)	ზაი
დამთქნარება	შურიშიღალა	ქვინელიკელ
შებერვა	დინუბარი	ლიფული
ჩქარა	მალას	ჩქარღ
ნელათა	წყანართ	-m
ფორთხვა	ხოხუა	-m
სმენა	რჩქილა	მესმი
ხელისგული	ხეშიგური	-m

Kh.	m.	Sv.
ჯარაზი		თეტენ
სადგისი	ოღვიში	ბაბა
ბაბუა	ბაბუ	დადა
ბებია	დადი	არწივი
არწივი	არწივი	
{ კოლაუზი		შუკვე მუცვენე
{ გზის მაჩვენებელი!		
გაზომვა	ზგმუა	ლაზმა] ლიზმე
შავი		
ცხენი		
წითელი	ჭათა	წრნი
თეთრი	ჩე	თენთ
მდინარე	დიდი წყარი	ნქერ
ურემი		
ცხოვრება	ცხოვრებ	ცხოვრება
შოკვდომა	დოღურ	დაგრა
მჭედელი	მჭკალუ	მუშკოდ
ზღარბი	კატუზღაბი	ჯღაბი
სინდოთფალა	ტყაბიკატუ	მაღინტუ
კოცნა	ჯუღუა	ლიყალ
რუსი	რუს	
სამჭედლერი	ოჭკადლერეშ	ლაშკდაშ
სომეხი	სომეხა	სომეხი
ოსმალა	ტურქი	ტატარი
ჭაჭა	ჭაჭა	ჯაქ
ზრუნვა		
მხარე		
შიგნით	დინახალე	სგან
გარეშე	გალე	ქამენ
ჩხუბი		ლიშიალ
დღით	დღაშით	ლაღელ
ღამით	სერით	ლეთ
სალამოს	ონჯუას	ნებოზ
ტომარა	ტომარე	ტომარე
ბალიში	ბალიშ	ბალიშ
ნაყოფი		

დოლი		
დაფა		დაირა
ბარაბანი		
კედელი	კიდა	კვად
ელამი	ელამი	ბრუციანი
აღმოსავლეთი		
დასავლეთი		
ჩრდილოეთი		
სამხრეთი		
კიანური		
ცერი		
სალამური		საზანდარი
მოხვევა		
ჩახუტება	ქახუტო[ლ]ი	-m
დაპირება		ემბაცე
[გა]კრა	კკირუა	ლიქვეცე
მახე		
ხაფანგი		
სხაპი		
კუკური		
სახელო		ხენეე
ჯავშანი	ჯავშანი	აბჯარი
ჩაჩანი(I)		
ჭარგი	ჯგირი	ხოჩა
გლაზა		
ცუდი	გილაზა	ხოლა
მოკლე	კუტა	მეკვეშტე
გრძელი		ჯოდი
გძელი	გიძე	ლინტყვი
ყლაპვა	გვენოყირტი	
ლოკვა	სირკუა	ლილოკე
ატლაკვა		
სუფი		
ვიწრო		ნახეწი
ცოდვა		

მოსამართლე		
ფურთხა	დოფურთინუა	ლიტბუნე
ბუზი	ჰანჯი	პუზულ
ყეფა	ლალუა	ლიხმდე
ტალახი	ლეტა	ტალახი
გამზდარი	ჰკოლა	მეჩხფე
სუქანი	გვანილი	ლუგვარი
ს ა მუშაო	ომუშები	ლიმში
სანთელი		კირვენ
დალევა }	შუმა	ლითრე
სვამ }	შშუნკი	
შიში	შეკურენა	მაყლუნე
გასაღები }	კილა	კილტე
კლიტე }		
ნაფოტი	ნახაფული	ლატ
მოკტომა	ლურა	დაგრა
გაშობა(1)	გოტება	ლიფშტე
დავიღალე	დოვშურდი	ქემპამ
ციმბირი		
ეს	თენა	ალეს
ის	თინა	ეჩის
ხორცი	ხორცი	ლეულე
აქ	თაქ	ამეჩუ
იქ	აექ	ეჩე
აქითგან	ათაურე	ამხენქა
იქითგან	ეთაურე	ეჩენქა
ამაზე	თეშა }	ამაჟე
	თეშე }	
იმაზე	თიშა	ეჩეტი
თ ხ ოვნა	თხოალა	თხოუნა
საშვალი	ოშქარე	საშვალი
ლონე }		ლონე
ძალა }		
ხარშვა	ხაშუა	ლიჯბი
მონრაკვა	ჰვილი	მოტყაბ
მეგობარი	მოჭვირი	მეხვიბ
მტერი		ამახ(უ)

Kh.	m.	Sv.
ყვითელი		ლელატ
საყვარელი	ოროფილი	მღვარ
შეფიცვა	ფუჩაფა	ლიპიდელ
კითხვა	კითხერი	ქაფ
ტვართი	ოღალი	კუჩერ
სიმძიმე	ემშიკი(?)	
ეტლი		
მეეტლე		
სტუმარი	სუმარი	მუშგერი
პირის ცა	პიჯისცა	ხარხიდეც
ტკბილი	გემუანი	მუქხვი
მოფერება		
(ქარი) ქრის	იგანც	ბიქუ ლობელე
ლოცვა	შეხვეწა	-gr
ლული	პივა	-m
ღვინო	ღვინი	ღინო
სინათლე		ნარი
ქვეყანა	ქიანა	-gr
არაკი	არიკი	-gr-
ვინ	მი	იარ
რა	მე	მაილი
როგორ	მუქო	იიმეი
როდის	მუქანს	შომა
სად	სო	იმე
საით	სოიშა	იიმთე
საითგან	სოლე	იმხენ
პორტმანი		
საფულე	დუმაშნიკ	-gr
ფული	ფარა	ვარიჩილ
გამახსენე	ქოგმოშინი	მაშყიდ
დავიწყება	გოკყოლადა	ჩევეშტან
სახელი		ჟახე
უსახელო		უეხირა
მატყლი	მონტყორი	მატყ
გვიან		
აღრე		დოსკ
დაგვიანება		

Kh.	m.	Sv.
დაყოვნება		
მარჯვნივ	მარჯვანიშე	ლერსკვან
მარცხენით	კვარჩხანიშე	ლერთან
მაკრატელი		
საქმელი	ოკეომალი	ლეზებ
სამზარეულო	ქუხინა	-m.
მზარეულო	პოვარი	-m.
ცხვირსახოცი	პლატოკი	-m.
ქლიავი	დამაზი	კანქური
კირი		
საყურე	ოუყე	ლეშტმარ
შეხედულება	მეჭინელი	ლესტიშ
ატამი	ატამა	-gr.
სიარული		
იარე		
ხტომა	ესხაპუა	ლისენე
ნახვრეტი	პეიტე	მეფტე
ორმო	თხოზილი	-gr.
თხრა	თ[ხ]ორუა	ლიშთხარ
ლობე	ლობერი	ნაშხატუ
მესერა	მასარ	გალუან
ნაფურთხი	ნაფურტინა	ნატაბუნ
ფოლაქი	სადაფი	ლეზნა
დაქერა	დაკება	ლეყდანი
დაქერვა	ჭოფუა	ლირმი
ცოდნა	[რ]ჩქინა	მახალ
მე მაქქს	მა მილუ	მი მელა
ტყავი		
მოზვერი	მოზვერა	ლაზნა
ობობა	მოსანსია	ობობი
ქოვა	შევალა	ლიჯში
რჩევა	კითხირი	მეთერი
საზღვარი	ხურგი	აღურა
მოფიქრება		
შწენე		
კიტრი	კინტირი	კინტრი
ჯანმთელი		
ძმარი		ცმარი

ორსული
თამაშობა
ღმერთთან |
შშვიდობით (1)

ქუ
ცხოველი
მოძრაობა
ციგნის (1) ყდა

პწყარი

გვერდი

ბილიკი

ქუჩა

ძალი

შაქი

ცისარტყელა

ბური (?)

წყალი

წყეთი

ჩუხჩუხი }
შხაპუნნი }

ბავშვი

ქალი

შვილისშვილი

ბიძა

ბიცოლა

რზალი (1)

სული

ორთქლი

გული

წოვა }
მოწოვა }

ვიფიქრო

მწოვარა

კუთხე

კუნძული

მთა

მოკათუ
ლაფი
ლორწონთიშა
—————ით

რადი

შუკა

შარა

ჯოჯორა

უკული

ცაშეორტყაფუ

წყარი

ხონარაიან

ჩხაპუნს

ბალანა

ოსურსქუა

სკუაშსკუა

ბიძია

ბიცო

შური

ორჭი

გური

წუმა

იფიქრე

მაწუალი

კუნთხუ

ამატებული

გოლა

ღანაუ
ლოშტრალ
ღერთეში
შიდიბით
მაძაკვალ
ლუეარ

რადი

ლეჩკ

ბინიკა

-kh.

ქელ

ხონკვი

ღეცელარტყ

ლიც

-kh.

ბებშ

ზურაღ

გეზალ

გეზლაგეზალ

ბუბა

გიგა

ქვინ

ვერთქ

გვი

ლირგვან

ლისკორე

მუთრე

-kh.

ლაქონ

გორა

ვაჟე	რზენი	ნაჟ
ხიდი	ხიდე	ბოგ
ბოგირი	"	ბონდი
ჭა	იხჭა	
გვიმი		
რუ	ღალუ	კოკო ლიც
ამოღება	ეშაღალა	ლი კედ
დასხმა		
გავსება	ეფშაფა	ლიგეშოლე
პირის ბანა	პიჯის ბონუა	ლი ბრალ
სიარული	გილულა	ლიზი
მასხმა	გობუნა	ლიბდე
საესე	ეფშა	გვეში
ცარილი		
ქუჭი		
მონელება		
ფაში(?)		
ობოლი		
ტყე	ტყა	ცხეჟ
რუხვი(1)	შქირუ	რუხი
საზი ზღარი	გლახა	დაუ
საზარელი	გელოგილახა	დარე
მოხუცი	მოხუცებული	მერი
კალია	კოლ	მწწლა
შველა		
მოხმარება	მოხვარება	ლამეშ
დარჩენა	დოსკილადა	ჩულისედ
კბენა	ჩამინი	ლი[ე]ხბი
შებმა	მიკოკერუა	ჩყაცხე
მიცემა	მეჩამა	ქალიპდი
მარილი	ჯიმ	-მ.
დამარილება	ჯიმოლუა	ჩულიჯმი
მღერა	ბირა	ლიღრალ
გაგზაენა	ჯღუნა	ჭაჭაუზე
სიცილი	ძიცა	ლიცნალ
დავარცხნა	რცხონუა	ჩულიცხენი
სავარცხელი	ორცხონდი	ლარცხნი

ჩოთქი		
აღჭურვილვარ	მოწვადილებულ ვორექ	მოწადილხუი
შხუილი	ხონარი	ლესელი
შეილი	სკუა	გეზალ
ევინტი		დლუე
სწაულა	გურაფა	ლითფრი
ტირილი	გარა	ლიგენი
სირბილი	რულა	ლიქმე
დარაჯობა	ყურანდობა	ლიდრაჯი
ვანძრევა	დოქანჩალაფა	ლიქთუნე
ჩაწინხულა	კვარტის მეგამა	იიშთხუ
კვრა	გკოჯიკაფა	ლიქილქე
მული	ოხორასკილი	დაი
მაზლი	ოხორასკილი	ძმაი
დაქორწინება	დაგვირგვინება	დაქორწუნება
დაწერა	ქარუა	ლირი
კითხვა	კითხირი	ლიქელი
ანთება	მონტალემა	ლობდინე
ვაქრობა	შქერატუა	ლიდგე
ბაზარი		
ქურდობა	მახინჯობა	ლიქ(ე)თერ
გალება	გონჯამა	ლიკრენი
მძულს	მჯოგ	მასისკ
მრწამს	მიყორს	მანწამ
მძინაშს	ბლურც	მაგლი
შემიძლიან	შემილებუნა	მათიდ
პირველი		
მეორე	მაეია	მერმე
მესამე	მასუმა	მესმე
მე ვზიგარ	ვოხექ	სგურ
მე ვდგაგარ	მა გივორექ	მი ჟიხუმ
მე დავდიგარ	მა გილურქ	მი ხეიზულალ
მე მოვდიგარ	მა მურქი	მი ონლური
წალა ჩექმა	ჩექმა	
სკამი		
მეოთხე	მაოთხა	მოუშთხე
მეხუთე	მახუტა	მოხუშტე

Kh.	m.	ლვ.
მეჩქესე	მაძშეა	მოუსტვე
მეშვილე	მაშვეითა	მეიშვეილე
მერვე	მარუვა	მეროვე
მეცხრე	მაჩხორა	მეცხრე
მეათე	მავითა	მეიშტე
ამბავი	ანბე	ამბაუ
გუნდი	შაყარული	ლანყაუ
ფასი		
სადილი		
ეხლა		
მე ვარ	მა ვორექ	მი ხუი
შენ ხარ	თქუა რეთ	სი ხი
ის არის	თინ არე	სჯი ლი
ჩვენ ვართ	ჩქი ვორეთ	ნაი ლიდ
თქვენ ხართ	თქვა რეთ	სუაი ხიდ
ისინი	თინეფა რენა.	ჯიარ არის
შინ	ულეს	ქორს
სახლში		
ქორდი	მახინჯი	ქვითაილ
მე მინდა	მა მოკო	მი მაკუ
კერვა	კალა	ლიშხბი
გარეული	გალენი	-kh.
ცხოველი	შურდგუნილი	-kh.
სოფელი		
ხვალ	ქუმანი	მუხარ
გუშინ	გოლა	ლაა
ზეგ	ქუმე(!)	შგერან
გუშინწინ	გოლაწონ	ხონკილაათ
		მუხარეჩხენ
შემდეგ	უქული	ეჩანლო
სიტყვა		გარგლა
მართალი		
მტკიცე		ტკიც
კული	კულელი	აკვად
ბევრი	ბრელი	ხოაი
სუსტი		
წელა	წყინარო	წყინარი
წყინარი		

ჯვარი(+)	ჯვარი	
ცეკვა	სხაპუა	შუმპარ
ბატი	ლორლონჯი	ბატ
ქამარი	ორთუფაფე	ლატყ
ზორბა	სრული	კოლთხი
თასმა	ღველი	ღველი
კანი	კანი	
ძირი	ჩხვიჩხვე	ძირ
ფესვი }		
დამრიგებელი	მარიგებელი	მურგავი
კუბიკური	ოთხკუნთხული	ჯაფარა
ძეხვი }		
კუპატი }	კუპატი	კეპილ
ზღვა		ძულვა
არავინ	ართივარე	არარი
არათერი	მუთუნი	ღესამა
ღრმა	ტომბა	სკოდი
ფონი		ლაფან
ნაწილი		ნაწილ
კიბო	კიბოია	გრ.
სიჩქარე	=	=
კასარი	ვედრა	m.
ლაპატ	ლაპატკი	
ტრიალი	მუკორთა	ლისიფე
მორევი	მართუ	მალ
სამკედლო	ოკადრე	ლაშქდაშ
ჩვენება	ძირაფა	ლიწვენე
შეტომბა(I)	მეჩილათა	აშიბკა(I).
კალათი		
ნაბიჯი		
{ფოსტალი	ჩაფულა	m.
{ქოში		

kh. 1. ასსა ვკითხე
და ნება შენი
ათავო!

m. 2. ოშის ქოკით-
ხია დო ნება სქა-
ნი ათევა!

sv. 3. აშირს ლეხ-
ქელ. ნება ისგვი
ახსრულ!

თვითონ		თვითან
პატივისცემა		
რომელი იყო?	ნამ(უ)ორღლუ	იარ ლას?
პატივე		
ზოგი	ნამუთინე	ერხი
მარგალიტი		
კუპრი	-kh.	
გუთანი	ოლაფა	ლენწვიშ
დაფარცხვა	რარტუა	ლიჩადი
ხენა	ხონუა	ლიხნი
გაწურვა	გოწურვა	kh.
თესვა	თასუა	ლაში
მეავე	-kh.	მუხიმ
რამე	ნამუთინე	მალე
ბაწარი	თოკი	-m.
ყარაული	სტოროჯ	ყარვილი
სასწორე	სახწორი	-kh.
ლამურა	მერლამია	მელამა
კოცხი	ოკოსალი	ლანგაუ
თოხი	ბერგი	ბერგ
დახველება	ხვალუა	
გულს მერევა	გურც მერიებუ	
სტვენა	შეიტინი	
მოციქული		
შარშან	გოწოს	ნენა
შარშანწინ	გოწოხ	ხონკინენა
{ შემდეგ		
{ მერე	უკული	ეჩანლო
ჩქარა	მალას	ჩქარდ
ისე, ასე	ათენერო	ჯეი, ამეი
ამგვარად	არძაოართი	ამგვარად
{ თითქმის		
{ ძლივს	ითამ	ლო

ქსრულიად	ართო	ელურთ
{ ერთობ		
{ ძალიან	ძალამ }	ეზარ
{ ფრიად	ჭგირი }	
ძლიერი	მანგარი	ძღვდ
ფუტკარი	სჭა	ბუზულ
მერცხალი	მარჭიხოლი	შტავალ
ოფლი	(ვ)უფი }	უოფი
	უფუ }	
ცელი		მერჩილ
ნამგალი	მაგანა	ნაშტავ
ჭილევ	ხოლო	აჯალ
საჭმე		
წელი	წანა	ზაი
კვალი		ლულიენ
ნახშირი(1)	ნოშკერი	შის
ციგა	სანიკა(1)	ლობრა
თხილამური		{ თხილამ
		{ წია
რამდენი ღირს?	მეზმ ღირუ?	მაზუმთ ხაჯემ
{ უმჯობესი	უჯგუში	ხოჩილლი
{ უკეთესი		
კეთილი	ჭგირი	-ღრ.
მაიმუნი		
მუჭი	მუნაბილი	ჭურუბ
მეტი	უმოსი	ხოშა
ჩლუნგი	ვაკვანს	წაკატა
თხელი	თხითხუ	დათხელ
უფროსი	ურაში	მახემა
ვიდრე		
სუნი	შური	ჭუინ
ყველი	ყვალი	თაშ
წასვლა	ულა	მარე
ორივე	ქირხოლო	იერკედა
მიხაკი		პაპალ
სულერა(1)	არძართ	ერ შხული

Kh.	m.	Sv.
{ ბუზი { კოლო	კანჭი	კოლო
ნახვა	ძირაფა	ლიწედ
მაული		
საქირო		მაწახ
ღარახუნება	უკაქუა	ლიხახუნე,
რევა	უფაჩუა	ლიშმუნე.
ძლევა	ორჯგინა	ლიული
მფრინვა(1)	ფურინუა(1)	ლიპერ
ცისფერი	ცაშფერ	დეცეფერ
ძებნა	გორუა	ლითხელი.
ნახვა	ძირაფა	ლიხვიგ
თევზი	ჩხომი	{ ქალმახ { თევზი
ბადე		ბად
გაკეთება		ლოსყი
ცელვა	ცალუა	ლოქმე
ლეწვა	ჩაჩუა	ლიკლაფი
ფაფარი	ფაფარ	ფაფალ
ცრუობა	სიმტყუნე	ფირიქცევილ
ქმნა	ჭიმინუა	ჩომნას.
ვსვამ	ვშუნჭი	ხუთირე
ქუხს	გურჯინ(1)	ლირხუნე.
ქუხილი		
სთოვს(1)	თუნთს	შცუე
წვიმს	(კვენს)	
წვიმა	(კვიმა)	ურხე
თენღება	გოთანა	ლოურუე
ღამღება	სერუა	ლიმზოზე
სინათლე		ნარი
(განთიადი)		
საშუალო	ოშქარე	ნესკაშ
სიხარული		მახიად
მხიარული		ხარულ
ფხიზელი	ხერზელი	მახმარ
მთვრალი	შუმილი	მაშტმარ
მათხოვარი	მათხული	-gr

სხივი		
{ არ არის	ვარე	დესამრი
{ ვერ "		
გინდა თუ არა	გოკონდო ვარ	ჯაქუა მადე
კმაყოფილი	=	=
ყოველთვის	ირაო	ჩიგარ
{ ხოლმანდი (I)	სანდალი	=
{ გემი		
ნაფი	ნიში	ნაფი
თანაქი (I)	ქრუშკა (I)	= m
ყიღვა	ყიდირი	ლიყდი
ქეშნა	=	=
ყორანი	=	ლომალ
გომბიო	უვაბ	
გაფარჯინა (I)	მაჭუჯი	-kh.
გუშული	=	გეგო
ფქვილი	=	ფქქ
წველა	ქვალუა	ლიშკი
ლილა	=	=

ბელა ვიკარის ავტოგრაფი: Ms 5204/6 წარმოადგენს ვიკარის შიერ შედგენილ ქართულ-მეგრულ-სვანურ პარალელურ ლექსიკონს, ბევრ მათგანს დაძებნილი აქვს ოსური და აფხაზური შესატყვისობანი (ისინი ცალკე კვლევის საგანია). ხელნაწერის გვერდებზე გაფანტულია მინაწერები, საიდანაც ირკვევა იმათი სახელები, ვისგანაც იწყება ვიკარი აღნიშნულ ლექსიკას, აგრეთვე, ირკვევა მათი შეხვედრების ადგილიც: „mingr სიჭილაჲ, უნგრეთი, Eger, 18/7, 1916“, Eger, 18/7, 1916, ირაკლი მუკბანიანი“, „გიორგი კალანდაძე (ხიდოსთავი), ფრაკოვი, 9. IV“, „დავით საღჯაია (I), 9. IV“, „ბარკალია“, „კულუმბეგოვ იასონ“.

ბელა ვიკარის ლექსიკური პარალელები ძირითადად სწორია. ცალკეული უზუსტობანი უმეტესწილად შეიმჩნევა მეგრული და, განსაკუთრებით, შ. ონიანის დაკვირვებით სვანური სიტყვების ჩანაწერებში.

igavi (იგავი)
 dsiri (ძირი)
 dskaro (წყარო)
 tsotschal (ცოცხალი)
 kuri (ყური)
 h|stsa (ჰსცა)
 gundtha (გუნდთა)
 hsdzinavs (ჰსძინავს)
 amtsio (ამცნო)
 var (ვარ)

krui (ყრუი)

itkebdn (იტყებდენ) მ. 24:30. „და მაშინ იტყებდენ ყოველნი ტომნი ქტყეანისანი“.

igh|vidseb|dith (იღვიძებდით)

tsēmthana (ჩემთანა) მ. 26:38

m|dsin|areni (მძინარენა) მ. 26:40

ბელა ვიკარს ავტოგრაფი: Ms. 5203/9. ყოველი ნიშნით, იგი წარმოადგენს გიორგი ცისკარაულთან მეცადინეობის დროინდელ ჩანაწერებს ქართული ენის დასაუფლებლად. ამას გვაფიქრებინებს ჩანაწერებში მოყვანილი ციტატები „ახალი აღთქმის“ ქართულ თარგმანიდან. ბელა ვიკარის მოგონებიდან („ბუდაპეშტი სემლე“, ტ. 152, 1912) ცნობილია, რომ გიორგი ცისკარაულთან მეცადინეობის დაწყებისას, თავდაპირველად ისინი „ახალ აღთქმას“ კითხულობდნენ ქართულ ენაზე. ჭერჭერობით ეს უნდა ჩაითვალოს ბელა ვიკარისა და გიორგი ცისკარაულის ურთიერთთანამშრომლობის მაჩვენებელ პირველ დოკუმენტად.

რობერტ ბლანხუბანიძე

შახვედრები ქართველმეტან ებერში (1917 წ.)*

30. VOLLSTZUNG AM 11. JULI 1917

Beratung über die allgemeine Richtung der Tätigkeit des Instituts, im besondern die Herausgabe von Behelfen den Hochschulunterricht und eines Kartenwerkes zur Geschichte des alten orientis.

Der Sekretär verliest einen eingelaufenen Bericht von R. Bleichsteiner:

Über meinen Aufenthalt im k. u. k.
Kriegsgefangenenlager
Eger (15. Mai bis 25 Juni 1917).

Schon im Herbst vergangenen Jahres wurde ich von der verehrlichen Leitung des „Forschungsinstituts für Osten und Orient“ aufgefordert, eine Studienreise in das k. u. k. Kriegsgefangenenlager in Eger zu unternehmen mit der Aufgabe, dort an ossetischen und gruzinischen Kriegsgefangenen sprachliche und folkloristische Forschungen anzustellen. Widrige Verhältnisse und besonders die Schwierigkeit, von meiner vorgesetzten Behörde im G. Z. N. B. einen zweimonatlichen Urlaub zu bekommen, verschoben meine Abreise bis Mitte Mai dieses Jahres. Am 15. Mai trat ich meine Reise nach Eger an und fand beim Kommando des Kriegsgefangenenlagers eine in Jeder Hinsicht herzliche und gastfreundliche Aufnahme. Man wies mir Wohnung und Arbeit-

*. ვენის აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კვლევითი ინსტიტუტის შრომები ტ. 1, ვენა, 1917, გვ. 81—88. Berichte des Forschungsinstituts für Osten und Orient, herausgegeben von R. Geyer H. Uebersberger unter der verantwortlichen Schriftleitung von A. Grohmann Ersler Band, 1917, Verlag des Institutes, Wien I, Mülkerbastei 10, S. 81—88.

sraum im Lager an und gestattete meine Verpflegung aus der Offiziersmesse, so daß ich sorglos und ohne Zeitverlust meinen Studien nachgehen konnte. Leider waren die Verhältnisse, die ich im Kriegsgefangenenlager antraf für meine Arbeiten die denkbar ungünstigsten. Ich fand das Lager fast ganz von Gefangenen entblößt; am Tage meiner Ankunft gingen eben wider 700 Mann ab, die meisten Kriegsgefangenen waren in größerer oder geringerer Entfernung auf Arbeit geschickt worden. So kam es, daß ich nur wenig brauchbares Material zur Verfügung hatte. Unter solchen Umständen mußte die Ausforschung der Gefangenen über wirtschaftliche Verhältnisse ihrer Heimat von vornherein als aussichtslos unterbleiben, da mir die beschränkte Anzahl der Leute keine Möglichkeit bot, ihre Angaben gehörig zu kontrollieren und solche Ausforschungen nur dann Wert bekommen, wenn eine große Zahl von Personen aus verschiedenen Gebieten des betreffenden Landes zur Verfügung steht. Ich richtete daher mein Hauptaugenmerk auf sprachliche und folkloristische Untersuchungen und war so glücklich, wenigstens einige Gefangene anzutreffen, deren Intelligenz und Gedächtniskraft sie befähigte, mir eine ganze Reihe höchst interessanter Texte fast durchgehends folkloristischen Inhalts zu diktieren. In erster Linie ist hier der Gujrier Levarsi Mamaladze aus Hevi zu nennen.

Von ihm habe ich 6 lange Märchen, 6 Volkssagen, 7 kürzere folkloristische Stücke, 3 witzige Anekdoten, 1 altes historisches Volkslied, 34 Rätsel und 62 Sprichwörter.

Alle diese Texte Berücksichtigen mehr oder minder den gujrisch—gruzinischen Dialekt. Von dem Pschaven Iwan C'ik'lauri aus Svindadze, Kreis Tiflis, bekam ich eine Volkssage (Nr. 5). Von dem Kriegsgefangenen Grigori K'alandarišvili aus Lanchuti bei Osurgeti, Kutais, drei Rätsel. Wladimir Ask'urava aus Suhuti bei Osurgeti, Kutais, lieferte 67 Sprichwörter, der Imeretier Melit'on Lolua aus Kolobani, Kreis Senak'i, Kutais, ein selbstgedichtetes Kriegslied aus den Kämpfen vor Czernowitz 1914. Von dem kachetischen Fürsten (Tawadi) Wassilij Vahvahišvili aus Telavi erhielt ich ein altes Kriegslied. Letztgenannter Kriegsgefangener erwies sich trotz seiner Intelligenz und Bildungsstufe meinen Arbeiten gegenüber als zurückhaltend, ja unzugänglich. Texte in mingrelischer Sprache endlich nahm ich von dem Mingrel Samson Kvarachelia aus Dižgali, Kreis Sugdidi in

Kutais, auf. Es sind zwei umfangreiche Märchen, sechs Sprichwörter und sechs Rätsel.

Was nun die inhaltliche Seite der gesammelten Texte betrifft, so sind die Märchen durchwegs verschiedenen Typen der Gattung angehörig und ich hatte das Glück, Keine Varianten zu bekommen. Das belangreichste Stück (Nr 1) ist die Geschichte des Prinzen, der mit Hilfe der drei Tierschwäger und eines dreibeinigen Esels, beziehungsweise Pferdes, eine von einem Zauberer in ein Pferd verwandelte Prinzessin erlöst und die ihm später entführte wiedergewinnt. Nr. 2 «Aschenpuster und der dev» ist ein Bruchstück aus dem Märchen vom tapferen Schneiderlein, erinnert aber auch an die deutsche Heldensage von Dietleib, dem Sohn Biterolls, aus dem Amelungenkreis. Nr. 3 „Das goldene Ei“ ist ein Drei—Brüder—märchen, das bekannte Züge aus der Fortunatgeschichte bringt. Nr. 4 „Die zwei Schwestern“ enthalten das Märchen der neidischen Schwester, wobei eine Verbindung der Einleitung zur Parizâdegeschichte in Tausend und einer Nacht mit der Danaesage zu verzeichnen ist. Das nächste Märchen (Nr. 5) „Die zwei Brüder“ gehört dem Simsonotypus an und hat seine nächsten Verwandten am Balkan. Nr. 6 „Die Geschichte von Qaramani“ vereinigt den Midastypus mit Faladamotiven. Die Grundzüge der siebenten Erzählung bilden der „dankbare Tote“ und „Die Prinzessin im Sarge“. Märchen die gleichfalls am Balkan und in Rußland bekannt sind. Nr. 8 endlich erinnert im Anfang an die aus dem Schahnâme bekannte Bêzangeschichte, woran sich Motive der „Sechse kommen durch die ganze Welt“ schließen. Schon aus diesen dürftigen Angaben ergibt sich die Wichtigkeit der gesammelten Stücke in Sachlicher Beziehung, ganz abgesehen vom Sprachlichen. Verschiedene Märchen dürften wertvolle Bindeglieder zwischen der Märchenwelt Irans und der des Westens ergeben.

Von den Sagen behandelt die erste „Die Burg von Surami“ den auch bei uns im Mittelalter herrschenden Aberglauben, daß ein neuerrichtetes Bauwerk durch Einmauerung eines lebenden Wesens Dauerhaftigkeit bekomme. Nr. 2 „Die Steine von Ahalakaki“ bringt eigentlich bekanntes Märchengut. Nr. 3 „Bei Moc'amet'a“, Nr. 4 „Der See von Paliast'omi“ und Nr. 5 „Die Eiche mit Hand und Fuß“ sind ziemlich belanglos. Nr. 6 „Von wo sind Nachtigall, Goldamsel und Wiedehopf?“ ist eine Natursage. Nr. 7 „Acht'ala“ gehört in die Reihe 3 bis 5.

Die kleineren folkloristischen Stücke handeln von der Herkunft des Windes und des Donners, von der Nixe (Č'ink'a), den Schlangen (Gveli) und den Zauberern (K'udiani) mit ihrem Oberhaupt, dem gefesselten Rok'ap'i. Die drei Anekdoten bringen witzige Antworten von Guriern.

Was endlich die Rätsel und Sprichwörter betrifft, so dürfen sie mit den bereits vorhandenen, die in verschiedenen, meist russischen Werken zerstreut sind, Stoff genug zu einer Arbeit über diesen interessanten Zweig der Kaukasischen Volksliteratur liefern.

Wertvoller als die inhaltliche wird die sprachliche Verwertung der Texte sein. Ich stelle mir diese als eine Herausgabe der gesammelten Stücke samt wörtlicher und vielleicht auch freier Übersetzung vor. Weiters soll die Bearbeitung ein vollständiges Glossar, sowie eine grammatische Skizze ergeben. Jedenfalls sind die Texte umfangreich und reichhaltig genug, um ein genaues Bild des gruzischen Sprachbaues zu geben. Bei meinen Aufnahmen konnte ich natürlich auch die lautlichen Verhältnisse und den Akzent der betreffenden Sprachen hinlänglich beobachten.

Den Wortschatz des Gruzischen beleuchtet ein systematisches Wörterverzeichnis dieser Sprache mit Berücksichtigung der gurischen, kachetischen, imeretischen und pschavischen Mundart. Dazu kommt ein Vokabular der mingrelischen Sprache. Leider konnte ich mit dem einzigen Svanen, der sich im Lager befand, mit Pavle Gabuldani aus Bečo keine nutzbringende Arbeit leisten, weil seine geringe geistige Begabung eine große Zahl von Fehlern befürchten ließ, wie auch die angestellten Versuche zeigten, und weil jede Möglichkeit einer Kontrolle fehlte. Dazu kam, daß bei der Schwierigkeit der lautlichen Verhältnisse des Svanischen auch unter günstigeren Verhältnissen eine Sprachaufnahme keineswegs leicht gewesen wäre.

Die schwerste Enttäuschung bereiteten die Osseten. Ich hatte deren zwei zur Verfügung: Alexander Mukagow aus Wladikawkas und Wassilij Kulumbegow aus Tiflis, beide Kaufleute. Sie waren ziemlich unintelligent und wußten mir keine Texte zu geben, nicht einmal das kleinste Sprichwort. Sie schienen, was bei ihrem Beruf und Wohnort ganz begreiflich erscheint, dem Ideenkreis des ossetischen Vol-

kes ganz entwachsen zu sein. In vielen Fällen hatte ich den Eindruck, als ob sie ihre Muttersprache schon größtenteils vergessen hätten. Oft wußten sie von Dingen zwar die russische und gruzische Bezeichnung, aber nicht mehr die ossetische. Ich nahm auch mit ihnen eine Wörtersammlung auf, die jedoch nicht sehr reichhaltig ist. Indes hoffe ich wenigstens auf diese Weise eine Anzahl von noch nicht bekannten Wörtern der ossetischen Sprache miterhalten zu haben.

Weiters nahm ich die Gelegenheit wahr, den gruzischen und mingrelischen Teil des Erckertschen Buches über die Sprachen des kaukasischen Stammes durchzuprüfen. Dabei konnten nun in vielen Fällen Fehler berichtigt und Wortbedeutungen präzisiert werden. Das Erckertsche Buch, so wertvoll und einzig dastehend es in seiner Gesamtlage ist, muß in jedem einzelnen Falle mit großer Vorsicht benützt werden. Damit soll das Verdienst des Verfassers nicht geschmälert werden, der es als erster unternommen hat, der deutschen Wissenschaft einen neuen und dazu so schwierigen Sprachstamm zu erschließen. Bei einem solchen Erstunternehmen sind zahlreiche Fehler nicht zu vermeiden; sie entstehen eben durch die Mißverständnisse im Verkehr mit den Leuten, mit denen man sie macht. Dies konnte ich bei der Überprüfung selbst auf Schritt und Tritt wahrnehmen und ich vermag in vielen Fällen zu sagen, wie der Fehler bei Erckert entstandet ist. Vieles hätte sich indessen vermeiden lassen, wenn der Verfasser wenigstens mit den wichtigsten der aufgenommenen Sprachen von vornherein vertraut gewesen wäre. Es ist schade, daß man nicht auch die übrigen Sprachen, die das Buch berücksichtigt, in dieser Weise durcharbeiten kann, um so eine Neuauflage des Werkes herzustellen, die es vollkommen gebrauchsfähig machte.

Soweit die Ergebnisse meiner Studienreise. Ich habe noch die Pflicht für ihre Ermöglichung und die Bereicherung meiner Kenntnisse, die ich durch sie erfuhr, der verehrlichen Leitung des Forschungsinstituts meinen wärmsten Dank auszusprechen und bitte diese noch ein Dankschreiben an das Kommando des k. u. k. Kriegsgefangenenlagers Eger zu richten, das in so entgegenkommender Weise meine Arbeit unterstützte.

Besprechung des von R. Geyer vorgelegten neuen Satzungsentwurfes des Instituts.

32. VOLLSITZUNG AM 21. NOVEMBER 1917

Bericht von R. Bleichsteiner über Kaukasische Forschungen im k. u. k. Kriegsgefangenenlager zu Eger.

Schon im November 1916 wurde ich von der Leitung des „Forschungsinstituts für Osten und Orient“ dazu ausersehen, sprachliche Forschungen an kriegsgefangenen Kaukasiern im k. u. k. Kriegsgefangenenlager zu Eger anzustellen. Es war dabei in erster Linie an Osseten, aber auch an Angehörige anderer kaukasischer Völker gedacht. Leider verzögerte sich der Antritt der Reise durch verschiedene mißliche Umstände, besonders durch die Unmöglichkeit, vor Mitte mai 1917 von dem Präsidium der Zensurgruppen für Kriegsgefangenenkorrespondenz, wo ich tätig bin, einen längeren Urlaub zu bekommen. Die Zeit bis dahin hatte ich dazu verwendet, mich in das Georgische (Gruzische), die wichtigste der kaukasischen Sprachen einzuarbeiten. Während meines ungefähr siebenwöchentlichen Aufenthaltes in Eger konnte ich mit einer Anzahl von Angehörigen des südkaukasischen Sprachstammes (d. h. mit Georgiern oder, wie sie sich selbst nennen, Kartveliern im weiteren Sinne) Forschungen anstellen, und zwar mit eigentlichen Georgiern, Guriern, Imeriern und Mingreliern. Die Osseten ließen mich vollständig im Stich. Ich konnte von ihnen—es waren die Kaufleute Alexander Mukagow und Wassilij Kulumbegow, ersterer aus Wladikawkas, letzterer aus Tiflis—nicht nur keine Texte bekommen, sondern sie hatten sogar ihre Muttersprache beinahe verlernt. Kulumbegow verstand besser gruzisch als ossetisch. Um so mehr Erfolg hatte ich bei den Georgiern, welche, fast durchwegs intelligente Leute, nicht nur guten Willen, sondern auch ein gewisses Verständnis für meine Arbeiten zeigten. Ich konnte daher außer einer systematischen Wörterbuche der verschiedenen georgischen Mundarten eine ziemliche Anzahl meist folkloristischer Texte aufnehmen.

Diese Texte stammen: von dem kachetischen Fürsten (Tavadi) Wassilij Vahvahišvili aus Tiflis, von Wladimir Ask'urava aus

dem Dorfe Suḥuti im Kreis Ozurgeti (Kutais) und von Grigori K'alandarišvili aus Lančḥuli, Ozurgeti (Kutais). Weiters von den Imeretiern Melit'on Lolua aus dem Dorfe Kolobani, Kreis Senak'i (Kutais) und Iwan Dawidowitsch Kviladse aus Kutais von dem Pschaven Iwan C'ik'lauri aus dem Dorfe Svindadze bei Marienfeld in Kachelien, endlich von dem Mingrelier Samson Kvarachelia aus Dižgali, Kreis Sugdidi (Kutais).

Weitaus die größte Zahl der Texte bekam ich von dem Gurier Levarsi Mamaladze aus Hevi in Gurien, einem Agenten, der für Singers Nähmaschinen große Gebiete des europäischen und asiatischen Rußlands durchreist hatte. Er war unerschöpflich als Kenner der Volksliteratur, erzählte mir Märchen und Sagen, so wie er sie in seiner Kindheit gehört hatte, lieferte Sprichwörter und Rätsel und vermittelte mir auch die Bekanntschaft mit den übrigen Gefangenen, wofür ich ihm zu großem Danke verpflichtet bin. Er sprach nicht nur fließend russisch, sondern wußte sich auch schon deutsch auszudrücken, obwohl er sich dieser Sprache höchst merkwürdig bediente. Besonders fiel mir auf, daß er statt einfacher Verbalformen mit „sein“ bevorzugte; er sagte statt „ich liebe“ mir ist lieb, statt „ich traure, es tut mir leid, es schmerzt mich“ es ist mir unangenehm usw. Er zeigte großes Interesse für meine linguistischen Studien und hatte sogar Verständnis für meine Transkription der Texte....

1917 წლის 11 ივლისის სადგომა

მსჯელობა ინსტიტუტის მოღვაწეობის ზოგად გეზზე,
• შემდეგ კი უმაღლეს სასწავლებლებისათვის დამხმარე
სახელმძღვანელოებისა და ძველი აღმოსავლეთის
ისტორიის გამომცემის თაობაზე

მდივანი კითხულობს ბლაიზშტაინერისაგან გამოგზავნილ
მოხსენებას:

ეგერის ბანაკში ჩემი მივლინების ანგარიში
1917 წლის 15 მაისიდან 25 ივნისამდე

ჯერ კიდევ გასული წლის შემოდგომაზე აღმოსავლეთმცოდ-
ნეობის ინსტიტუტის საპატიო ხელმძღვანელობამ ეგერის ბანაკში

სამეცნიერო მივლინებისათვის მიმიწვია და დამავალა იქ ოსებთან და ქართველებთან ლინგვისტური და ფოლკლორული გამოკვლევები მეწარმოებინა. სხვადასხვა გარემოებამ და განსაკუთრებით ჩემი ხელმძღვანელობისაგან ორთვიანი შვებულების მიღების ნებართვამ მივლინებით გამგზავრება ამა წლის მაისის შუა რიცხვებამდე გამიჭიანურა. 15 მაისს ეგერს გავემგზავრე. იქ ბანაკის უფროსობა დიდი გულითადობითა და სტუმართმოყვარეობით შემხვდა. საცხოვრებელი და სამუშაო ოთახები ბანაკის ტერიტორიაზე მომიჩინეს. ხოლო რაც შეეხება კვების საკითხს — ნება დამრთეს ოფიცერთა სამზარეულოთი მესარგებლა. ასე, რომ სრულიად უზრუნველად და დროის დაუკარგავად შევუდექი ჩემ საქმეს. სამწუხაროდ, ტყვეთა ბანაკში ისეთ გარემოებებსაც ვაწყდებოდი, რაც საკმაოდ მიშლიდა ხელს მუშაობაში. ჩემი ჩასვლის დღეს 700 კაცი წაიყვანეს და ბანაკი ტყვეებისაგან თითქმის დაცარიელებული დამხვდა. ტყვეები ბანაკიდან მეტნაკლები დაშორებით დაჰყავდათ სამუშაოდ. ასეთ პირობებში ტყვეების გამოკითხვა თითქმის უიმედო იყო. ასეთ გამოკითხვებს კი ფასი მაშინ ექნებოდა, თუ ჩემს განკარგულებაში განსაზღვრული ქვეყნის ყოველი კუთხიდან შეყოლებოდნენ ადამიანები. ჩემი ყურადღება ძირითადად მიემართე ლინგვისტურ და ფოლკლორულ გამოკითხვებზე და ძალიან მიხაროდა, რომ შეეხვდი რამდენიმე ტყვეს, რომელთა ინტელექტუალურობამ და კარგმა მეხსიერებამ შესაძლებლობა მომცა მთელი რიგი თითქმის მთლიანად ფოლკლორული ხასიათის დიდად საინტერესო ტექსტები ჩამეწერა. აქ პირველ რიგში უნდა დაეასახელო გურული ლევარსი მამალაძე სოფელ ხევიდან. მან ჩამაწერინა 6 გრძელი ზღაპარი, 6 თქმულება, 7 მოკლე ფოლკლორული ესკიზი, 3 მახვილგონივრული ანეგდოტი, 1 ძველი ხალხური სიმღერა, 34 გამოცანა და 62 ანდაზა. ყველა ამ ტექსტში მეტნაკლებად გამოყენებულია ქართულის გურული დიალექტი. ფშაველი ივანე წიკლაურისაგან, რომელიც თბილისის მახლობლად შვინდაძედან (შეცდომაა ალბათ, გ. შ.) იყო, ჩავიწერე ერთი ხალხური თქმულება (№ 5); ლანჩხუთელ (ოზურგეთთან ახლოს, ქუთაისი) გრიგოლ კალანდარიშვილისაგან სამი გამოცანა; შუხუთელ ვლადიმერ ასკურავასაგან — 67 ანდაზა; იმერელი მელიტონ ლოლუასაგან (სენაკის მაზრა) — საკუთარი ლაშქრული, რომელიც 1914 წელს ჩერნოვიტთან წარმოებულ ბრძოლებზეა შექმნილი. კახელი თავადის ვასილ ვახვახიშვილისაგან (თელავი) ჩავიწერე ერთი ძველებური ლაშქრული. იგი, მიუხედავად თავისი მაღალგანსწავლულობისა, ჩემი სა-

* ქართული თარგმანი ვ. კავთიაშვილისა.

მუშაო ინტერესების საპირისპიროდ, მეტად სიტყვაძუნწი და მიუ-
კარებელი აღმოჩნდა. სულ ბოლოს სამსონ კვარაცხელიასაგან ჩა-
ვიწერე მეგრული ტექსტები (დიუგალი? ზუგდიდის მაზრა). ესენია:
2 დიდი მოცულობის ზღაპარი, 6 ანდაზა და 6 გამოცანა.

რაც შეეხება ჩემს მიერ ჩაწერილი ტექსტების შინაარსობრივ
შხარეს, ისინი ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებულ ტიპს განე-
კუთვნებიან, ოღონდ არ მქონია ბედნიერება ამა თუ იმ ტექსტის
ჩამდენიმე ვარიანტი ჩამეწერა. პირველ ზღაპარში, რომელიც მე
ჩავიწერე, მოთხრობილია ერთი უფლისწულის ამბავი, რომელმაც
სამეფო ვირის დახმარებით გრძნეულისაგან ცხენად გადაქცეული
მეფის ასული გაათავისუფლა და დაიბრუნა. № 2. „ნაცარქექია და
დევი“ არის ნაწყვეტი ერთი მშაპი მკერავის ზღაპრიდან, რომე-
ლიც ამავე დროს ერთ გერმანულ საგმირო თქმულებას მოგვაგო-
ნებს. კერძოდ, თქმულებას ბიტეროლფის ვაჟიშვილზე დიტლაიბზე
ამელუნგების ქვეყნიდან. № 3. „ოქროს კვერცი“ — ზღაპარი სამ
ძმაზე, სადაც ბედისწერის საკითხია დასმული. № 4. „ორი და“ —
მოგვითხრობს შურიანი დების ამბავს. იგი „ათასერთი ლამის“ ერთ
ზღაპარს უკავშირდება. № 5. „ორი ძმა“ — განეკუთვნება სიმსონ-
თა ტიპს, რომელთა მსგავსი ბალკანეთშიც გვხვდება. № 6 — „ყა-
რამანის ისტორია“ აერთიანებს მიდას ტიპს ფალადას მოტივებით.
№ 7 — შეადგენს ზღაპრებს „მადლიერი მიცვალებული“ და „პრინ-
ცესა სამარეში“, რომელნიც ბალკანეთსა და რუსეთში ერთნაირა-
დაა ცნობილი, და, ბოლოს, მერვე ზღაპარი დასაწყისში მოგვაგო-
ნებს „შაჰ-ნამედან“ ცნობილ ბეჟანის ისტორიას.

უკვე ამ ძუნწი მონაცემებიდანაც ნათელია, თუ რა დიდი მნი-
შვნელობა აქვთ შეკრებილ ზღაპრებს. ბევრი მათგანი ირანულსა
და დასავლურ ზღაპრებს შორის კავშირების გარკვევის შესაძლებ-
ლობას გვაძლევს.

თქმულებებიდან ყურადღებას იქცევს პირველ რიგში „სურა-
მის ციხე“, რომელიც ეხმაურება შუა საუკუნეებში ბევრგან და
მათ შორის ჩვენშიც გავრცელებულ ცრურწმენას, თითქოს ნაგე-
ბობა-სიმტკიცეს იძენს, თუ შენების დროს მის კედლებში ცოცხალ
არსებას ჩაატანენ. № 2 — „ახალქალაქის ქვას“ ჩვეულებრივ ცნო-
ბილი ზღაპრული სიკეთე მოაქვს. № 3. — „მუჰამედთან“, № 4. —
„პალიასტომის ტბა“ და № 5. — „ხელფეხიანი მუხა“ ნაკლებად
საინტერესოა არიან. № 6. — „საიდან გაჩნდა ბულბული, მოლა-
ღური და ოფოფი“? — ბუნების საიდუმლოებაზეა შეთხზული.
№ 7. — „ახტალა“ განეკუთვნება № 3—5 რიგის თქმულებებს.

პატარა ფოლკლორული ესკიზები ასახავენ ქარის, ჰეჰა-ქუხი-
ლის, ქინკის, გველის, კუდიანის და მათი მეთაურის როკაპის წარ-

მომავლობას. ჩაწერილი მაქვს აგრეთვე სამი მახვილგონივრული ანეგდოტი გურულებზე.

დაბოლოს, რაც შეეხება გამოცანებსა და ანდაზებს, უკვე ის, რაც ხელთა გვაქვს და რაც კიდევ გაფანტულია სხვადასხვა, ძირითადად კი რუსულ შრომებში, სოლიდურ მასალას იძლევა კავკასიური . ფოლკლორული ლიტერატურის ამ საინტერესო სფეროში სამუშაოდ.

აღნიშნულ ტექსტებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ლინგვისტური თვალსაზრისითაც. განზრახული მაქვს ამ ტექსტების რჩეულის გამოცემა სიტყვა-სიტყვითი და შეიძლება თავისუფალ თარგმანთან ერთად. მისმა შემდგომმა დამუშავებამ უნდა მოგვცეს სრულფასოვანი შენიშვნები და გრამატიკული მონახაზები. ყოველ შემთხვევაში, ტექსტები საკმაოდ მრავლისმომცველი და მდიდარია იმისათვის, რომ ქართული ენის თავისებურებათა ზუსტი სურათი მივიღოთ.

ქართული ენის სიტყვათა მარაგის განსაზღვრისათვის გათვალისწინებულ უნდა იქნას გურული, მეგრული, იმერული, კახური და ფშაური დიალექტებიც. სამწუხაროდ, ბანაკში ერთადერთი სკანი აღმოჩნდა — პავლე გაბულდანი ბეჩოდან, რომელთანაც რაიმე სასარგებლო მუშაობის ჩატარება შეუძლებელი გახდა. მისი დაბალი გონებრივი მონაცემები სერიოზული შეცდომების საშიშროების წინაშე მაყენებდა, მით უმეტეს, რომ კონტროლის არავითარი საშუალება არ გამაჩნდა.

ყველაზე უფრო ოსებმა გამიცრუეს იმედი. ჩემს განკარგულებაში იყო ორი ოსი: ალექსანდრე მუკაგოვი ვლადიკავკასიდან და ვასილ ყულუმბეგოვი თბილისიდან — ორივე ვაჭარი. ისინი უალრესად გაუნათლებლები იყვნენ და ვერაფერის მოყოლა ვერ მოახერხეს. ერთი ანდაზაც კი არ იცოდნენ. როგორც ეტყობოდათ, თავისი პროფესიისა და საცხოვრებელი ადგილის გამო სრულიად მოწყვეტილიყვნენ ოსური სულიერი ცხოვრების სფეროს. ხშირ შემთხვევაში ისეთი შთაბეჭდილებაც მრჩებოდა, რომ თავიანთი მშობლიური ენაც დავიწყებული ჰქონდათ.

ვისარგებლე შემთხვევით და შევეცადე ერკერტის წიგნის — „კავკასიელ ტომთა ენის შესახებ“ — ქართული და მეგრული ნაწილი გადამემუშავებინა. შევძელი ბევრგან შეცდომები შემესწორებინა და სიტყვათ მნიშვნელობა დამეზუსტებინა. ერკერტის წიგნს საერთოდ დიდი სიფრთხილით უნდა გამოყენება. თუმცა არავითარ შემთხვევაში არ უნდა დავამციროთ წიგნის შემდგენლის როლი, რადგანაც მან პირველმა მოჰკიდა ხელი საქმეს, რომლითაც

გზა გაუხსნა გერმანელ მეცნიერებს ახალი და მეტად ძნელი ენობრივი ჯგუფისაკენ. ასეთი პირველი წამოწყების დროს ბევრი შეცდომისაგან თავის დაზღვევა მეტად ძნელია. მე ამაში ყოველი ფეხის ნაბიჯზე ვრწმუნდებოდი, როცა ხელახალი დაკვირვება წამოვიწყე. ხშირ შემთხვევაში ახსნაც კი არ შემეძლო, საიდან იჩინა თავი ამა თუ იმ შეცდომამ ეკერტთან. სამწუხაროა, რომ აღნიშნულ წიგნში ვერ მოხვდა ბევრი სხვა ენაც, რომელსაც ავტორი ითვალისწინებდა; ამიტომ გადამუშავებული ახალი გამოცემა კიდევ უფრო სრულყოფილს გახდის ამ წიგნს გამოყენების თვალსაზრისით.

ასეთი იყო ჩემი სამივლინებო თავგადასავალი. თავს მოვალედ ვთვლი, მაღლობა გადავუხადო მივლინების ორგანიზატორებს მისი მოწყობისა და ჩემი ცოდნის გაღრმავებისათვის. ასევე მაღლობა მინდა გადავუხადო სამხედრო ტყვეთა ბანაკის ხელმძღვანელობას ჩემთვის კარგი სამუშაო პირობების შექმნისათვის.

1917 წლის 21 ნოემბრის სხდომა

ბ ლ ა ი ხ შ ტ ა ი ნ ე რ ი ს მ ო ხ ს ე ნ ე ბ ა

„კავკასიური გამოკვლევები ეგერის ბანაკში“

1916 წლის ნოემბერში „აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა“ შემარჩია ეგერის ბანაკში ფოლკლორული და ლინგვისტური გამოკვლევების საწარმოებლად. უპირველესად ყოვლისა, იგი გამოიზნული იყო ოსებზე და შემდეგ კავკასიის სხვა ხალხებზე დაკვირვებისათვის. სამწუხაროდ, სხვადასხვა მიზეზებით გამგზავრების დრო გაჟიანურდა. 1917 წლის მაისისათვის სამხედრო ტყვეთა ბანაკის კორესპონდენციათა საცენზურო პრეზიდენტმა ხანგრძლივი შევებულების ნება დამართო. ხოლო ნებართვის მიღებამდე დრო კავკასიაში ყველაზე მნიშვნელოვანი ენის — ქართულის, გაცნობისათვის გამოვიყენე. ეგერში ჩემი შვიდკვირიანი მივლინების პერიოდში შევძელი მეცნიერული დაკვირვება მეწარმოებიდან სამხრეთკავკასიის ტომთა წარმომადგენლებზე, კერძოდ ქართველებზე (როგორც ზოგადად თავის თავს უწოდებენ) — გურულებზე, იმერლებზე, მეგრელებზე, ოსებმა კი საქმე მთლიანად ჩამიგდეს. ისინი ვაჟრები იყვნენ: ალექსანდრე მუკაგოვი და ვასილ ყულუმბეგოვი. პირველი — ვლადიკავკასიიდან, მეორე — თბილისიდან. მათ არა თუ რაიმეს გადმოცემა არ შეეძლოთ, საკუთარი მშობლიური

უნაც კი დავიწყებოდათ. ყულუმბეგოვმა ქართული უფრო კარგად იცოდა, ვიდრე ოსური. ყველაზე წარმატებით ქართველებთან მიხედობოდა მუშაობა. ისინი ინტელიგენტი ხალხია და არა მარტო კეთილგანწყობილებას იჩენდნენ, არამედ ჩემი სამუშაო სპეციფიკისაც გარკვეულად ესმოდათ. სწორედ ამის წყალობით, შესაძლებლობა მომეცა გარდა ქართული ენის სხვადასხვა დიალექტის სისტემატური ლექსიკონის შედგენისა, საკმაო რაოდენობის ფოლკლორული ტექსტებიც ჩამეწერა.

ეს ტექსტები მომაწოდეს კახეთის თავადმა ვასილ ვახვახიშვილმა (თბილისი), ვლადიმერ ასკურავამ (ოზურგეთი, სოფ. შუხუთი), გრიგოლ კალანდარიშვილმა (ოზურგეთი — ლანჩხუთი), იმერელმა მელიტონ ლოლუამ (სენაკის მაზრა, სოფ. კოლობანი), ივანე დავითის ძე კვილაძემ (ქუთაისი), ფშავემა ივანე წიკლაურმა (კახეთი, სოფ. შვინდაძე?). დაბოლოს მეგრელმა სამსონ კვარაცხელიამ (ზუგდიდის მაზრა — დიეგალი).

ბევრი ტექსტი ჩამაწერინა გურულმა ლევარსი მამალაძემ (სოფ. ხევი). იგი საეპრო წარმომადგენელი იყო და ზინგერის ტიპის საკერავი მანქანისათვის ევროპის ბევრი ქვეყანა და მთელი რუსეთი ჰქონდა მოვლილი. მან ქართული ფოლკლორის ბრწყინვალე ცოდნა გამოამჟღავნა მიყვებოდა ზღაპრებსა და ლეგენდებს ისე, როგორც ბავშვობაში მოესმინა, მაწერინებდა ანდაზებსა და გამოცანებს და მაცნობდა ჩემთვის საჭირო სხვა ტყუეებს, რისთვისაც დიდად დავალებული და მადლობელი ვარ მისი. იგი ქართულის გარდა თავისუფლად ფლობდა რუსულს და გერმანულადაც შეეძლო თავისი მოსაზრებების გადმოცემა. თუმცა ამ ენაზე მეტად თავისებურად ლაპარაკობდა. განსაკუთრებით ყურში მხვდებოდა, როცა გერმანულ მარტივ ზმნურ ფორმას აღწერილობითი „ყოფნით“ გადმოსცემდა...

იგი ძალიან დიდ ინტერესს იჩენდა ჩემი ლინგვისტური საქმიანობისადმი და გარკვეულ ცოდნასაც კი ამჟღავნებდა ტექსტების ტრანსკრიფციული ჩაწერისას...“.

МАТЕРИАЛЫ ИЗ АРХИВА БЕЛА ВИКАРА

Резюме

До сегодняшнего дня неослабевающий интерес вызывает история первого полного поэтического перевода поэмы Руставели «Витязь в барсовой шкуре» («Вепхисткаосани») на венгерский язык, благородный труд и заслуги Бела Викара, которому как венгерские, так и грузинские ученые (Д. Радло, М. Иштванович, Л. Тарди, П. Шелкен, Г. Бакрадзе, Гр. Цецетели, Г. Чимакадзе, С. Клдншвили, Ал. Барамидзе, И. Мегрелидзе, Л. Менабде, С. Турнава, Дж. Гагнидзе и др.) посвятили немало своих работ.

Профессор Бела Викар (1859—1945), известный исследователь угро-финского фольклора и этнографии, был избран членом-корреспондентом Венгерской Академии наук и почетным членом Финской Академии наук. Кроме того, Б. Викар прославился как непревзойденный переводчик «Калевалы» на венгерский язык. Именно в период начала работы над «Калевалой» в 1889 году Бела Викар встретился в финском селе Лахта с Михаем Зичи. Он хотел склонить известного художника к иллюстрированию «Калевалы», но получилось наоборот: М. Зичи познакомил его с «Вепхисткаосани», изданном в 1888 году Г. Картвелишвили и блестяще иллюстрированным самим Зичи, и посоветовал молодому венгерскому переводчику перевести бессмертное творение Руставели на родной язык.

Бела Викар не смог тогда взяться за это дело, так как все его думы и помыслы были направлены на «Калевалу». Этот грандиозный труд он закончил в 1908 году. Теперь уже можно было приступить к осуществлению обещания, данного им Зичи двадцать лет назад. Для работы Викар располагал несколькими изданиями «Вепхисткаосани», среди них подаренным ему Зичи изданием Картвелишвили, одним русским переводом, а также словарем Д. Чубинашвили и грамматикой грузинского языка А. Дирра; одновременно он приступил к изучению грузинского языка. Однако, по свидетельству самого Викара, «на основании моих предыдущих за-

нятий я заключил, что изучил не древний язык Руставели, на котором говорили в XII веке, а современный грузинский, ... что я, должен был сделать, чтобы слово, данное мною Зичи и самому себе, не оказалось бы пустопорожним?».

Настоящим спасителем Викара в этом деле, явился один молодой грузин, которым, как это сегодня установлено (М. Иштванович, Д. Гагнидзе), был Георгий Цискараули. По словам Викара, Цискараули дословно переводил ему поэму на языке эсперанто. Он записывал перевод, а потом облакал его в стихотворную форму. Викару оставалось перевести еще 10—12 листов, когда его помощник-грузин покинул Будапешт и больше туда не возвращался (Д. Гагнидзе). В 1912 году началась война в Болгарии, куда он отправился добровольцем (Гр. Церетели).

Таким образом, Б. Викару осталось перевести заключительную часть поэмы. Однако и здесь нашлись новые помощники. Их имена Б. Викар, правда, не сообщает, но прямо пишет, что имел связи со многими военнопленными грузинами в разных местах тогдашней Австро-Венгерской империи (М. Иштванович). Из них в научной литературе известны были только Григол Илларионович Церетели и Давид Самсонович Толорая.

Таким образом, до самого последнего времени помощниками Бела Викара в переводе «Вепхисткаосани» на венгерский язык специалисты считали трех грузин — «Георгия Цискараули, который на языке эсперанто перевел большую часть поэмы, последнюю же часть, в объеме 10—12 страниц, с помощью немецкого языка перевели Б. Викар в 1915 году Григол Илларионович Церетели и Давид Толорая» (Д. Гагнидзе).

Будучи дважды в научной командировке в Венгерской Народной Республике (1970, 1973), мы имели возможность ознакомиться с архивом Бела Викара, хранящимся в отделе рукописей Академии наук Венгрии и обнаружить некоторые новые документы. В частности, грузинские рукописи: «Разбойник Како» Ильи Чавчавадзе, «Наставления матери» Г. Чаладидели, тексты грузинских народных игр, песен и стихов, записанных в 1915 году Григолом Церетели и Давидом Толорая. Особенный интерес вызывают записанные красивыми грузинскими буквами самим Бела Викаром тексты грузинских народных песен и афоризмов, приписываемых Руставели.

Оказалось, что Б. Викар интенсивно изучал грузинский язык. В архиве обнаружили составленные переводчиком лексикологические материалы — грузинские слова, образцы грузинской разговорной речи, приветствие — рядом с которыми Викар дает их немецкие и французские соответствия.

Кроме этого, были выявлены две довольно большие связи автографных записей, которые представляют собой составленные Б. Викаром грузинно-мегрельско-сванский словарь (встречаются и их абхазско-осетинские соответствия). Лексикон датируется 1915—1916 годами. Это предопределяет глубокий интерес Б. Викара к грузинскому и картвельским языкам и открывает совершенно новую страницу в освещении его работы в этом направлении. До сегодняшнего дня нам не было точно известно, насколько владел Бела Викар грузинским языком, насколько умел писать и читать по-грузински. Найденные материалы проливают свет на эти вопросы. Что особенно примечательно, в этих рукописях выявлены неизвестные доселе имена грузин, тесно сотрудничавших с Бела Викаром. В своих публикациях Викар, правда, говорил о своем знакомстве со многими грузинами, попавшими в первую мировую войну в Австро-Венгрию, однако конкретно не называл их имена. Поэтому многие специалисты даже подвергали сомнению довольно общие сообщения Бела Викара, так-как имена их были неизвестны до последнего времени: это Георгий Каландадзе, Давид Саджая, Леварси Мамаладзе, Ираклий Мукбангани, Сичинава, Баркалая, осетин Ясон, в котором говорили в XII веке, а современный грузинский,

С их помощью Викар записывает грузинские, сванские, мегрельские, абхазские, осетинские слова, изучает грузинскую речь. Из приписок на рукописях становится известно время и место их встреч: Егер, Фраков, 1915—1916 годы.

Естественно, встает вопрос: все ли упомянутые грузины принимали участие в переводе «Вепхисткаосани» на венгерский язык?

История первого полного перевода «Вепхисткаосани» на венгерский язык представляется нам следующим образом: правда, Бела Викар изучил и знал грузинский язык, однако не настолько, чтобы свободно и самостоятельно переводить Руставели. В этом деле ему помогали грузины. В частности, большую часть «Вепхисткаосани» в 1909—1912 годах Викар перевел с помощью Георгия Цискараули, а заключительную часть в 1915 году — при содействии Григола Илларионовича Церетели. Для надлежащего понимания текста Викар в первом случае пользовался эсперанто, а в другом — немецким языком. Перевод был завершен и издан в 1917 году в Будапеште. Что касается Давида Толорая и других грузин (Георгий Каландадзе, Давид Саджая, Леварси Мамаладзе, Ираклий Мукбангани, Сичинава, Баркалая), Викар сотрудничал с ними в основном с целью изучения грузинского и картвельского языков и для своих лингвистических изысканий, в частности, для установления первоначальной природы и родства венгерского и кавказских языков.

პირთა საძიებელი

- აღენი 23
 აღიოშინა ლ. 10, 15
 აღუქანდრე შესაშე 14, 15, 18
 ანთელავა ა. 25
 ანდლულაძე ლ. 6
 ასკურავა ვ. 38
 აღფენიძე ვლ. 50
 აშბოთი ო. 16
- ბალშონტი კ. 49
 ბარათაშვილი ნ. 51
 ბარამიძე აღ. 3, 13, 23, 56
 ბარკალაია 35, 38
 ბარტდინსკი ი. 17
 ბაქრაძე გ. 3, 13
 ბენიაშინი ლ. 7
 ბერიძე ვ. 50
 ბირო მ. 50
 ბლაიხშტაინერი რ. 38
- გაგნიძე ჯ. 3, 5, 6, 7, 10, 13, 16, 17, 19, 22, 25, 29, 29, 33—35, 56
 გამყრელიძე თ. 50
 გაწერელია ა. 40
 გოლიაძე ო. 4, 15
 გომბოში კ. 50, 51
 გორდენიანი ბ. 10, 13
 გუდავა ტ. 59
 გურული კ. 40, 51
- დანტე 40
 დირი ა. 16, 17
- ვახვახიშვილი ე. 38
 ვეორეში შ. 3, 5, 6, 7, 51
 ვეკარი ბ. 3 შმდ.
- ზემპლენი ა. 3, 39
 ზიჩი მ. 7, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17—19, 40, 49
- თამარ მეფე 14
 თოლორაია დავით 20—22, 24, 25, 27, 29, 31, 34—38, 57, 58, 81
 თოლორაია დიანა 25, 35, 68
 თოლორაია სამსონ 25
 თოფურია ე. 23
 თურნავა ს. 3, 19
- იეში დ. 5—7
 იმერლოშვილი ე. 8
 იშტვანოვიჩი მ. 3, 5, 16, 19, 20, 22, 23, 32, 38, 39, 40
- კალანდარიშვილი გ. 38
 კალანაძე გ. 35, 38
 კაშუსი 39
 კოშუტი 7
 კულუმბეგოვი ი. 35, 38
 კენი ო. 23
 კვარაცხელია ს. 38
 კლდიაშვილი ს. 3, 20, 24, 35
 კომიატი ი. 3
- ლაისტი ა. 17
 ლიბერმანი ი. 17
- მაშალაძე ლ. 35, 38
 მარი ნ. 55
 მახათაძე ნ. 6, 29
 მედეა 40
 მეგრელიძე ი. 3, 13, 56
 მენაბდე ლ. 3, 4, 8, 10, 13, 19, 39
 მეუნარგია ი. 10, 15, 17, 18, 49
 მეტრეველი ლ. 56
 მროველი ლ. 40
 მუქბანიანი ი. 35, 38
- ონიანი შ. 56
 ორტუტაი დ. 51

პაშუტი ლ. 51

რაბი ე. 51

რადო დ. 3, 4, 7, 10, 133, 15, 16, 19, 40,
50, 51

რომანი ი. 3

რონოი მ. 49

როსტომი 39

რუსაძე ო. 23

რუსთაველი შ. 3 შმდ.

სამუშია კ. 58, 59

საჭაია დ. 35, 38

სეგედი-მოლნარი გ. 49

სეჩენი 6, 7

სვანიძე ალ. 23

სიაუში 39

სიხარულიძე ქს. 50

სიკინავა 35, 38

ტარდი ლ. 3, 13, 38, 39, 40, 50

ტოლნაი გ. 51

ტომპოში ე. 50

ტოტი ტ. 50

ურუშაძე ა. 40

უორდროპი მ. 17, 24

ფარაგო ი. 3

ქართველიშვილი გ. 10, 15, 18, 37

ყუბანეიშვილი ს. 18

შაჩაძე გ. 3, 7, 10, 13, 15, 16, 18, 23,
28, 29, 32, 33, 35

შელენი პ., 3, 4, 29, 30, 32

შუკა გ. 5, 6, 7

შუხართი 36

ჩიმაძე გ. 3, 13, 32

ჩიქოძე არნ. 23

ჩიჩავაძე ო. 58

ჩუბინაშვილი (ჩუბინოვი) დ., 17, 18, 49,
55

ცანავა ი. 59

ცაგლელი კ. 50

ცისკარაული გ., 19, 25, 36, 38

ციციშვილი გ. 40

წერეთელი ა. 56

წერეთელი გრიგოლ ილარიონის ძე 3,
13, 19, 20, 22, 3, 25, 27, 29, 30, 32,
34, 35, 36, 58, 62, 65, 66

წიკლაური გ. 19

წიკლაური ი. 38

ქავკავაძე ი. 27, 32, 37, 60, 62

ქვალაძე გ. 25, 27, 32, 37, 68, 69

ხახანაშვილი ალ. 55

ჯაეხიშვილი გ. 51

ჯანაშვილი მ. 56

ჯოჯუა მ. 38

პოპი ფ. 51

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი	3
ვეფხისტყაოსნის ბელა ვიქარიელი თარგმანის ისტორიისათვის	9
მასალები ბელა ვიქარის არქივიდან	52
დამატება: რ. ბლაიშტაინერი, შეხვედრები ქართველებთან ეგერში (1917)	111
Материалы из архива Бела Викара (резюме)	123
პირთა სამიუბელი	126

Гурам Северьянович Шарадзе
МАТЕРИАЛЫ ИЗ АРХИВА БЕЛА ВИКАРА
(на грузинском языке)

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

ИБ 1555

•

რეცენზენტები: ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი: ნ. მახათაძე,
ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი ლ. ანდლულაძე

გამომცემლობის რედაქტორი ე. კოძეშვილი
ტექნორედაქტორი ნ. თაყაიშვილი
კორექტორი ნ. ფიჭიაშვილი

გადაეცა წარმოებას 23.1.1981; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 24.7.1981;
ქაღალდის ზომა 60×90¹/₁₆; ქაღალდი № 2; ნაბეჭდი თაბახი 7.8;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 6.7;

უფ. 01146;

ტირაჟი 2000;

შეკვეთა № 215;

ფასი 80 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19